

UNIVERZITA KARLOVA
HUSITSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

**Komenský ve světle života, doby,
chiliasmu a prorockých nadějí**

**Komensky in the Light of the Life, the Epoch,
Chiliasm, and Prophetic Hopes**

Diplomová práce

Vedoucí práce:

doc. ThDr. Kamila Veverková, Ph.D.

Autor:

Silvie Gmuzdková

Praha 2020

Poděkování

Chtěla bych poděkovat paní doc. ThDr. Veverkové, Ph.D. za odborné vedení práce a cenné rady, které mi pomohly tuto práci zkompletovat.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci „*Komenský ve světle života, doby, chliasmu a prorockých nadějí*“ vypracovala samostatně. Dále prohlašuji, že všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Silvie Gmuzdková

Anotace

Záměrem práce je zmapovat Komenského duchovní vývoj, jehož ústředním tématem je syntéza vědění za účelem vytvoření jednotné emendační koncepce. Skloubením vědeckého přístupu s věroučným zakládá Komenský svůj originální Všenápravný program, pro jehož uvedení do praxe hledal podporu i v revelacích mnohých svých současníků.

Úzká vazba mezi Komenského racionálními systémy a iracionální propagací prorocství je objasnitelná skrze jeho pojetí času, které v sobě nese význačné prvky chiliasmu. Tímto přístupem lze objasnit, že Komenský s postupem času neklesal na rozum, ani se nezpronevěřil svému náboženskému přesvědčení, jak by se mohlo na první pohled zdát. Jeho teze, že Bůh při tvorbě světa obdařil každou jednu jeho část vlastním účelem, graduje v pojetí člověka, coby završitele pozemských dějin, obdařeného schopností všenápravy a urychlující příchod Božího království na zemi. Komenský sebe viděl jako článek vývojového řetězce v linii proroků a na pozici „třetího“ Eliáše. Počátek přání tohoto vyvolení můžeme stopovat skrze celý jeho životní příběh; sebeidentifikace v eliášovské linii měla být verifikována vlastnoručním sestrojením samohybného stroje (machynka, perpetuum mobile), nebo alespoň díky souhlasným předpovědím vizionářů z jeho okolí. Zatímco touha sestrojít perpetuum mobile široce odrážela dobový trend pulsujícího nadšením z objevů fyziky a technizace společnosti, zájem o novodobá prorocství a jejich propagace zabírají menší část jeho života a pracovního soustředění. Vysvětlení těchto fenoménů podává skloubenost událostí Komenského osobního života s duchem doby - to vše v intencích víry v Písmo svaté a eschatologických nadějí.

Klíčová slova: chiliasmus, Komenský, samohybný stroj, prorocství, Písmo svaté, racionalismus, všenáprava.

Annotation

The thesis is an attempt to examine out Comenius's spiritual development and its central topic - the synthesis of knowledge for the purpose to create an emendation concept. By combining of scientific and doctrinal approach, Comenius created an original „All-Emendation concept“, which he wanted to support with prophecy of his contemporaries.

The close connection between Comenius' rational system and the irrational promotion of prophecy is clarifiable by the conception of time - chiliasm. His opinion that God granted during creation every element of the World a purpose graduated to the concept of the human being as the highest graduation of terrestrial history. Only the human being is able to understand that the God's kingdom is coming and start with reformation of all terrestrial. In this development chain, Comenius understood himself in the line of the prophets and in the position of "third" Elijah. This self-understanding originates in his life story; self-identification in the Elijah line should have been confirmed by his own construction of a perpetuum mobile (machynka), or at least in reference to prophecy of visionaries from his neighborhood. While the desire to construct perpetuum mobile reflected the enthusiasm of the discoveries of physics in the period trend, concern of propagation of modern prophecies is only a minor part of his life and intellectual work. The explanation for this phenomenon is in the coincident of Comenius's personal life and the spirit of the epoch - all in the intention of faith in Scriptura sacra and eschatological hopes.

Keywords: chiliasm, Comenius, Perpetuum mobile, prophecy, Scriptura sacra, rationalism, Emendation.

Obsah

Poděkování.....	2
Prohlášení.....	3
Anotace	4
Annotation.....	5
1. Úvod.....	7
2. Jan Amos Komenský ve světle života.....	10
3. Komenský ve světle doby.....	49
4. Ve světle Komenského recepce života a doby.....	74
5. Závěrečné slovo	97
6. Seznam literatury.....	103103
Abstrakt.....	11414
Abstract	11415

1. Úvod

Vybrat si za téma graduační práce osobnost Jana Amose Komenského znamená potýkat se z počátku se záplavou informací primární i sekundární literatury, která svádí ke snaze obsáhnout a prozkoumat vše, co s jeho tvorbou a osobností souvisí. Toto úsilí se přirozeně brzy ukáže být úsilím naprosto nedosažitelným, pokud se člověk nechystá napsat encyklopedický spis nebo román rozsahu Holečkových Našich. Po prvním vystřízlivění se objeví nutkání zcela opačné, shrnout poznatky do několika bodů, jejichž výsledkem je „Komenský v kostce“. Naštěstí obě dvě ideje brzy ustoupí ze svých radikálních pozic a neutuchající zájem o „učitele národů“, jak jej heslovitě nazývali pedagogové v dobách mých školních lavic, vyselektuje myšlenky tak, že se v nich objevuje naprosto zřetelně pulzující motiv ke zpracování.

Tvorba Jana Amose Komenského obsahující spisy teologické, filozofické, pedagogické i fyzikálně-mechanické, je skládkou, která nám poskytuje nejen obraz člověka se širokým zájmem o veškeré tehdejší dění, ale také obraz člověka, který se s neuvěřitelnou vnitřní silou a trpělivostí snaží vypořádat s nepřízní vlastního osudu. Touha hluboce věřícího člověka, jakým Komenský bezesporu byl, vede skrze pozorování přírodních zákonitostí a snahu po naplnění vnitřního smyslu a účelu věci k formulaci všenápravných myšlenek, které mají pomoci navrátit lidstvo zpět k Bohu. Tato, podle mého, ústřední myšlenka jeho tvorby, tvoří pojítko mezi zdánlivě neslučitelnými oblastmi fyzikou – filozofií – teologií, které u Komenského pod hlavičkou Pansofie dostávají ráz uceleného promyšleného a systematicky uspořádaného celku. Sumarizační tendencí uspořádat svět do tří vzájemně propojených principů a epoch, se Komenský zařadil v dějinách filozofie vedle zvučných jmen, jako byli Augustinus, Cusanus, Hegel, mezi myslitele tzv. triád. Triadizmus se v pojetí Komenského jeví coby základní interpretační schéma reality, jako metoda, která umožňuje objevování a konstatování faktů a také zprostředkování poznatků. Novum, s kterým v této oblasti přichází, je odchýlení se od konstituování schémat pouze v abstraktní rovině, jako tomu je například u Hegela. Komenského myšlenky jsou

zpracovány spíše než metodou teoreticko-analytickou metodou pedagogicko-analogickou, čímž dostávají nový rozměr a působí jako výzva k naplnění. Apelativnost formy se jeví být užita zcela záměrně za účelem započetí realizace pro Komenského klíčové všenápravné ideje.

Komenskému je garantem i cílem veškerého poznání jedině Bůh, který z člověka učinil spolutvůrce v pozemském prostoru. Věřícímu člověku není svět bludištěm ale labyrintem, z něhož cestu ven ukazuje Písmo svaté. Touha po brzkém vyvedení z tohoto pozemského labyrintu plného útrap směřuje člověka k hledání indicií, že se Boží království už blíží. Eschatologická událost spásy v linii lineárně pojatého času není mechanicky měřitelná jako putováním skrze body úsečky v trajektorii Zenónova běžce, nýbrž každý bod, každá časová jednotka je naplněna dynamikou mezi přítomností a budoucností; zpřítomnění budoucnosti – kairos – čas vyvádění z labyrintu je časem přítomným a budoucím současně. Doba vyvedení z pozemského labyrintu není přesně predikovatelná; jediným jejím znakem je příchod Mesiáše. Míra pocíťované tenze z blížícího se konce světa je individuální, způsob jejího projevu však nese společné prvky projevující se v religiozitě. Nejčastěji se jedná o chiliasmus a víru v proroctví nejrůznějších vizionářů. Dva z posledních uvedených fenoménů našly v Komenského tvorbě odezvu, kterou nelze snadno přehlédnout a stojí za zpracování.

Pro snadné zpřístupnění tématu čtenáři je na následujících stranách zvoleno interpretační historicko-filozoficky-teologické vyprávění, dotýkající se nejrůznějších fenoménů Komenského života a tvorby. Jednotlivé jevy z jeho života a intelektuálního snažení zachycené (či zmapované nebo zproblematizované) jinými badateli v kombinaci s Komenského autorskou tvorbou a dochovanou korespondencí, snad poskytnou informační základnu pro mladé komeniologicky nasměřované badatele. Ne všechny texty, s nimiž je pracováno a kterých bude za účelem průkaznosti užito, existují v české translaci, proto bylo rozhodnuto je v textu zachovat v původním znění, aby nedošlo k jejich zásadnímu zkreslení v důsledku neerudovaného překladu. V místech, kde je subjektivně vnímaná potřeba převodu textu do češtiny, tak bude užito

již autorizovaných překladů, nebo nelicencovaných překladů z pera autora této práce, což může podepsat na kvalitě překladu. Ze sympatií ke Komenského názoru, že jediné trojčlenné členění je pro jakýkoliv rozbor tím nejadekvátnějším a také z důvodu osobní preference trojičního členění, je struktura textu velmi jednoduchá. Klubko informací, které se během studia primárních a sekundárních materiálů vztažených ke Komenskému vytvořilo, je rozmotáváno v trojici oddílů (kapitol) s vyloučením strukturace do podkapitol, které by mohly kompaktnost textu narušovat. Schéma práce: medailon osobnosti (nastínění životních osudů člověka, kterému je práce věnována), dobové pozadí (poukaz na dobové intelektuální klima, problémy a vlivy, které se promítly do jeho tvorby), reflexe životních událostí a okolních vlivů (v tomto případě Komenského cesty k Bohu skrz všenápravný koncept vzniklý po bělohorské porážce) sice nepůsobí svou osnovou inovativně, ale je zvoleno pragmaticky k poukazu skloubeného pochopení fungování světa v analogickém popisu, jehož je lidský život svou provázaností mezi reálným životem a životem duchovním, důkazem.

2. Jan Amos Komenský ve světle života

V českém království, v němž Komenský trávil až do odchodu do exilu v roce 1628 převážnou část svého života, probíhaly ostré politicko-náboženské rozepře mezi panovníkem podporovanou katolickou menšinou a evangelicky orientovanými českými stavy. Reformační hnutí dalo zřetelně svůj odpor na vědomí panovníkovi třetí¹pražskou defenestrací 23. května 1618. Tento demonstrativní akt povstání evangelických stavů stojí na počátku tzv. třicetileté války. Českým stavům však v jejich mocenském snažení vzala záhy Bělohorská prohra 8. listopadu 1620 naději a ocitli se pod Habsburským diktátem, trestajícím účastníky povstání a prosazujícím vládu pouze jedné římsko-katolické církve, uplatňování dědičného práva Habsburků na český trůn i zrovnoprávnění němčiny s češtinou, jak bylo kodifikováno v Obnoveném zřízení zemském (platného pro Čechy od 10. května 1627, pro Moravu o rok později). Dohled nad vzděláním a správa pražské univerzity byly po bělohorské porážce svěřeny na Klementinské koleji působícím jezuitům, kteří se v rámci zachování svého svrchovaného vlivu a rekatolizace potýkali s problémem nedostatku vlastních vědeckých pedagogických sil, jež by byly schopny nahradit členy jiných vyznání a řeholí. Důsledkem tohoto vzdělávacího monopolu bylo vedení výuky ve scholastickém duchu a prostor pro ostatní filozoficko-teologické proudy na univerzitě rozvíjené jinými řády prakticky nebyl.² Česká a moravská inteligence byla perzekuována, mnozí byli za své vyznání, názory a postoje vězněni a popraveni, což přimělo k útěku do exilu před persekucí i českobratrského kněze Jana Amose Komenského.

Spletité klubko životních příběhů myslitele evropského formátu Jana Amose Komenského se začalo namotávat 28. března 1592 na jižní Moravě pravděpodobně ve

¹ Lze se setkat s označením „druhá pražská defenestrace“, neboť na defenestraci z roku 1483 (jež je po defenestraci z roku 1419 v pořadí druhou) bývá zvláště v učebnicích zapomínáno.

² Opozičním duchovním centrem oproti jezuitské akademii se stalo například založení teologického semináře iniciované Valeriánem Magni při pražském arcibiskupství orientovaného především na scotismus, v němž byli výukou pověřeni irští františkáni – hiberni.

vesnici Nivnice. Zatímco datum narození nečiní historikům potíže, neboť je uváděno samotným Komenským, je otázka místa narození badatelským oříškem, který se doposud nepodařilo rozlousknout tak, aby panovala všeobecné shoda. Názory odborníků se v této otázce liší v návaznosti na pramen, k němuž se odkazují. Existují i tací, kteří uvádějí bibliografické údaje coby jednoznačné faktum, aniž by podali zdůvodnění pro svůj úsudek. Výběr místa původu není záhadou v plném rozsahu, neboť je výběr omezen třemi místními variantami. Podle dostupných pramenů připadají v úvahu následující možné jihomoravské lokality: Uherský Brod, vesnice Komňa a vesnice Nivnice. Vzhledem k faktu, že se nedochovaly matriky ani pro jedno z těchto míst, je problematika jednoznačného označení místa původu komplikovaná. Bez matričních materiálů je identifikace původu podle příjmení nesnadná. Je třeba zvážit skutečnost, že v souvislosti s migrací docházelo k proměnlivosti příjmení, zvláště pokud se jednalo o jméno odvozené z názvu místa původu. Podle odborníků, kteří se nad Komenského původem pozastavovali a věnovali jeho odhalení svůj čas a následně své poznatky zveřejnili, byly pro jejich závěry za relevantní nosiče informace brány Komenského signatury, informace z pera jeho přátel, purkrechtní knihy a také nápis z náhrobního kamene v Naardenu.

Ohlédneme-li se zpět do historie problematiky související se zmapováním rodiště Jana Amose a zaměříme se to, jak se s jeho lokací badatelé doposud vypořádali, zjistíme, že nejvíce diskusí proběhlo v minulém století, naopak pomileniální publikace se tematikou už nezabývají a odkazují na výsledky bádání z let předešlých.³

V dílech autorů stojících v počátcích vzniku komeniologie, coby systematických snah o zmapování Komenského díla a jeho kompletního vydání,

³ Autoři berou za stěžejní argumenty svých předchůdců, k jejichž stanoviskům se přiklánějí, avšak mnohdy důvod svého postoje nikterak nerozvádějí. Někteří badatelé naopak dávají najevo obtížnost zaujetí jednoznačného stanoviska tím, že sice uvádějí lokalitu, ale před ní uvádějí relativizující vsuvku „pravděpodobně“, nebo víceslovný opis podobného významu.

neunikne naší pozornosti, že otázka místa narození byla hojně podrobována zkoumání už tehdy.

V dílech autorů stojících v počátcích vzniku komeniologie, coby systematických snah o zmapování Komenského díla a jeho kompletního vydání, byla otázka místa narození hojně podrobována zkoumání. Spolueditoři několikasvazkových *Veškerých spisů Jana Amosa Komenského* vydávaných mezi lety 1910-1929 a (ne náhodou ti stejní autoři) přispívající do časopisu *Archiv pro bádání o životě a díle J. A. Komenského*, o jehož vydávání bylo rozhodnuto právě z důvodu popularizace vydávání *Veškerých spisů*, byli v otázce místa narození nejednotní. První shrnutí výsledků bádání v problematice lokace Komenského narození máme dochované z dvacátých let dvacátého století, z pera Jana Kvačaly.

V třicátých a v počátku čtyřicátých let spatřila světlo světa historicky velmi detailně propracovaná monografie autora J. V. Nováka, kde uvádí, že o rodiště byl po řadu let vedený spor a některé pochybnosti o něm trvají doposud.

Linii publikování výsledků bádání na čas přerušila druhá světová válka, v protektorátním území nebylo žádoucí upozorňovat na důležitost a genialitu neněmeckých autorů v centu zájmu stála mytologizace a aktualizace vlivu moci germánské Svaté říše římské, k jejichž odkazům se nacistická propaganda hlásila.

Záhy po ukončení druhé světové války se v na našem území dostala k moci další totalita, která naopak národním bádáním přála ve snaze posílit spojení mezi slovanskými národy. Komunistická léta v Československu rozvoji komeniologie nebránila, naopak tehdejší vláda v roce 1956 rozhodla vydat celé Komenského dílo. Byla zřízena vládní komise, následně byla ustanovena redakční rada a finálně vzniklo i samostatné pracoviště při Československé Akademii věd.⁴ Byl obnovený Archiv pro bádání o životě a díle J. A. Komenského, který vyšel s dvěma přílohami, jednou z nich

⁴ Historie vzniku oddělení pro Komeniologii je podrobně popsána na stránkách tohoto ústavu <http://komeniologie.flu.cas.cz/cz/o-nas/z-historie-oddeleni>, <http://komeniologie.flu.cas.cz/cz/acta-comeniana/bibliografie-clanku>

byl sborník přednášek a diskusí příspěvků pronesených na pražské komeniologické konferenci v roce 1957 s názvem *Nationum conciliatarum provisoris memoriam* – Paměti předvídatele spojených národů (příloha k roč. XVIII a XIX) a sborníček přednášek k 300. výročí narození vnuka Komenského Daniela Arnošta Jablonského⁵ (příloha k roč. XVIII a XIX). Od roku 1978 byl členem redakční rady brněnský rodák, profesor dějin literatury, mediavelista Antonín Škarka. Bádání v dobách komunistické éry také nevneslo jasno do Komenského místa narození. Badatelé ve svých monografiích pokračují v tendenci dřívějších let a to té, že se přiklánějí či prostě jen pokračují v uvádění vesnice Nivnice, coby rodiště. Takovým příkladem je i Škarkova práce *Jan Amos Komenský v Bílé Třemešné*, kterou profesor Škarka začíná poetickou větou “...vyšel na slavnou pouť z Nivnice, kde se Komenský narodil 28. března 1592, v malebném kraji Moravského Slovácka ...“⁶, nicméně Škarka svůj argument ničím nepodkládá.

Náčrt zdůvodnění pro označení místa narození vesnici Nivnice se objevuje například u Roberta Říčana „Narodil se z bratrské, dosti zámožné rodiny (spíše v Nivnici než v Uherském Brodě, jež při svém jménu k označení původu také někdy uváděl) 28. března 1592.“⁷

V jedné z nejlepších existujících systematických prací ke Komenskému, monografii *Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský* publikované v německém jazyce z pera české autorky žijící v Norsku Milady Blekastad, kupodivu žádnou zmínku o rodišti Jana Amose nenalezneme. Blekastad se svému vtažení do sporu o rodiště obratně vyhnula popisem vedoucím

⁵ Daniel Arnošt Jablonský věroučně následoval svého prapředka. Byl seniorem sboru Jednoty bratrské a dvorním berlínským kazatelem, který vedl neustálý zápas o uznání minimálních náboženských práv mezi jednotlivými denominacemi. Usiloval o ekumenické sjednocení luteránských a kalvínských církví. Blíže Říčan, R., Molnár, A. *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha: Kalich, 1957. S. 397.

⁶ Škarka, A., Skalský, J. *Jan Amos Komenský v Bílé Třemešné*. Havlíčkův Brod: Východočes. nakl., 1963. S. 9.

⁷ Říčan, R., Molnár, A. *Dějiny Jednoty bratrské*. Praha: Kalich, 1957. S. 349.

k poukázání na Komenského brzké osiření a pohnutá dětská léta způsobena ztrátou rodičů okolo desátého roku jeho života.⁸ Zmíněná monografie autorky Blekastad byla otištěna v roce 1969 v Oslo, to je mimo území Československa a jistě byla o sporu o rodiště skvěle informována z prací svých kolegů. Důvod, proč se Blekastad sporům o rodiště vyhýbá, byl patrně dán jejím životem mimo území komunistického Československa, patrně necítila potřebu vědecké podpory patriotistických tahanic, které v internacionálním kontextu nemohly příliš zahraniční kolegy oslovit a k popularizaci Komenského polyhistorické osobnosti přispět. Patriotistické tendence jsou spíše rysem vázaným na dobu Národního obrození a formování státu, s pozdějším politickým vývojem je spíše spjatý nacionalismus v aktivní i latentní formě. Nacionální hrdost versus socialistická fratelita a nařízené pěstování marxistické teorie dané stranickými usneseními z roku 1952,⁹ přivedla autory k zájmu o oblast dějin filozofie, jejíž šíře poskytla široké pole pro vědecká zkoumání a poskytla prostor pro odbočení od propagace požadované ideologie.¹⁰ Jako každá ideologie v sobě vědecký marxismus nesl prvky universalismu, specifická byla ale jeho vnitřní dynamika: panslavismus versus západní svět, přivedla řadu badatelů k zájmu o Komenského dílo a umožnila se

⁸ Blekastad, M. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. S. 11.

⁹ Institučně bylo pěstování marxismu-leninismu završeno vydáním zákona č. 52/1952 Sb. o zřízení založením Československé akademie věd (ČSAV). ČSAV v sobě integrovala od roku 1960 i Slovenskou akademii (SAV) věd, která byla založena na základě zákona Slovenské národní rady č. 1/1953 Sb. Společné institucionální působení zaniklo se vznikem samostatných států České a Slovenské republiky v roce 1993.

¹⁰ Do situace se také promítala pozvolná změna společenského klimatu v polovině šedesátých let, kdy především díky úsilí některých filozofů docházelo k postupnému odideologizování vědy. Tento proces byl sice v humanitních vědách načas zpomalen kampaní proti revizionismu z roku 1958, která navazovala na sérii článků v Literárních novinách o nezávislosti vědy na oficiální ideologii, nešel ovšem zcela zastavit a v šedesátých letech ovlivnil myšlenkové klima, jež výrazně přispělo k zformování reformních představ a myšlenek pozdějšího období. Blíže in JIROUŠEK, B. a kol. *Proměny diskursu české marxistické historiografie: (kapitoly z historiografie 20. století)*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav ve spolupráci s NTP Pelhřimov, 2008.

jim tak vyhnout propagaci komunistické ideologie. Blekastad žijící mimo komunistický blok, patriotistickým bádáním zaujatá příliš nebyla, zájem Komenského dílo pro ni nebyl útekem, ale ryzím niterným zájmem.

Intelektuálům žijící na území Československé socialistické republiky všestrannost zájmu Komenského umožnila, dle osobních preferencí rozvíjení badatelské praxe, publikování, přednášení, účast na konferencích. Zájem o odhalení a vědecké zdůvodnění Komenského rodiště neutuchal, nadále bylo patrné napětí mezi zastánci Nivnice, Uherského Brodu a vesnice Komňa. V roce 1976, ve čtrnáctém čísle na straně 48 odborného periodika *Studia Comeniana et Historica*¹¹ vyšel Polišínského příspěvek *Současný stav bádání o Komenském a společnosti jeho doby*, ve kterém se zabýval dopátráním rodiště. Z výsledku jeho bádání vzešla Nivnice. Josef Polišínský¹² ve své studii přichází s novým, zatím neprozkoumaným materiálním zdrojem. Ve svém rozboru se zaměřil zejména na městské knihy Uherského Brodu s registrem dědiny Komně z roku 1594, či Purkrechtní knihy města Uherského Brodu (vedené od roku 1586) a další dochované listiny, v nichž se rozhodl identifikovat často uváděna jména rodin Segéš, Staněk, Komenský a Fojt jako příjmení náležící k jediné rodině, z níž Jan Amos Komenský pochází. Podle výskytu jména Martin Komenský (otec Jana Amose), které se často objevuje v Nivnici a Uherském Brodě, by mohla

¹¹ *Studia Comeniana et historica*, zkratkou označovaný jako SČeH je odborný časopis zaměřený na komeniologii, překlady textů J. A. Komenského, historii 16. - 18. století, filozofii, teologii a literaturu raného novověku. Časopis vychází od svého založení v roce 1971 dodnes nepřetržitě.

¹² Prof. PhDr. Josef Polišínský Dr. Sc. (1915 – 2001) – historik novověku, který ve stopách Josefa Pekaře či Josefa Šusty věnovali svůj profesní život studiu sociálních, hospodářských a kulturních dějin novověku, jehož styl psaní byl podložen kritickou myslí, která mu umožňovala podávat pohled na společnost bez upadání do moralizování. Trvalý zájem o osobnost J. A. Komenského vyvrcholil v roce 1996 novou podobou biografie *Komenský, muž labyrintů a naděje*. V duchu přesvědčení, že dějiny nutno naplnit konkrétními událostmi živoucími osobami. Josef Polišínský se podílel na budování Univerzity Palackého v Olomouci, její filozofické fakulty katedry historie. ... doplnit Inko o Mexiku., kde jeho působení bylo vícekrát oceněno Řádem aztéckého orla. Informace o osobnosti Josefa Polišínského jsou čerpány z medailonu autora Ivo Bartečka uvedené ve sborníku ASOMURA, T. *Ad honorem Josef Polišínský (1915-2001)*. Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, 2007. S. 7 – 9.

sloužit jako dostatečná identifikace osobnosti podle místa, z něž pochází, usuzuje jednoznačně Polišínský na to, že rod Komenského pocházel z Nivnice. Pozornosti neunikne neobvyklost poznámky redakce k Polišínského analýze, na které ulpí oko každého recipienta studie - reakce překvapivě vkomponována přímo intra text studie hvězdičku „*“ coby odkaz na poznámku ve znění: „redakce zaujímá k formulaci o svědectví o Komenského rodišti rezervovaný postoj. Bádání není doposud uspokojivě uzavřeno.“¹³ Takto včleněná vsuvka komentáře jasně dokládá nadále trvající rozlišení v názorech komeniologické obce na místo Komenského narození.

Ke stejnému závěru jako Josef Polišínský, avšak na základě rozboru jiných historických dokumentů, dospěla také autorka Dagmar Čapková, která označuje coby rodiště taktéž Nivnici. Čapková píše: „Komenský pochází z jihovýchodní Moravy. Zprávy o dětství čerpáme z příležitostných zmínek v jeho spisech, zejména obranných proti odpůrcům, a z korespondence jeho a jeho současníků. Narodil se 28. března 1592, ale nemáme přímý důkaz o místě narození.“¹⁴ Výňatek citovaného textu je i v tomto případě v původním zdroji doplněn o poznámku pod čarou, která (pochází z pera autorky) zmiňuje trvalé diskuse nad Komenského rodištěm táhnoucí se od minulého století. Autorka taktéž uvádí, že pro mnohé badatele je rozhodující skutečnost pro odhalení místa původu Komenského autogram ze zápisků v Clamosres Eliae, kde se sám nazval Jan Segés Nivnický, po otci zvaný Komenský.¹⁵

Snaha po objasnění a přinesení důkazu vedoucímu k rozluštění Komenského rodiště byla bez nadsázky živá od 300. výročí Komenského úmrtí až po 400. výročí Komenského narození. To, co bylo pro badatele minulého století v této oblasti důležité, paradoxně pro samotného Komenského nikterak stěžejní roli nehrálo, emotivní zaujetí

¹³ POLIŠENSKÝ, J. Současný stav bádání o Komenském a společnosti jeho doby. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1976, VI, č. 14. S. 48.

¹⁴ ČAPKOVÁ, D. *Jan Amos Komenský (1592-1670): přehled života a díla*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1991. S. 8.

¹⁵ ČAPKOVÁ, D. *Jan Amos Komenský (1592-1670): přehled života a díla*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1991. S. 8.

nebo pocit patriotismu v něm nevzbuzovalo, což lze usoudit ze skutečnosti, páč sám Komenský v průběhu svého života uváděl různé údaje. Za jeden z posledních výrazných argumentů ke kauze lokace rodiště se dá považovat práce žáka Josefa Polišenského, současně stále aktivně publikujícího komeniologa se zaměřením na komparativní historii profesora Jana Kumpery, kterému je stěžejním argumentem, tak jak je uvádí ve své habilitační práci, životopisné monografii z roku 1992 *Jan Amos Komenský - Poutník na rozhraní věků*, dochovaný počet vlastnoručních Komenského podpisů. Profesor Kumpera těchto podpisů napočítal celkem 22 a to v podobě české i latinské, kdy se Komenský během svého života podepsal jako Nivnický, či latinsky jako Nivanus, Nivnicensis. Jméno Nivnický užíval dle Kumpery převážně v mladém věku, pod tímto latinizovaným jménem se zapsal při vysokoškolských imatrikulacích studiích v Herbornu i Heidelbergu, při kterých bylo mezi studenty zvykem uvádět své přízvisko odvozené z místa rodiště právě v latinské podobě. Podpisu v české podobě „Komenský“ začal Jan Amos užívat až v literární tvorbě dvacátých let. Jako „Comenius Hunnobrodensis“ se podepsal prvně teprve ve sborníku *Primitiae laborum*, vydaném počátkem roku 1652 v Blatném Potoku. Na základě tohoto dochovaného materiálu se někteří badatelé (např. J. Brambora) osmělují domnívat, že Komenský pocházel „z Uherskobrodsko“. Za pádnější argument pro podpoření této teze považují návrh náhrobního nápisu pořizovaný Magnusem Hesenthalerem podle instrukcí Daniela Komenského (syna Komenského), kde je uvedeno, že se Jan Amos narodil v Uherském Brodě (natus Hunnobrodae).¹⁶ V debatě o místě narození Jana Amose není tato skutečnost příliš silná pro jednoznačné určení. Kumpera shledává argument pro původ Komenského v Uherském Brodu oslaben faktem, že signatura Hunnobrodensis se dochovala pouze jednou.¹⁷

¹⁶ KUMPERA, J. *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992. S. 16.

¹⁷ In: KUMPERA, J. *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992, S. 27.

Zevrubným pohledem (autorka tohoto textu si je vědoma, že neprobádala všechny zdroje, jejím záměrem bylo podat obrazný vhled do problematiky, nikoli jeho přesné statistické zmapování) na frekvenci jmenování daných lokací v pracích různých autorů, vychází poměr mezi Nivnicí, Uherským Brodem a Komňou jasně ve prospěch Nivnice. Podle pročtených studií, je nejméně pravděpodobným rodištěm vesnice Komňa, kterou odborníci odsunuli na samý okraj relevance z důvodu, že Komenský toto místo osobně nikde neuvádí a nelze ji zařadit mezi fakta s původem v primárním zdroji, zmínka o ní se vyskytuje ale u zdroje sekundárního, a to u Komenského dobrého přítele Mikuláše Drabíka.

Nejasností a vznesených hypotéz ohledně Komenského rodiště se v odborné i populární literatuře objevuje přes tři sta, jak uvádí Kumpera.¹⁸ Toto je číslo opravdu vysoké vzhledem k pravděpodobně nulovému vlivu této skutečnosti na Komenského tvorbu. Komenský ve svém rodišti sice pobýval nějaký čas svého raného dětství, ale pro jeho tvorbu jsou důležitější jiná místa jeho životní pouti, kde došlo ke zlomovým událostem. Snad proto označil Kumpera spor o rodiště za „tragikomický a s jistou dávkou ironie ve své monografii dodává: „Když vezmeme v úvahu všechny místní pověsti a legendy, vyskytlo se celkem 15 uchazečů včetně různých místních lesů, skalek, luk a osamělých stromů, což je dvakrát tolik rodišť, než bylo přisuzováno Homérovi.“¹⁹

S ohledem na stav dochovaných pramenů lze dnes pouze spekulací určit, kde přesně se Jan Amos narodil. Nejvážnější ale nikoli nesprávné je uvádět: na jihovýchodní Moravě. Stěží se dá dopátrat také cokoli o Komenského matce Anně, a také zprávy o jeho otci Martinovi Segešovi nejsou příliš podrobné. Prameny dokládají, že byl od roku 1572 nájemníkem mlýna v Nivnici, byl aktivním příslušníkem Jednoty bratrské a také patřil k váženým měšťanům Uherského Brodu. Se svou manželkou měl

¹⁸ Srov. KUMPERA, J. *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992. S. 15.

¹⁹ KUMPERA, J. *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992. S. 16.

čtyři děti, bohužel se ani jednomu z manželů nepodařilo dožít dospělosti svých potomků a zemřeli již v roce 1604.²⁰ Následná Janova výchova byla svěřena otcově sestře a jejímu muži, kteří jej přihlásili do bratrské školy ve Strážnici,²¹ v níž se poprvé setkal se svým budoucím celoživotním přítelem, o pět let starším synem strážnického bürgermeistra,²² Mikulášem Drábíkem²³. Přes věkový rozdíl, kdy je u dospívající mládeže pět let skutečně znát, co po fyzické i mentální stránce, získal si Jan Mikulášovu důvěru. Ještě ve stáří vzpomínal na společně hranou hru na louce a hledání zdůvodnění pro rozdílnou barevnost květin: „Bůh stvořil jen několik základních barev a rozdělil je mezi jednotlivé květiny, ty se postupem času změnilly podle vlastní jedinečnosti, jak si poznačil svou myšlenku do základních tezí Pansofie.“²⁴ Další životní dráha obou mladých mužů probíhala podobně, absolvovali studia, byli uvedeni do kněžského úřadu, oženili se, založili rodiny. Situace se radikálně změnila v důsledku

²⁰ Vyčteno z rodokmenu otisknutého na s. 176, In: KUMPERA, J. *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992. S. 176.

²¹ Bratrské školy vyučovaly katechetice a církevnímu zpěvu. Strážnické vzdělávání nezanechalo v Komenském pozitivní vzpomínky, v pozdější tvorbě poukazuje na tvrdou a nevhodnou metodu tehdejšího vyučování.

²¹ Srov. NOVÁK, J. V. *Jan Amos Komenský, pracovník o budoucí dobro člověčenstva*. Praha: Topič, 1920. S. 17.

²² BLEKASTAD, M. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. S. 12.

²³ Mikuláš Drábík se narodil ve Strážnici, jeho rodiče pocházeli z Uher (dnešního Slovenska). Byl spolužákem Komenského ve strážnické škole a společně byli v roce 1616 vysvěceni na kněze. Přátelství i přes rozdílnost povah mělo celoživotní trvání. Povaha Drábíkova byla velmi radikální, zájem o hmotné blaho jej vedl k tomu, že neváhal věznit své věřitele a jeho život coby obchodníka s plátnem a vínem byl plný opileckých výtržností, které vedly záhy k jeho suspenzi z kněžského úřadu. Drábíkovo a Komenského přátelství trvalo po celý Janův život. Přestože byli povahově rozdílní, Komenský v něm, či v jeho prorockých nacházel spojení pro realizaci svého všennápravného programu. Drábík byl známý nejen svým revelacemi, ale také agresivitou projevu, která se mu stala osudnou a jeho život skončil rukou kata. NOVÁKOVÁ, J. Drábík a Komenského Clamores Eliae. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 17. S. 120-122.

²⁴ BLEKASTAD, M. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. S. 12.

společenských změn po Bělohorské porážce. Kamarádství ze školních lavic však vydrželo až do dospělosti a jeho vazba se nadále utužovala.

Významnější vliv než bratrská škola ve Strážnici na Komenského intelektuální zrání však měla návštěva školy v Přerově v té době vedené seniorem církve Českobratrské a vlivným přítelem moravského politika Karla staršího ze Žerotína, Janem Láneckým²⁵. Původně vladycký rod Žerotínů, povýšený do panského stavu v roce 1478 podporoval vzdělání. Záměrem Žerotínů, kteří byli hlavními investory bratrských moravských škol, byla postupná přeměna škol s cílem založit přerovskou akademii.²⁶ Prozatím však vyšší bratrské školy sloužily jako přípravky pro vysokoškolská teologická studia v Německu. Vztah Karla staršího ze Žerotína k Janu Láneckému byl téměř synovský, Karel nechtěl přijímat požehnání a svátost téměř od nikoho jiného.²⁷ Vyšší bratrské školy byly, co se úrovně poskytovaného vzdělání týče, kvalitní konkurencí ke školám latinským. Se zvlášť velkým důrazem zde byla vyučována. Na přelomu roku 1607 – 1608 nastoupil Komenský do jedné z takovýchto škol, do vyšší bratrské školy v Přerově, kde se vyučovalo základům řečtiny, latině, teologii a církevní historii. O vysoké úrovni a otevřenosti vůči intelektuálnímu světu této školy svědčí i literatura, která na ní byla studentům dostupná. Častý styk s členy Jednoty žijícími v Polsku Komenský, rozšířil regály knihovny o řadu zajímavých spisů, z nichž Komenského nejvíce zaujal *Katechetismus sociniánů z Rakowa*. Počáteční nadšení ze sociniánských myšlenek stojících na učení ariánského charakteru zdůrazňujícím jedinečnost a transcendenci a odmítajícím myšlenku, že myšlenku, že Syn vzešel z Otce, protože takový způsob myšlení by na Boha přenášel fyzické

²⁵ Jan Lánecký, senior církve Českobratrské, byl přítelem vlivného moravského politika Karla staršího ze Žerotína, který byl stoupencem Jednoty bratrské. Rod Žerotínů byl starou moravskou vladyckou rodinou povýšenou v roce 1478 do panského stavu, podporoval šíření vzdělanosti, budování škol a nechal postavit proslulou tiskárnu v Kralicích.

²⁶ Bohužel pokus Žerotínů přeměnit přerovskou latinskou školu v první bratrskou akademii na Moravě a v Čechách se neuskutečnil, neboť po bělohorské porážce došlo k rozsáhlé konfiskaci jejich majetku.

²⁷ Srov. BLEKASTAD, M. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. S. 19.

kategorie, jej dovedl k vysvětlení trojjediniční skloubenosti coby hypostaze, čímž učinil z Krista poloboha.²⁸ Počáteční zaujetí jejich myšlenkami však na základě podrobného studia vedlo postupem času u Komenského k jejich kritice.

Během tříletého vzdělávání se na přerovské škole, se vazba mezi biskupem Lánským a Komenským prohloubila. Dobré až familiární vztahy se promítly do volby druhého Komenského jména, když byl právě biskupem Lánským ordinován za kněze a dostal od něj jméno – Amos (Amosus, láskyplný), jak uvádí komeniolog Jan Václav Novák.²⁹ Na kolik lze Novákovi v tomto dát zapravdu, že jméno Amos bylo Komenskému vybráno z ryze emocionálních srdečných pohnutek, neboť mladý talentovaný Jan byl pro staršího Biskupa Lánského příslibem uchování a rozvoje bratrských tradic, se dnes ze studia dochovaných materiálů těžko dozvíme. Za zvážení také stojí skutečnost, že za výběrem jména Amos nemusí nutně stát pouze osobní sympatie a otcovská, bratrská láska, ale také Komenského osobnostní projev, jenž v mnoha rysech mohl nést společné znaky s příběhem Starozákonního proroka Amose. Etymologický původ jména Amos má totiž v hebrejském originálu jiné vyznění než v překladu z latiny. Zatímco překlad z latiny inklinuje spíše k zdůraznění Novozákonních kvalit a stěžejního principu, jimž je láska, hebrejská interpretace Jména Amos poukazuje na jinou kvalitu, která byla v době starozákonní ceněna, a tou je síla, být silný.³⁰

²⁸ Srov. LOHSE, B. *Epochy dějin dogmatu*. Jihlava: Mlýn, 2003. S. 40.

²⁹ Srov. NOVÁK, J. V. *Jan Amos Komenský, pracovník o budoucí dobro člověčenstva*. Praha: Topič, 1920. S. 18.

³⁰ *Amos: heb* "עמוס". V překladu kralickém – Amos, v překladu ČEP Amós. Foneticky Amoc. Znamená: „Síla“, být silný, učinit silným.

Drobný posun ve významu slova nese následující hebrejská literace: Při hebrejské literaci "עמוס" se změnil fonetické vyznění „Amos“. Transliterace do češtiny v kralickém překladu i u ČEPU je zachována jako u výše uvedeného jména. Kral.: Amos, ČEP: Ámos. Avšak hebrejská translace takto liberalizovaného jména do češtiny je „Posílený“, „Naložený“. Přeneseně – ten, na koho jsou naložena břemena.

Blíže in HELLER, J. *Výkladový slovník biblických jmen*. Praha: Advent-Orion, 2003.

V příběhu Amosově, tak jak jej zaznamenává kniha Amos, se dá vypořádat jistá paralela s dosavadním životem Komenského. Prorok Amos káže v době Jarobeama II a Uziáše, v době, kdy se oběma královstvím dařilo velmi dobře, obě nebyvale prosperovala, přesto se v Izraeli začaly otevírat ekonomické nůžky.³¹ Do podobné situace se narodil Komenský, Evropa bohatla po námořních objevech nových obchodních cest a objevení Nového světa, avšak ne všem se dařilo stejně, objevovaly se stále větší sociální propady. Prorok Amos kritizoval sociální konflikty a převážně to, že Izrael přestal dodržovat Hospodinovy instrukce, že přestala platit solidarita bohatých s chudými³² a totéž platilo pro Komenského dobu. Nejenom ekonomické, ale i společenské naděje, že zlé časy pominuly, byly podporovány v zemích koruny české. Rudolfovým majestátem z 20. srpna 1609, který přidal na optimismu nekatolickým církvím. Pasáž „*Jestliže by chtěli více ji chrámův nebo kostelův k boží službě aneb také školy pro vyučování mládeže vystavěti dáti a v tom poroučeti ráčíme, aby každá strana náboženství své volně prosazovala, kněžými svými se řídila a spravovala. Také města, městečka i selský lid nemá od svého náboženství odtiskován býti.*“³³ byla velmi povzbudivá a slibovala lepší zítřky. Svým akcentem na boží službu a vzdělávání oslovoval řadu bohoslovců. Zájem o kontemplaci se přesouval k aktivní spolupráci na pozemském stvoření skrze vzdělávání. Nová doba si žádala dobré, znalé pastýře připravené provést sociální reformu jdoucí ruku v ruce s rekonstrukcí a realizací božího plánu. U proroka Amose se má za to, že byl z nižších sociálních vrstev a byl pastýřem, který střeží stáda.³⁴ Pojem pastýř je v církevním kontextu vázán na osobu, která pečuje o svěřený lid. Právě na tuto dráhu se Komenský připravoval.

³¹ https://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/rannislovo/_zprava/792868 (Martin PRUDKÝ: Do jaké situace hovoří prorok Amos)

³² https://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/rannislovo/_zprava/383492 (Jiří BENEŠ: Oznámení příchodu dne soudu)

³³ VESELÝ, Z., ed. *Dějiny českého státu v dokumentech*. Praha: Professional Publishing, 2012. S. 242.

³⁴ Srov. DILLARD, R., LONGMAN, T. *Úvod do Starého zákona*. Praha: Návrat domů, 2011. S. 359.

Prorok Amos, stejně tak jako Jan Amos Komenský nejsou iniciátory nové fáze náboženství, jejich víra je hluboce zakořeněna v historických tradicích, které ctí. Eschatologická dimenze Amosova proroctví je ukryta v konceptu budoucího Božího příchodu a soudu. Z prorocké knihy připsané Amosovi je cítit kritika vůči náboženským a sociálním praktikám Severního Izraele. Hospodinův zpráva hovoří jasně: „*Toliko vás samy poznal jsem ze všeliké rodiny země, protože trestati vás budu ze všech nepravostí vašich.*“ (Amos 3,2) Nekompromisní průběh soudu čeká všechny a má se uskutečňovat na několika rovinách. Za první na rovině Božské – soudu se chopí sám Bůh; za druhé v rovině stvoření – stvoření se třese v přítomnosti Božího Bojovníka, který přichází vykonat soud nad národem; za třetí v rovině kauzality – zlo vůči druhému se vrátí jako zlo; za čtvrté v rovině politických dějin – Boží vláda se rozprostírá nad národy světa.³⁵ Amosovo proroctví nenese apologetické prvky, nevrací se k minulosti, nebrání a neomlouvá, naopak nepřítomnost apologetiky a jasná skutečnost budoucího soudu, vybízí k nápravným opatřením, což lze spatřovat z vyznění celé knihy.³⁶ Jan Komenský v době, kdy přijímal své další jméno Amos, odpovídal prototypu pilného studenta, který je obdařen výtečnými studijními předpoklady. Všechny ekvivalenty jména Amos z překladu z hebrejštiny „silný“, „posílený“, „ten, na koho jsou naložena břemena“ i ekvivalent latinský „láskyplný“ předjímalý dominantní vlastnosti, které se u Komenského během života projeví.

Komenský byl coby velmi talentovaný a nadějný žák přerovské bratrské školy, byl vyslán na studia do Herbornu a Heidelbergu, která patřily k reformovaným kalvinisticky orientovaným akademiím a univerzitám. Zeměpisně blíže byla sice univerzita pražská, která byla od roku 1609 pod ochranou defensorů, a v koleji u Betlémské kaple se připravovali na svůj budoucí kazatelský úřad mladíci z Jednoty,

³⁵ Srov. DILLARD, R., LONGMAN, T. *Úvod do Starého zákona*. 2. vyd. Praha: Návrat domů. S. 366.

³⁶ Srov. RYKEN, L., WILHOIT, J., LONGMAN, T. *Dictionary of biblical imagery*. Downers Grove, Ill.: Inter Varsity Press, ©1998.

avšak neměla takový zvuk jako reformované univerzity v Německu.³⁷ 30. března roku 1611 byl zapsán spolu se třemi krajany³⁸ zapsán ke studiu i Johannes Amos Nivnicensem. Z tohoto zápisu v matrice, mnozí badatele usuzovali na místo narození – Nivnici, jak jsme výše v textu uvedli. Od roku 1611 do roku 1614 se vzdělával v Herbornu³⁹ a v Heidelbergu⁴⁰, kde se dostal pod intelektuální vedení profesorů Johanna Fischera řečeného Piskator⁴¹ a Johanna Heinricha Alsteda⁴². Jan Jindřich

³⁷ Blíže in NOVÁK, J. V. *Jan Amos Komenský, pracovník o budoucí dobro člověčenstva*. Praha: Topič, 1920. S. 18.

³⁸ V tomto údaji se historikové neshodují. Blekastad uvádí, že se jmenovitě se jednalo: Matheus Titus Straznicensis, JoannesStadius, JoannesLitomilLitomisleus. In. BLEKASTAD, M. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. S. 24. Kumpera hovoří o studentech šesti, ale neuvádí země původu Srov., *Existuje záznam v matrice herbornské akademie, že 30. března 1611 bylo ke studiu přijato šest nových studentů, mezi nimiž figuruje i jméno Jan Amos Nivnický (Nivnicensis)*“ In: KUMPERA, J. *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992. S. 28. Jan Václav Novák hovoří naopak o pěti krajanech. In. NOVÁK, J. V. *Jan Amos Komenský, pracovník o budoucí dobro člověčenstva*. Praha: Topič, 1920. S. 18.

³⁹ Zdejší akademie byla založena roku 1584, na popud proslulého teologa Jana Fischera, osobního známého Žerotína. Bratrští studenti z Čech byli jejími posluchači od roku 1596.

⁴⁰ Nebylo tehdy zvykem, aby studenti byli ve svých studiích vázání na jednu univerzitu, volně navštěvovali přednášky i na jiných univerzitách, což činil i Komenský, proto chybí přesná data pro určení jeho návštěv Heidelbergu.

⁴¹ Johannes Fischer ze Štrassburku řečený „Piscator“ (1546–1625) byl prvním profesorem Herbornské akademie a pedantským překladatel Bible. V předmluvě k překladu si stěžoval na špatnou dikci svého mateřského německého jazyka, který záměrně neužíval ani doma v soukromí a dával přednost latině, řečtině a hebrejštině. In BLEKASTAD, M. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. S. 25.

⁴² Johanna Heinricha Alsteda (1588 – 1638) od svých dvacet dva let působil jako mimořádný profesor na akademii v Herbornu. Alsted patřil k intelektuálům své doby, kteří dokázali aktuální problémy skloubit se svým vzděláním postaveným na scholastických základech. V roce 1613 vydal učebnici matematiky, která byla následujících padesát let hojně používaná k výuce na akademiích a univerzitách. Rok před vydáním své úspěšné učebnice matematiky, sepsal spis *Systema physicae harmonicae*, v níž sklouobil prvky mosaice fyziky, fyziky hebrejské, rabínské a kabalistické, fyziky peripatetické a chemie. Od mládí kladl zvláštní zřetel na harmonii ve slovech, číslech a myšlenkách. Dříve než jej v roce 1630 vyhnala válka ze země, stihl vydat sedmidílnou encyklopedii a 44 knižních publikací, se záměrem

Alsted byl o pouhé čtyři roky starší od Komenského a díky pílí svého studia každoročně vydával rozsáhlé svazky shromažďující vědomosti ze všech oborů.⁴³ Na Komenského intelektuální zrání měl ze všech vyučujících největší vliv. Časem v Komenském poznal výrazný intelektuální talent kloubící se zaujetím pro studium i novodobé metody a objevy. Vliv mezi učenci nebyl jednostranný, existuje názor, že Alsted svého talentovaného žáka přizval ke spolupráci. A možná užíval i českých výrazů ve svém několikajazyčném slovníku.⁴⁴ Herbornské studijní klima otevřelo Komenskému obzory o rozměr přírodních věd. Velmi silný a dalo by se říci, že stěžejní vliv na Stěžejní pro Komenského další osobní život a chápání událostí vnějšího světa měly myšlenky o konci světa zastávané oběma herbornskými profesory. Víra v brzký konec a brzký příchod proroka, který vyvede lidstvo ze zkaženého světa a uvede je do tisíciletého království Božího, doprovázena jednak vírou ve zjevení, tak i v tvůrčí aktivní poslání člověka na zemi, který neměl pasivně vyčkávat příchodu apokalypsy, ale měl se s optimistickou iniciativou podílet na přípravách obnovy světa studiem i vlastní tvořivostí, se vryly do Komenského vnímání světa natolik, že se táhly jeho tvorbou jako ariadnina nit až do konce jeho života. Takto pojata nová úloha člověka ovlivňující tvořivé klima herbornské akademie se projevila v Komenského tvorbě velmi záhy, doposud pracoval na přípravě slovníku českého jazyka *Thesaurus linguae bohemicae* (Poklad jazyka českého) v linii starších snah (Štítného, Husa, Viktorina Kornela ze Všehrd, Jana Blahoslava)⁴⁵ se záměrem prokázat rovnoprávnost češtiny s latinou i v

usnadnit porozumění Bibli. Spolupráce s Komenským se vtiskala do metody, kterou od něj Jan Amos převzal: psát si komentáře, ke všemu co rozumím dolů do textu, tak jak mi přicházejí na rozum a pak je systematicky seřadit. Srov. BLEKASTAD, M. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. S. 32.

⁴³ NOVÁK, J. V. *Jan Amos Komenský, pracovník o budoucí dobro člověčenstva*. Praha: Topič, 1920. S. 19.

⁴⁴ Srov. BLEKASTAD, M. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. S. 33.

⁴⁵ Srov. NOVÁK, J. V., NOVÁK, A. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až do politického osvobození*. Olomouc: R. Promberger, 1922. S. 81.

učených oborech, stejnému účelu povznést českou vzdělanost měla sloužit i jeho encyklopedie, která jako jedno z Janových prvních děl byla inspirována obnovou světa a pansofistickými⁴⁶ idejemi. Encyklopedie *Theatrum universitatis rerum to jest divadlo světa a všechněch všudy předivných věcí jeho* je první verzí Komenského pokusu o národní encyklopedii, která měla poskytnout širším vrstvám bez vyššího latinského vzdělání základní přehled o tehdejších vědění. Práci na ní dokončil v roce 1618.⁴⁷

Intelektuální prostředí v Herbornu dovedlo Komenského k zájmu o přírodovědu a novodobé objevy. Jeho pozornosti coby studentovi nemohly uniknout trendy v přístupu k učení, dostal se ke čtení didaktických prací Helvecia a zvláště pak Wolfganga Ratkeho (1571-1635). Wolfgang Ratke ve svých pracích upozorňoval na nedostatky v soudobém školství, zvláště pak na přehnaný důraz na memorování latinských textů bez ohledu na pochopení jejich obsahu studentem. Z důvodu špatného přijímání a osvojování si poznatků v latinském jazyce, který byl sice jazykem učenců,

⁴⁶ Protože se předpona „pan-“, u Komenského vyskytuje velmi často, je na místě pro porozumění dalšímu textu uvést podrobný popis funkčnosti této předpony u Komenského. Patočka ji v Komeniologických studiích vysvětluje následovně: „Člověk je bytostně konečný, je vydán v šanc náhodě, kontingenci své situace; je bytostně odlišný a odloučený od ostatních, od druhého zakoušeného jako jiného a pronikajícimu k němu jen nahodile láskou; je bytostně odkázán na mnohost a jinakost a od vše podmiňující jednoty je vzdálen a je jí cizí. Proti všem těmto základním nedostatkům stojí „παν“, celek a neporušenost. Nemůže být života, jestliže se vzdáme naděje na celek. Svým rozvrhem celku, svým úsilím z rozdrobenosti k jednotě s jinými a k jednotě jako k prameni bytí svědčí život o bytostných desideriiích, desideriiích bytí. Komenský to vyjadřuje, když mluví o potřebě trojího míru se všemi věcmi, o trojím uspokojení bytostného nedostatku: *mír se všemi věcmi v zájmu věcí, mír s lidmi v jejich celku, mír s Bohem. Teprve z nich plynou sekundární cíle vševědy, všeobecného spojení, překonání konečnosti. A protože dynamika těchto cílů je život a protože svět ve svém současném stavu, jak se zdá, se této dynamice staví na odpor, nemůže být víra doufající v cíle bytí ničím jiným, než vírou ve všeobecnou reformu, v proměnu světa v jeho podstatě. Tato všeobecná reforma přirozeně není prováděna a uskutečněna člověkem, nýbrž iniciativu zde má τό παν*“ In: PATOČKA, J. *Komeniologické studie*, sv. II. Praha, Oikoymenh, 1998. S. 279.

⁴⁷ Novák uvádí časové rozmezí vzniku spisu 1614-1627, přičemž zmiňuje skutečnost, že *Theatrum universitatis rerum* bylo přepracováno, či na něj navázalo *Amphithetrum universitatis rerum*, coby rozšířené vydání *Theatra*. Blíže. NOVÁK, J. V. *Jan Amos Komenský: jeho život a spisy*. V Praze: Dědictví Komenského, 1932. S. 689.

ale nebyl jazykem přirozeným, s nímž by se člověk setkával od kolíčky. Ratke propagoval rozšíření výuky v mateřském jazyce a prohlubování znalostí jiných jazyků na základě jim předložené nové metody. Chtěl svým žákům dát obsáhlejší vzdělání, vypracoval, jak o tom svědčí Memoriál z r. 1612, postup založený na induktivní metodě a příkladné názornosti při výkladu učiva. Povyšuje tak jazyk u účelového nástroje do metafyzické roviny, čímž mu přiznává božský původ; pro Komenského je naopak jazyklidským výtvořem, jehož samotná existence a struktura jsou odvozenými, nikoliv konstruktivními atributy stvořeného světa.⁴⁸ Komenský, jak sám sděluje, usiloval o to, aby vešel s Ratkem do styku. Jeho snaha však byla marná. Ratke byl r. 1619, pět měsíců po té, kdy otevřel školu v Kothenu, zatčen a uvězněn z podnětu kléru, který proti němu obrátil i nepřítel knížete. Pak byl zatrpklý a na dopisy Komenskému neodpověděl.⁴⁹ Možná zatrpklost nebo touha po zisku vedly Ratkeho k mlčenlivosti.⁵⁰ Postupem času však Ratkeho metoda vešla ve známost a začala být aplikována i v Čechách.

⁴⁸ Rozdílné zakotvení pedagogiky obou reformátorů tkví hlouběji, přímo ve věroučných důzdech jejich mateřských církví. Ratke jako pravověrný luterán zastával ospravedlnění pouhou věrou a tezi o nenávratném porušení lidské přirozenosti dědičným hříchem; Komenského jednota tyto principy v rigidní formě nesdílela, vždy zdůrazňoval čínorodou mravní aktivitu jako prostředek na cestě ke spáse. Aktivní účast na pěstování jazyka je pak pro člověka jedním z nezanedbatelných aspektů tohoto čínorodého procesu. Blíže Beneš, J. Pojem harmonie u Wolfganga Ratkeho a u Jana Ámose Komenského – blízké pojmy, vzdálená východiska. In: Schifferová, V., Prázný, A., Šolcová, K., et al. SCHIFFEROVÁ, V. *Idea harmonie v díle Jana Amose Komenského*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. S. 91.

⁴⁹ Blíže in KOPECKÝ, J. KYRÁŠEK, J., SPĚVÁČEK, V. *Kapitoly z dějin pedagogiky*. Praha: SPN, 1969. S. 56 - 68.

⁵⁰ Milada Blekastad se zmiňuje o tom, že Ratke držel svojí novou metodu pod pokličkou jako veliké tajemství a chtěl ji prodat pouze králi se záměrem, aby byla rozšířena po celé říši. Mladý švédský král Gustav Adolf o jeho metodu projevil zájem, dokonce za Ratkem vyslal svého přítele Axela Oxenstierna, který ale jeho metodu shledal téměř k neupotřebení. In: BLEKASTAD, M. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. S. 28.

Léta studentského působení Komenského v Herbornu byla skutečně velmi plodná na nové podněty a inspirační zdroje. Během svého působení v Herbornu se Komenský krom jiného doslechl o tajném alchymisticko-filozofickém sdružení Fama Fraternitatis Rosae Crucis (Bratrstva růže) a kříže neboli rosenkruciánů⁵¹, jehož stoupenci se snažili o obnovu zkaženého světa, reformaci duchovního života Evropy pomocí mystických a esoterických praktik promíchaných s exaktními poznatky přírodních věd. Rosenkruciánství nebylo učením starým, ale současným, trendovým. Vzniklo jako reformní hnutí vzdělaných společenských elit, které cítily odpovědnost za stav evropské společnosti a pokoušely se ho změnit. Základní rosenkruciánské ideje se odvozují ze tří knih *Fama Fraternitatis*, *Confessio Fraternitatis Rosae* a *Chymická svatba Christiana Rosenkreuze*. Poté, co se knihy dostaly do oběhu, objevil se nebývalý zájem o rosenkruciánské myšlenky, ať už pozitivně či negativně vnímané, a zanedlouho vzniklo přes dvě stě dopisních komentářů.⁵² O tyto knihy byl nebývalý zájem, popisovaly životní osudy fiktivní postavy ze 14. Století Christiana Rosenkreutze, který na evropský kontinent dostal z orientu učení sekty arabských mágů.⁵³ Za domnělého autora všech tří knih je považován německý luterský kněz Johann Valentin Andreae⁵⁴.

⁵¹ Herbornský studijní pobyt vnesl Komenskému do povědomí i informaci o existenci tajného alchymisticko-filozofického sdružení rosenkruciánů, jehož stoupenci se snažili prolutím poznatků exaktních přírodních věd s esoterickými a mystickými praktikami o reformaci duchovního života. Rosenkruciáni se hlásili k myšlence nápravy lidského společenství na základě spolupráce učených lidí všech oborů, což byly myšlenky Komenskému blízké a dále se představou mezinárodní, mezikonfesní vševědecké spolupráce zabýval, ale se záhadnými praktikami tohoto učení nesympatizoval. Rosenkruciánské myšlenky ovlivnily vznik lóží svobodných zednářů v 18. století, ale skutečnou renesanci prožilo rosenkruciánství až v době romantizmu. Podrobněji In: VOJTÍŠEK, Z. *Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice: náboženství, církve, sekty, duchovní společenství*. Praha: Portál, 2004.

⁵² BLEKASTAD, M. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. S. 29.

⁵³ BLEKASTAD, M. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. S. 68.

⁵⁴ Vliv Valentina Andreaeho na Komenského lze spatřovat v jeho snaze odhalovat falešnou a obludnou tvář světa, který jen předstírá pevný základ a harmonii. Komenský si pro svůj Labyrint zvolil za základ

Po vzniku řady bratrstev, která se hlásila k myšlence nápravy lidského společenství na základě spolupráce učených lidí všech oborů, se hnutí během třicetileté války rozplynulo.⁵⁵ Komenskému byly jejich myšlenky sympatické potud, pokud nepřesahovaly k záhadným praktikám a představovaly ideu o mezinárodní vševědecké spolupráci.

Po ukončení studií na německých akademiích se Komenský vrátil zpět na Moravu na post učitele a vedoucího přerovské latinské školy. Vybaven novými poznatky se pokoušel uvést do praxe Ratkeho pedagogické metody a sám se věnoval sestavování učebních materiálů, sepisování učebnic a pedagogických spisů tak, aby byly na míru šité moravskému, česky mluvícímu obyvatelstvu. V roce 1616 byl Komenský vysvěcen na kněze Jednoty bratrské⁵⁶. Rok na to v důsledku stále se více vyostřující nábožensko-politické situace, napsal spis *Retuňk proti Antikristu* (1617) na obranu reformovaných církví proti církvi římskokatolické. Protože podle tehdejší zvyklosti nemohl bratrský kněz zastávat místo duchovního správce pokud nebyl ženatý, oženil se v srpnu téhož roku, co vypukla třicetiletá válka, s Magdalenou Vizovskou a přijal místo direktora na nově otevřené bratrské škole ve Fulneku. Magdalena byla vzdálená příbuzná seniora Láneckého, navíc se jednalo o zámožnou nevěstu.⁵⁷

Poklidné působení ve Fulneku s občasnými drobnými konfesními spory s augustiniánskými mnichy místního kláštera bylo ukončeno porážkou českých stavů na Bílé hoře (8. listopadu 1620). Španělské vojsko rok poté Fulnek obsadilo, a o dva

jeho dvě díla *Peregrini in patra errores* a *Civis Christianum*. Zatím co Andreaeho satira zůstává v negaci k tomuto světu a ponechává jej sobě samému, Komenský vidí i pozitivní stránku v jednotě se záparem. Blíže In: PATOČKA, J. *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském*. Sv. 1. Praha: Oikoymenh, 1997-2003. S. 73.

⁵⁵ Jeho myšlenky ovlivnily vznik lóží svobodných zednářů v 18. století, ale skutečnou renesanci prožilo rosenkruciánství až v době romantizmu. Podrobněji In: VOJTÍŠEK, Z. *Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice: náboženství, církve, sekty, duchovní společenství*. Praha: Portál, 2004.

⁵⁶ NOVÁK, J. V. *Jan Amos Komenský, pracovník o budoucí dobro člověčenstva*. Praha: Topič, 1920. S. 22.

⁵⁷ NOVÁK, J. V. *Jan Amos Komenský, jeho život a spisy*. Praha: Dědictví Komenského, 1932. S. 42.

roky později v roce 1623 na fulneckém náměstí kapucín Jan Kapistran Komenského knihovnu veřejně spálil.⁵⁸ Pobělohorská situace, pronásledování a následné perzekuce donutily Komenského opustit Fulnek. Poté byl donucen se zdržovat na tajných místech Moravy a nakonec musel svou zemi opustit definitivně. V této těžké době navíc v důsledku morové epidemie přišel v roce 1622 o svou ženu a dvě děti, jimž byl kmotrem přítel ze školních lavic Mikuláš Drábík.⁵⁹ Zhroucení všech osobních i společenských jistot, zoufalství, deprese a beznaděj neřešil kontemplativním přilnutím se k Bohu, ale řešil je uchýlením se ke tvorbě a práci na dílech s filozoficko-náboženskou tematikou. Spisy vzniklé v té době mají útěšný charakter, jmenovitě se jedná o dílo *Truchlivý* (1624), *Centrum Securitatis, to jest Hlubina bezpečnosti aneb Světél vymalování* (1625). Názvy obou děl ukazují, jak těžkým obdobím Komenský procházel. Žal projevovaný emocionálními výlevy však není pojátkem obou spisů. To, co díla spojuje je rozumem zpracovaná bolest přetvořena skrz racionální výklad Písma v naději.

Za literárně nejzdařilejší práci Komenského života jak uvádějí už učitelé při svých výkladech na základní škole a jak je nám vštěpováno po dobu studentských let, je označován *Labyrint světa a ráj srdce* (1623), které je vrcholnou ukázkou skvělého slovesného umění i citlivosti vůči společenským nedostatkům. Bloudění a odolávání nástrahám souvisejících s lidským pobytem na zemi v tomto díle zpracované, tematicky zapadá do okruhu rosenkruciánské literatury. Centrální postava díla – poutník (nese autobiografické rysy Komenského) je radikálně skeptický vůči společenskému životu a uspořádání společnosti, vůči vzdělanosti a současnému vědění vůbec. Nikde nenachází stání, všude nachází jen lež, podvod, polopravdy. K poutníkovi se přidružují dva průvodci: jeden předstírá, že všechno zná, se jmenuje Všeživý a druhý, který ukazuje pouze povrch věcí a zamlžuje svět a roli poznání, zahaluje jejich

⁵⁸ ZOUHAR, J. *Dějiny českého filozofického myšlení do roku 1968: stručný přehled*. Brno: Academicus, 2008. S. 44.

⁵⁹ HÝBL, F. Mikuláš Drábík a střední Morava. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, IIV, č. 17. S. 129.

hloubky se, nazývá Mámení. Radikální skepse vůči rozumovému snažení a výsměch vůči celé tradici lidského vědění, která působí jako bludiště, se postupně mění v labyrint, z něhož přeci jen vede cesta. V poutníkoví alias Komenském pomalu dozrává myšlenka, že člověk v tomto světě nemůže žít jako divák, přihlížeč, pasivní trpitel, že lidský osud není vykreslen do nejménějších nezměnitelných detailů, ale že úkolem člověka je tvůrčí akt, podíl na stvoření a že dosavadní divadlo světa je třeba změnit. Nastupuje svou velkou cestu, o které se příznačně vyjádřil český komeniolog Jan Brambora – cestu od divadla světa k jeho nápravě.⁶⁰

Tragické životní prožitky našťestí nevedly Komenského k rezignaci před nespravedlností, znova se oženil a zapojil do života bratrské komunity. Sňatkem s Dorotou Cyrilovou dcerou hlavního bratrského seniora se mu otevřely dveře k mezinárodním kontaktům s exulanty a s duchovními představiteli reformovaných církví. Roku 1625 odešel do velkopolského Lešna domluvit podmínky přestěhování a sepsal poslední útěšný spis *Centrum securitatis, to jest Hlubina bezpečnosti aneb Světél vymalování* (1625), v němž se krom jiného zabývá původem zla u lidské bytosti, které zdůvodňuje vzdálením se od boha a snaze člověka náležeti sobě.⁶¹ Nadcházející léta byla pro Komenského velmi aktivní, hodně cestoval, zařizoval věci týkající se působení bratrské církve mimo území Moravy. Na svých cestách se setkal s řadou významných a vlivných lidí, kteří měli vliv na jeho další život. Zvláště setkání s mladičkou vizionářkou Kristinou Poniatowskou⁶² a osobní setkání se slezským

⁶⁰ FLOSS, P. *Jan Amos Komenský: od divadla věcí k dramatu člověka*. Ostrava: Profil, 1970. S. 67.

⁶¹ TVRDÝ, J. *Průvodce dějinami evropské filosofie*. Brno: Vydavatelství odboru Ústředního spolku jednot učitelů, 1932. S. 194.

⁶² HEŘMÁNEK, P. *Jan Amos Komenský a Kristina Poniatovská: učenec a vizionářka v době třicetileté války*. Praha: NLN, s.r.o., Nakladatelství Lidové noviny, 2015. S. 173.

Srov. „Dívka Kristina Poňatovská, dcera kazatele Jiliána Poňatovského, dlícího na zámku v Branné u baronky Angeliny Zárubové, v nervové chorobě mívala vidění, vztahující se k nedávným událostem, a předpovídala též, co se bude dít. Komenský také tyto chorobné zjevy pokládal za proctví a pilně je zaznamenával.“ NOVÁK, J. V. *Jan Amos Komenský, pracovník o budoucí dobro člověčenstva*. Praha: Topič, 1920. S. 32.

prorokem Kryštofem Kotterem⁶³ se postupně promítalo do Komenského názorů i tvorby.

Komenský vnímal zpočátku lešenský pobyt jako dočasný, doufal v brzký návrat zpět do vlasti. Svým způsobem vynucený Lešenský azylní pobyt Komenský podle povahy sobě vlastní nepronařikal, trávil jej pracovně nadále kreativně. Okruh pracovního zájmu se začal koncentrovat na pedagogickou činnost. Práce učitele latiny na místním gymnáziu mu umožňovala rozvíjet pedagogické dovednosti opřené o zdokonalení teoretických znalostí načerpaných na studiích v Herbornu od reformovaného učitele Ratkeho. Jak popisuje jeho činnost Novák: „Nespokojovalť se vynálezy jiných pedagogů, jimiž se tehdejší literatura jen hemžila, nýbrž přemýšlel o způsobu zcela novém, jak by odstranil dosavadní „slovíčkářství“, při němž mládež neměla potuchy, co slova latinská znamenají.“⁶⁴ Komenského učitelská praxe stavěla výklad a vzdělávání převážně na názornosti. Žádal, aby měl učitel vše po ruce, aby mohl vodit žáky do přírody i řemeslných dílen, kde by na vlastní oči mohli spatřit, to čemu je kantor vyučuje. Bohužel se nedochovaly dokumenty, které by nám pomohly rekonstruovat povahu tohoto gymnázia, na jehož práci měl Komenský podíl i coby

Za povšimnutí stojí dvojité zdůraznění, že se jednalo o chorobné zjevy. ... Toto Heřmánek vůbec neuvádí. Situaci takto nehodnotí. Diskurs v dualitě šílený - rozumný je vyčleňující. Vztah Rozum – Nerozum představuje v každém řípadě jednu z originálních dimení západní kultury. Moderní člověk v pokojném a jasném světě mentální choroby s šilencem už nekomunikuje. Blíže In: FOUCAULT, Michel. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1994.

NOVÁK, J. V. *Jan Amos Komenský, pracovník o budoucí dobro člověčenstva*. Praha: Topič, 1920. S. 32.

⁶³ Komenský znal Kottera již dříve z jeho proroctví, které byly zaznamenány německým slohem se slezskými provincialismy. Opis Kotterova proroctví osobně předával Fridrichu Falckému, k čemuž jej vybral Ladislav Velen ze Žerotína. Blíže in NOVÁK, J. V. *Jan Amos Komenský, jeho život a spisy*. Praha: Dědictví Komenského, 1932. S. 107 - 109.

⁶⁴ Novák, NOVÁK, J. V. *Jan Amos Komenský, pracovník o budoucí dobro člověčenstva*. Praha: Topič, 1920. S. 33.

pravděpodobný jeden ze spoluautorů Lešenského školního řádu.⁶⁵ Aplikaci svérázné synkritické metody, spočívající ve srovnávání jevů přírody, řemesel, výchovy⁶⁶ plus Komenského způsob vysvětlování a dokládání teoretických částí praktickými příklady ze života a okolí, postupně zapisoval a utvářel do podoby učebnice. Příprava plánu na zlepšení organizace školství jej podnítila k vytvoření stěžejních didaktických prací. Mimořádný význam mělo pro Komenského práci znovuzřízení bratrské tiskárny „Klínod“ v Lešně, která po dobu své aktivní činnosti otiskla jeho 37 rukopisů⁶⁷, což nebyl nízký počet, jednalo se totiž o zhruba čtvrtinu z celkového nákladu.⁶⁸ Během svého pobytu sepsal výbor z Bible *Manuálník neb Jádro celé Biblí svaté* (1623). Hlavní pozornost za života v Lešně věnoval Komenský dokončení pedagogických spisů, konkrétně dokončil *Informatorium školy mateřské* (1632) a *Didaktiku* (1638).

Z obsáhlé Komenského tvorby se poslední ze jmenovaných děl díky svému inovativnímu přístupu zpopularizovalo nejvíce zvláště mezi pedagogy. Didaktika byla sepsána původně česky. Komenský se v ní dožaduje vyučování na základě mateřského jazyka, přičemž obsah a náročnost výuky strukturuje dle věku žáka do čtyř stupňů: školu mateřskou, národní, latinskou, akademii. Didaktika je spisem zabývajícím se celou teorií výchovy, vycházející z ideje poslání člověka a jeho cílů na zemi, pouze jediný a to až poslední cíl, leží mimo pozemský svět. Komenský rozebírá možnost participace na stvoření skrze dosahování nejrůznějších cílů lidského života. Nejedná se o cíle materiálního zisku a profitu, Komenský má na mysli cíle duševní, duchovní a intelektuální. S odvoláním se na svého učitele Heinricha Alsteda odmítá Komenský

⁶⁵ MOLNÁR, A. *Česko-bratrská výchova před Komenským*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956. S. 267.

⁶⁶ KOPECKÝ, J., KYRÁŠEK, J., SINGULE, F., SPĚVÁČEK, V. *Kapitoly z dějin pedagogiky*. Praha: SPN, 1969, S. 56-68.

⁶⁷ Srov. KUMPERA, J. *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992. S. 62.

⁶⁸ Informace převzata z Jana Kumpery. KUMPERA, J. *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992. S. 62.

každou teorii, která nevychází z Bible, přičemž univerzálnost poznání vychází ze smyslů rozumu a Písma.⁶⁹ Správně uchopený a prožitý pozemský život otevírá bránu k životu dalšímu. Ke správnému prožití života musí být člověk řádně vychován. Ideje, na nichž byla budována Didaktika česká a které se staly teoretickým zdůvodněním nutnosti vzdělávat všechnu mládež, se staly základem i pro řešení obsahu vzdělání a později i pro uspořádání lidského vzdělání vůbec. Aby se člověk stal vzdělaným, je třeba mládež učit ve školách všemu. Člověk má být připraven, aby uměl zacházet s věcmi, aby si uměl správně počínat v jednání s lidmi. K tomu musí mnoho vědět. Na otázku, kterou Komenský klade v jedenácté kapitole Didaktiky české, totiž čemu se má ve školách učit, odpovídá všemu. Tuto výpověď pak nalézáme ve všech dalších pracích Komenského. Řešením tohoto úkolu vzdělávat všechny ve všem se po obsahové stránce zabývá jeho vševěda, pansofie.⁷⁰ Didaktiku českou dokončil v roce 1631 a připojil k němu návrh na obnovení škol v království Českém.⁷¹ Z myšlenek Didaktiky české o obsahu vzdělání vyrostla *Janua linguarum* 1629-1631, na které pracoval paralelně v letech 1629 – 1631. Komenský v tomto spise spojuje vyučování latinskému jazyku s poučením o věcech. Jeho *Janua* má žáku dát zároveň s latinou i ucelený obraz světa. Seznamovala žáky postupně s neživou přírodou, rostlinami, zvířaty, člověkem, prací lidskou a s lidskou společností v krátkých a souvislých kapitolách. Podobně jako v *Didaktice* i v *Juaně* jde především o nezdobnou strohou latinu k všednodennímu užití. Smyslem tohoto spisu nebylo předložit slovník, ale naučnou knihu s metafyzickým přesahem, jehož vstupní bránou je jazykové uchopení věci. Jak uvádí Blekastad „Skrze učení se jazyku chtěl žákům předložit celistvost věcí, které skrze pojmenování získávají správné místo, mezi věcmi veškerenstva je vztah, který se tímto

⁶⁹ Srov. Petrů, E. *Filozofie a filozofové v Labyrintu J. A. Komenského*. In. *Studia Comeniana et historica*. 15, 1985, č. 29, s. 122.

⁷⁰ *Kapitoly z dějin pedagogiky: Se zřetelem k vývoji v čes. Zemích*. Praha: SPN, 1966. S. 56 – 68.

⁷¹ NOVÁK, J. V. a NOVÁK, A.. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až do politického osvobození*. Olomouc: R. Promberger, 1922. S. 83.

vyjadřuje.⁷²Janua Komenského záhy po vydání proslavila svého autora po celé Evropě. Obě díla byla dokončena v roce 1631 a k prvnímu z nich připojil návrh na obnovení škol v království Českém.⁷³

Česky psanou Didaktiku Komenský časem přetvořil do latinské podoby. Větší univerzálnost latinského jazyka než mateřského jazyka českého, tak umožňovala potencionální širší dopad působnosti tohoto návodu na výchovu, který hrál jednu ze stěžejních rolí v Komenského programu všenápravy. Na spisu *Didactica Magna* tak pracoval v letech 1633-1638. Spisy didaktické tvoří separátní odvětví Komenského tvorby, přestože bývají dodnes nejvíce pro svou originalitu ceněny. Didaktické spisy jsou součástí hlubšího eschatologicky propracovaného praxeologicky zaměřeného Komenského konceptu. Slovy Roberta Kalivody „*Pedagogika Komenskému „emanuje“ z jeho ontologie člověka“*,⁷⁴ čemuž se blíží i názor Dagmar Čapkové, že Komenského pedagogika je součástí jeho pansofického programu. Komenský prohlásil, že se chopil práce na zlepšení metod lidské výuky a výchovy nikoli jako pedagog, ale jako bohoslovec upřesňuje Amadeo Molnár.⁷⁵ Pro Komenského coby zetě předního biskupa a sudího bratrské církve Cyrila, jehož dceru Dorotu pojal za manželku v roce 1624⁷⁶ se podílení na správě Jednoty i výuka na gymnáziu odváděly myšlenky od politiky a dávaly mu prostor ke studiu trendů přírodních věd. Optimismus z nových

⁷² Srov. „Durch das Erlernen der Sprachewollteja de SchülerndieGesamtheit der dinge vorführen, undgerade durch die Benennungwolteer den rechten Ort, auf dem jedes Ding im Zusammenhang des Allssteht, zur Sprache bringen.“ BLEKASTAD, M. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. S. 171.

⁷³ NOVÁK, J. V. a NOVÁK, A. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až do politického osvobození*. Olomouc: R. Promberger, 1922. S. 83.

⁷⁴ Kalivoda, R. K povaze praxeologického myšlení J. A. Komenského. In. *Studia Comeniana et historica*. 15, 1985, č. 29. S. 55.

⁷⁵ MOLNÁR, A. *Na rozhraní věků: cesty reformace*. Praha: Kalich, 2007. S. 350.

⁷⁶ BLEKASTAD, M. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. S. 120. k tomuto sňatku uvádí, že v době jeho uzavření byl Komenský lépe hmotně situován nežli nevěsta.

fyzikálních objevů a víra v brzký návrat do vlasti byla pro toto životní období Jana Amose charakteristická.⁷⁷ Naděje v návrat do domoviny byla zhcena smrtí švédského krále Gustava Adolfa, po porážce švédských vojsk u Lützen (1632).

Rozplynutí nadějí se promítlo i do jazyka, kterým Komenský svá díla psal. Původní češtinu tak nahradila latina. Důvod změny jazyka tvorby byl prostý. Kamenský nezanevřel na svou mateřštinu, ale uvědomoval si její obtížnost a nesrozumitelnost pro většinu obyvatel evropského kontinentu. Na rozdíl od češtiny byl latinský jazyk hojně užívaným jazykem intelektuálních vrstev, římskokatolické liturgie a misály byly psány latinsky, taktéž rozhodnutí vyšších instancí právního charakteru byla kodifikována v latině. Prvotní intencí užití latinského jazyka jako pomůcky k uskutečnění reformy směřující k míru, posléze k sjednocení národů a církví, byla její přístupnost. Práce z následujících let jsou Komenským sepsány latinsky. Věnuje se v nich formulaci a sestavování pansofistického programu. Markantní je i vzrůst jeho zájmu o exaktní vědy, konkrétně o fyziku a mechaniku, který nezůstal pouze akademicky recepčním, nýbrž ústil v usilovný zápal pro vlastní konstrukci perpetua mobile neboli machynky jako hmatatelného exaktního důkazu o dokonalém uspořádání světa, na jehož počátku stojí božská síla, která skrze dějiny vede člověka k dokonalosti. Sloučení přírodovědy s filozofií a s teologií bylo jediným principem, podle něhož se dal v očích Komenského interpretovat svět, jak dokládá například dílo *Physicae ad lumen divinum reformatae Synopsis Philodidacticorum et Theodidacticorum censurae exposita* (1633).

Významnou roli při formování Komenského nejen vědeckých, ale také politických názorů sehrály jeho styky s revoluční Anglií čtyřicátých let. Lešenská skupina Jednoty bratrské posílala do Anglie a do Nizozemí své studenty již od počátku třicátých let, aby organizovali sbírky. Komenský osobně do Anglie dorazil v roce 1641 na pozvání do parlamentu Johnem Williamsem, novým arcibiskupem z Yorku. Bohužel vyostřená politická krize a připravované civilní destruovaly všechny Komenského

⁷⁷ Blíže v článku od Bečková, M. Vliv působení Jednoty bratrské v Polsku ve vztahu ke Komenskému. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, 16. S. 29 – 47.

plány.⁷⁸ Komenský byl do Anglie pozván skupinou vlivných reformně naladěných poslanců sympatizujících s jeho všenápravným programem. Dva roky před Komenského příjezdem pronesl ve sněmu řeč jistý pan Gauden, pozdější biskup v Exeteru, který ve svém projevu k perikopě 8, 19 ze Zachariáše „Takto praví Hospodin zástupů: Půst čtvrtého měsíce, a půst pátého, a půst sedmého, a půst desátého obrátí se domu judskému v radost a veselí, i v slavnosti rozkošné, ale pravdu a pokoj milujte“ (Zac 8, 19) zmínil právě Komenského, coby „obecnému dobru obdivuhodně oddaného ducha, navíc proslulého vzdělaností a zbožností.“⁷⁹ Komenského tato slova jistě potěšila, ale vrozená skromnost jej nenechala usnout na vavřínech a dále pokračoval ve svých intelektuálních mírotvorných snahách. V roce 1642 odešel do Holandska a Švédska na pozvání holandského obchodníka Ludvíka de Geera, největšího zbrojaře tehdejší Evropy, aby provedl osvětu ohledně výchovy.⁸⁰ Komenský se setkal učitelem Královny Kristýny, který učil podle Komenského latinsky psaných učebnic. V tomto období vznikalo Komenského dílo *Via lucis (Cesta světla)*, coby předznamenání

⁷⁸ Kumpera, J. Worthy man Comenius. „Král anglického parlamentu“ John Pym a Komenského pozvání do Anglie. In KŮRKA, P., PÁNEK, J., POLÍVKA, M. *Angelus Pacis: sborník prací k poctě Noemi Rejchrtové*. Praha: Historický ústav, 2008. S. 365.

⁷⁹ Ve z Komenského poznámek sestavené autobiografii je uveden následující Komenského záznam k této události: „Cesta míru vede stopami pravdy. Nedoufejte, že znovu dosáhnete starého míru jinak než návratem k lásce k staré pravdě. Pravda jest toliko jedna, jakoby střed; omyly a šalby jsou rozmanité, přeplněné oklikami a protivenství, poněvadž neméně než s Pravdou bojují mezi sebou navzájem. Při této příležitosti však prosím o svolení, abych směl v tak vznešeném a všeobecném shromáždění doporučit Vaši přízni ušlechtilé, Pravdě a míru tak dlouho věnované snahy dvou velkých a obecnímu dobru obdivuhodně oddaných duchů, Komenského a Duryho; oba dva jsou proslulí vzdělaností, zbožností a bezúhonností, a jak dobře vím, slávou svých děl nejsou neznámí většině tohoto vzácného shromáždění...“. KOMENSKÝ, Jan Amos a KUMPERA, Jan, ed. *Komenského vlastní životopis: autobiografie Komenského pro období 1628-1658: zachycená ve spisu Pokračování v bratrském napomínání S. Maresia o mírnění horlivosti láskou*. Petrovice: ProfiSales s.r.o., 2017. S. 35.

⁸⁰ ZOUHAR, J. *Dějiny českého filozofického myšlení do roku 1968: stručný přehled*. Brno: Academicus, 2008. S. 45.

Komenského pansofie. Komenský nebyl ve švédských službách, ale pracoval nadále pro de Geera na plánu úpravy školství.⁸¹

Období, které můžeme označit za „lešenské intermenso“ bylo nabito setkáními s významnými osobnostmi tehdejší doby ze všech oblastí společenského života. Komenský chtěl mít vliv na uspořádání Evropy, ale způsob jeho politiky byl apolitický. Jeho snaha po změně měla své jádro ve výchově, která byla součástí Komenského originálně pojaté antropologie vycházející z teologicky pojaté metafyziky. Smysl stvoření vidí v novoplatonské návratu k Bohu, přičemž reverzní, zpětná cesta je cestou emendační, náprava lidských životních podmínek ve vědě politice a náboženství. V tomto ohledu učinil Jan Amos epochální krok - dosavadní descendenčnost novoplatonsky inspirovaných triád nahradil pojetím ascendenčním, který nebyl reverzibilní, zahrnutím původní rozporné duality do vyšší syntezující jednoty vedlo k vzestupu.⁸² Komenský, v tomto ohledu, klade veliký důraz na stav současného světa, zvláště na objevy ve vědě. V tomto „prvním lešenském intermenu“ navazuje kontakt s Valeriánem Magni, osobně se setkává René Descartesem⁸³ a oživuje kontakt s kmotrem svých dvou prvních dětí - s přítelem ze školy Mikulášem Drábíkem.

V soudobé Evropě se jisté míry senzačnosti dostávalo pokusům o vytvoření vakua. V roce 1647 učinil ve Varšavě před královským párem úspěšný pokus vyrobit vakuum pomocí trubice plněné rtuťí proslulý kapucín Valerián Magni, který v českém prostoru působil až do 30. let 17. století.⁸⁴ Důkaz o existenci vakua byl mimořádnou

⁸¹ POLIŠENSKÝ, J. *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Praha: Academia, 1996. S. 83.

⁸² Srov. FLOSS, P., MILATOVÁ, M. *Meditace na rozhraní epoch*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012. S. 47.

⁸³ Během setkání učenci společnou řeč sice nenašli, ale vzájemně se respektovali, Komenského zaujetí pro synkretickou metodu pokoušející se uvést v soulad přírodní poznatky s pravdou Písma bylo totiž v protikladu k Descartovým racionalistickým názorům přesně oddělujícím světské věci od božských.

⁸⁴ Valerián Maxmilián Magni byl významnou osobností katolických řad v rekatolizujících se pobělohorských Čechách. Narodil se roku 1586 v Miláně. Důležitou okolností jeho života byl vstup do kapucínského řádu, který předurčil způsob jeho působení ve veřejném životě i charakter jeho filozofických úvah. Po porážce stavovského povstání byl roku 1623 zvolen provinciálem a poradcem

senzací. Vyvracel dosud zastávaný názor pojetí prostoru a celou aristotelskou tradici v Evropě 17. století velmi rozšířenou, které s něčím podobným jako je vakuum nepočítala. Je známo, že Valeriánův pokus nebyl ojedinělý, každopádně to byl ale právě on, kdo o úspěšném pokusu o vytvoření vakua informoval evropskou učenou veřejnost. Co se týče Komenského, zájem o Magniho pokusy jevil, nicméně existenci vakua nevěřil. Osobní zájem nebyl jednostranný i myšlenky Komenského na kapucína nějakým způsobem zapůsobily a to již v průběhu třicátých let.⁸⁵ Kulminace vzájemných vztahů je datována do 40. let v souvislosti s irénickými snahami, když se oba učenci během toruňského kolokvia utkali v teologické polemice o katolickém a protestantském pravidlu víry.⁸⁶ Valerián patřil k vůdčím reprezentantům protireformace v Českých zemích a Komenský se k jeho věroučným východiskům stavěl polemicky, nicméně některé z jeho zvláště filozofických názorů převzal a zpracoval do svého pansofického systému.⁸⁷ Také na Magniho Komenského názory nějakým způsobem zapůsobily, ať již je přijímal či nikoli.

arcibiskupa Harracha. Jeho představa rekatolizace vybočovala z nastoleného tvrdého kurzu vůči protestantským vrstvám obyvatelstva. Valerián inicioval zřízení teologického semináře při pražském arcibiskupství. Seminář vedený irskými františkány byl jakýmsi opozičním duchovním centrem proti jezuitské škole pěstující scholastiku, kde se vyučoval převážně scotismus. Magni byl představitelem filozofické verze antiaristotelismu, přesto jevil zájem o nová zkoumání v přírodovědě. V procesu s Galileo Galileiem stál na pozadí různých diplomatických intervencí, jež ve prospěch Galileiho prováděl polský král Vladislav IV. Valerián byl velmi schopný řečník a v jedné z disputací se mu podařilo navrátit ke katolictví významného protestantského teologa Bartoloměje Nigrina. Tentýž záměr měl i s Janem Amosem Komenským. Valerián Magni zemřel v roce 1661 v Salzburku při cestě do Říma. Blíže in: SOUSEDÍK, S. *Valerián Magni: 1586-1661: kapitola z kulturních dějin Čech 17. století*. Praha: Vyšehrad, 1983. S. 23 – 61.

⁸⁵ Sousedík, S. Valerián Magni, jeho život a vztahy k J. A. Komenskému. In: *Studia Comeniana et Historica* 1979, IX, 21, S. 5.

⁸⁶ Urbánek, V. K otázce zájmu o Komenského a jeho dílo v Čechách v 17. a 18. století. In: *Filosofický časopis*. XL, 1992, č. 1, S. 57.

⁸⁷ Sousedík, S. Komenský und die Philosophie in den Böhmischen Ländern im 17. Jahrhundert. In: *Acta Comeniana*, Academia, Praha 1985. S. 41.

Řada polemických střetů se dá očekávat ze setkání Reného Descarta a Janem Amosem Komenským. Pokud pouze vyslovíme tato dvě jména a jsme obeznámeni alespoň v základní formě s názory, jaké zastávali, pravděpodobně budeme očekávat velikou ohnivou disputaci. Záznamy ze setkání, nás však v očekáváních umírní. Dá se říci, že Komenského setkání s Descartem intelektuální dějiny nepřepsalo, naopak se do nich vepsalo slabým inkoustem. K setkání obou učenců došlo v roce 1642 na záměčku Endegeest poblíž holandského města Leydenu a trvalo krátce, přibližně čtyři hodiny. Ačkoli si Komenský s Descartem byli pravděpodobně sympatičtí po lidské stránce, názorově se nepotkali. Descartes se Komenskému svěřil se svým osobním bolem (zemřela mu totiž mala dcerka), čemuž Komenský, který ztratil své nejbližší několikrát, dobře rozuměl. Debata učenců nakonec skončila u útěšných slov a lidského povzbuzení. Světonázor obou učenců byl natolik odlišný a charaktery silné, že respektovali svoji názorovou odlišnost. Descartes vytýkal Komenskému spojování světského vědění s Biblií, zatímco pro něj příroda byla vysvětlitelná mechanicky, pro Komenského nikoli.⁸⁸Jen stručné vysvětlení: Descartes tvrdí, že rozum (*res cogitans*) má přijímat za pravdivé pouze ty věci, které se mu jeví jasně a zřetelně – z věcí okolo se nám vlastně jeví pouze hmota (*extense* - a s ní související pohyb, tvar pod.) *Extense* je zároveň esencí každé věci, je tím, co ji určuje. Toto stanovisko bylo pro teologa Komenského nepřijatelné. Descartes ve svém dalším životě setkání s Komenským už pozornost nevěnoval, pouze poznamenal „*Ego ultra philosophica non progredior, apud meigitur eorum merit pars, quorum apud tetotum.*“ (volně přeloženo: tam, kde moje filosofie už nepokračuje, celá tvá začíná).⁸⁹ Naopak Komenský byl tím, kdo se s názorovou odlišností potřeboval vyrovnat a sedmnáct let po vzájemném setkání vydal spisek antidescartovského vyznění *Cartesius, cum sua naturali Philosophia a mechanicis eversus* (plným názvem v českém překladu *Jak mechanikové vyvrátili*

⁸⁸ Srov. Floss, P. *Jan Amos Komenský: od divadla věcí k dramatu člověka*. Ostrava: Profil, 1970. S. 122.

⁸⁹ Čapková, D. Některé antropologické aspekty Komenského pojetí vědy. In: *Filosofický časopis*, 1992, XL, č. 1, S. 18.

Descarta a jeho přírodní filosofii). Komenský ve spisku neuvádí proti Descartovu pojetí teologické námitky, ale jeho předpoklady se pokouší vyvrátit pomocí nejmodernějších postupů a znalostí z fyziky. Důraz na extensi coby substanci věci byl vyvratitelný fyzikálním pokusem o zhušťování a zředování věcí a existence vakua.

Obrazně se dá říci, že pro zhoustla i politická situace po podepsání Vestfalského míru (1648), jimž byl definitivně stvrzen zánik jakýchkoli nadějí, které si Čechy a Morava před bělohorskou porážkou dělaly. Výsledek Münster-Osnabrückovských mírových jednání vztáhl Komenský na osud Jednoty bratrské a sepsal spisek *Kšaft umírající matky Jednoty bratrské* (1650). Vyznění spisu opět není pouze svízelné, ale jak pro Komenského typické, i zde se objevuje vizionářská víra v lepší zítřky. V témže roce se Komenský vrátil s rodinou z Holandska zpět do Lešna, kde byl jmenován do úřadu nejvyššího biskupa Jednoty bratrské. Rozdíl mezi prvním a druhým lešenským pobytem byl v důsledku politického vývoje znatelný. První lešenský pobyt byl zastřený chmurami z opuštění vlasti a naplněn očekáváním brzkého návratu, druhý lešenský pobyt byl o poznání tragičtější. Krátce po svém návratu přišel o svou druhou ženu Dorotu, po které mu zůstaly čtyři děti: Daniel, Zuzana, Bětuška (budoucí žena Petra Figuluse) a Dorota Kristina.⁹⁰ K vzniklé rodinné situaci se Jan Amos postavil prakticky a do roka pořídil dětem náhradní maminku. Za manželku pojal téhož roku Jahanu Gajusovou, příbuznou holandského překladatele, korektora a kamaráda Komenského Jana Gajuse.⁹¹ Komenského druhý lešenský pobyt neměl příliš dlouhého

⁹⁰ Sekundární zdroje se v datu úmrtí rozcházejí. Blekastad uvádí 26. August 1648 (26. srpen 1648) zatímco Polišenský 27. srpen 1648. Srov. BLEKASTAD, M. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. S. 450. Srov.

POLIŠENSKÝ, Josef. *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1996. S. 91.

⁹¹ BLEKASTAD, M. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. S. 457.

trvání. Z politických důvodů se dal do služeb sedmihradské knížecí rodiny Rákocziů, nepřátelské vůči Habsburkům, a přesídlil do Blatného Potoka (Sáros Patak).⁹²

Komenské pracovní náplň v Sedmihradsku spočívala v reformě latinské školy, kde si v praxi mohl ověřit své pansofistické záměry. Historik ... Jan Kvačala se k sedmihradskému působení vyjadřuje následovně: „Den versamnten Glaubensgenossen berichteten und Comenius über die Bemühungen der Rakoczyer, ihn zu einer Neuordnung der unter Iber Herrschaft befindlichen Schulen zugewinnen. Diese Bemühungen waren ja nicht neu. Das Comenius Verbindung mit Siebenbürge noch aus den dreissiger Jahren her, wo sein herborned Alsted in Weissenburgseine Profesur bekleidete. Nach dessen Tode stand sein Schwiegersohn, der schon benannte Bisterfeld, als Schulmann und als politischer Ratgeber bei den Fürst Rakoszy in hohem Ansehen. Denn der gesendten Fürsten hat ihn darauf auf merksam gemacht, dass nächst Gott der Fürst von Siebenbürgen der erte sei, der für die Befreiung der Evangelischen Bohmenshulfreicheint retten könnte. Durch dieAnahme des Rufes – so meinte der Gesandte – konnte sich Comenius um sein Vaterland ganz besonders Verdikt machen. Allein Ernste Comenius doch mehr von den Schweden, Wolfe sein Erstellung nicht auf geben und harrete, wie wi rsahen, in Elbing bis 1648 aus.“⁹³ V tomto období vznikla vynikající díla jako *Orbis pictus* (1658), *Schola ludus* (1654). Komenského záměr proměnit „školskou robotu ve hru a potěšení“ a vytvořit dokonalou školu všech stupňů

⁹² TVRDÝ, J. *Průvodce dějinami evropské filosofie*. Brno: Vydavatelství odboru Ústředního spolku jednot učitelů, 1932. S. 195.

⁹³ KVAČALA, Ján. *J. A. Comenius*. Berlin: Reuther&Reichard, 1914. Die grossen Erzieher. Ihre Persönlichkeit und ihre Systeme; Bd. VI. s. 69. Překlad. „Shromážděným spoluvěřícím podal Komenský zprávu o snahách naklonit si Rakoczyho k reorganizaci školství pod Iberskou patronací. Tato snaha nebyla novum. Spojení Komenského se Sedmihradskem sahá až do třicátých let, kdy byl v Weissenburgu profesorem Alsted. Po jeho smrti, se se stal již zmiňovaný Bisterfeld (jeho zeť), politickým poradcem prince Rakoszyho a těšil se velké úctě. Vyslanec knížete upozornil, že vedle Boha je Sedmihradský princ, tím, kdo by mohl stát za osvobození protestantsky orientovaného českého školství. Přijetí výzvy – jak mínil velvyslanec - by Komenskému pomohlo v návratu do jeho vlasti. Sám vážený Komenský doufal více v pomoc Švédů. Což trvalo až do roku 1648.

se nesešlo s naprostým, ale jen s částečným pochopením, proto se s učiteli ve škole v přátelském duchu rozloučil a přes Slovensko se rozhodl vrátit zpět do Slezského Lešna.⁹⁴

Na dnešním Slovenském území, zejména ve městech Lednica, Púchov, Skalica, našli své útočiště dřívější přerovští exulanti, kteří byli nadále ve styku se svými blízkými i se členy Jednoty. Osobně se Komenský duchovně i hmotně o tyto exulanty staral, vedle knih jim posílal finanční podpory, které rozděloval z jeho pověření Mikuláš Drábík, avšak své krajany na dotacích šidil a vytvořil tak vůči sobě nepřátelskou atmosféru, která se promítla do zpochybňování jeho proroctví a výzvě Komenského k opatrnosti a ostražitosti vůči Drábíkovým revelacím.⁹⁵Zatímco první zmiňované „lešenské intermenzo“ se neslo v duchu racionálně vědeckých intelektuálních setkávání s významnými činiteli západních zemí ve snaze ovlivnit politické dějiny apolitickými prostředky zvláště skrze reformu vzdělávání se zřetelem na principy světa položené Mojžíšem a stvrzené Ježíšem, bylo „druhé lešenské intermenzo“ obrácené od racionálního postupu k postupu iracionálně reflačnímu ve snaze ovlivnit politiku touto formou, která se osvědčila už v minulosti, kdy v dobách nouze byli ke slovu povoláváni lidé s nadpřirozenými schopnostmi vize budoucích dění, kteří skrze revelace projevovali nesouhlas se společenským a politickým děním. „Relevace jsou především dobrým nástrojem politického tlaku, jež Komenský vyvíjel na mocnosti své doby, aby je mobilizoval k aktivitě a prosazení cílů, které sledoval.“⁹⁶ Drábíkovy, Kotterovy a Poniatowské prorocké vize Komenským sepsané v díle *Lux in tenebris* (Světlo v temnotách, 1656) jej podněcovaly k protipolské politice. Přesto o čtyři roky později přesídlil zpět do Lešna a pokusil se dokončit práci na řadě rozepsaných spisů. Komenský původně zvažoval nepřijetí nabídky vyučovat v lešenské

⁹⁴ POLIŠENSKÝ, Josef. *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1996. S. 96.

⁹⁵ Hýbl, F. Mikuláš Drábík a střední Morava. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, IIV, č. 17. S. 130.

⁹⁶ Kalivoda, R. K povaze praxeologického myšlení J. A. Komenského. In: *Studia Comeniana et Historica*. 15, 1985, č. 29. S. 55.

škole, ale díky Mikuláše Drábíka, který mu na základě božích zjevení oznámil, že kníže Zikmund bude Uherským králem, své stanovisko pozměnil. Komenský sice pochyboval, ale Drábík na něj vytáhl argument, že i o Komenského příchodu do Uher mu napřed pověděl Bůh, a že jim oběma je svěřena úloha povzbuzovat a naklonit knížete Zikmunda k boji proti bezbožným. Poslušný Boží vůli tedy následoval Drábíkovu zvěst. Toto rozhodnutí bylo pro Komenského vnitřní život převratné. Doposud pracoval pouze na základě svých rozumových uvážení, orientovaných na Jednotu. Z Kvačalových slov, je těžko postihnuteľný směr Komenského obratu: „Jeho duši nechýba vzlet ani naďalej, ale neraz sažiada od nehoobeť umu, a on ji nikdy neodere; voľa je bezzisťná, hotová, ale komando, kterému sapoddáva, je bezohľadné; nie div, že sa niekdy pokusí sprotiviťsa mu, berma avšak predsa poslušne nesied'alej.“⁹⁷

Po druhém lešenském intermezzu se Komenský vrátil v červnu 1654 zpět do Lešna. Vypukla švédsko-polská válka, Švédové město z úcty ke Komenskému chránili. Naděje vkládaná do švédsko-rákocziiovské koalice nedopadla podle představ. Hněv Poláků se obrátil proti Lešnu, hlavnímu sídlu nekatolíků. Město bylo obleženo, a když švédská posádka město opustila, zmocnili se ho Poláci a celé ho spálili.⁹⁸Poté co bylo Lešno po porážce Švédů polskými katolickými vojsky v roce 1656 vypáleno, přišel Komenský téměř o všechn svůj majetek a své rukopisy včetně sedmisvazkového slovníku.⁹⁹

Další cesta Komenského vedla do holandského Amsterdamu, kde jej očekával Vavřinec de Geer, syn již zmíněného Ludvíka Geera, který byl Komenského nejen

⁹⁷ KVAČALA, J. *Komenský: Jeho osobnosť a jeho sústava vedy pedagogickej*. Sv. Martin: Matica Slovenská, 1921. S. 48.

⁹⁸ Srov. TVRDÝ, J. *Průvodce dějinami evropské filosofie*. Brno: Vydavatelství odbor Ústředního spolku jednot učitelkých, 1932. S. 195.

⁹⁹ ZOUHAR, J. *Dějiny českého filozofického myšlení do roku 1968: stručný přehled*. Brno: Academicus, 2008. S. 46.

přítelem, ale současně i mecenášem.¹⁰⁰ Geer byl dobrým známým amsterdamských radních, kteří poskytli Komenskému podporu pro jeho pokračování ve výchově a vzdělávání podle pansofických zásad a také podpořili urychlené vydání Komenského pedagogických spisů.¹⁰¹ Na náklady Geera taktéž vyšly spisy zaměřené na revelace Kottera, Poniatowské a Drabíka. S obranou a propagací revelací souvisí též Komenského politická publicistika. V politicky laděném spisu *Angelus pacis* (1667) určeném pro mírové jednání v Bredě se pokusil zapůsobit na evropské politické činitele, doufal ve vítězství protestantů nad katolíky a následný obrat k lepšímu tak, aby nic nebránilo v cestě znovupříchodu biblického Mesiáše. Silná víra v brzký příchod mesiáše korespondovala s Komenského chiliasmem, který v jeho pojetí nenesl rysy utopie, nýbrž propracovaného systému, vybízejícího člověka k pozemské aktivitě. Komenský se pustil do sepsání polemiky se sociniány¹⁰², kterou započal už v Lešně, snažil se teologickými a logickými argumenty vyvrátit jejich pochyby o trojjednosti Boží a o Kristově božství. Komenský se poprvé s jejich myšlenkami setkal během studií v Přerově, kde se seznámil se spisem *Katechetismus sociniánů z Rakowa*. Počáteční zájem o jejich učení tak nakonec vyústil v odmítavou polemiku. Přesvědčení o všudy přítomnosti, živoucího ducha Kristova, které bylo v podstatě shodné s učením Jednoty bratrské a dalšími křesťanskými konfesemi. Antitrinitářství nemohlo být nikdy

¹⁰⁰ Milada Blekastad vyzdvihuje Geerovo působení na Komenského a zprostředkování vytištění jeho prací. „Komenský lebte in Amsterdam in der Umgebung von Gelehrten und Bekannten

aus der Ostindischen Compagnie und der schwedischen Afrika-Gesellschaft, in der Nähe von Lorenz Geer, bei dem die Nachrichten aus der ganzen Weltein liefern, und fähletes ich immermehr als Weltbürger. In erster Reihe waren aber seiner Böhmischen Brüdernität verpflichtet, für diesr nicht nur Beiträge aus mehreren Länder sammelte und verteilte, sonder auch eine tschechische Druckerei in Amsterdam errichtete und dienot wendige religiöse Literar uraufschechisch, polnisch und deutsch herausgab.“ Blekastad, M. Comenius und Europa. In: *Acta Comeniana*, 1993, XXXIV, č. 10. S. 70.

¹⁰¹ Nejvíce ceněna z vydaných děl je *Opera didactica omnia* (1657).

¹⁰² Sociniáni (někdy se také užívá označení Polští bratři) byli antitrinitářským náboženským hnutím, rozšířeným v Evropě v 16. a 17. století, které svůj název odvozovalo od svého nejvýznamnějšího představitele Fusta Soziniho (1539-1604). Podstata jejich učení spočívala v popírání Boží Trojice a v pokusu o racionalistický výklad Bible, v hlásání rovnosti všech lidí a v irenizmu.

Jednotou akceptováno, nemohli nikdy považovat sociniány za křesťany a postavili je na roveň monistům, jako byli Židé a Mohamedáni. Komenským své antisociniánské argumenty shrnul do traktátu *Socinismi speculum* (1661). Komenským vyznávaná tzv. přirozená teologie, usilování o smíření křesťanů na základě nejzákladnějších věroučných principů byly v rozporu nejen se sociniány, ale i s racionálně laděnými karteziány, kteří nepřipouštěli existenci žádných skrytých nematerialistických kvalit, žádného prázdného prostoru, vše vykládali jako důsledek přímé interakce částic. Svůj postoj k Descartovým názorům vyložil v již zmíněném spisku *Cartesius, cum sua naturali philosophia á mechanicis eversus* (1659). V teorii přírody byl Descartes mechanistou a deistou, zastával názor, že hmota (ať živá nebo neživá příroda) byla uvedena do pohybu mechanicky a její fungování je analogické k fungování strojů.¹⁰³ Komenskému také vadilo Descartovo nadhodnocování filozofie nad teologií, která svojí spekulací byla schopna samostatně dospět k pravdě. Komenskému pojetí dvojí pravdy bylo cizí, rozum nemůže býtí vozatajem víry, poznání vyžaduje korekci Písmem.¹⁰⁴ Nešlo mu pouze o pravdu ve smyslu „adequatiorei et intellectum“, ale také jako dobro. Komenským měl ke kartesianismu celoživotní odpor a vyčítá mu, že je pseudofilosofií sledující partikularity místo univerzalit.¹⁰⁵

Přestože Komenského zájmy se ubíraly nejrůznějšími směry, neustále pracoval na svém stěžejním vědeckém pansofistickém díle pojmenovaném *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica ad genus humanum, ante alois vero ad eruditos, religiosus, potentes Europae* (nedokončeno), zatímco nevědecké črty, poznámky osobního charakteru, niterné pocity, nápady a náměty sepisoval do sborníku

¹⁰³ HOLZBACHOVÁ, I. *Filozofické a metodologické problémy vědy*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 1996. S. 5.

¹⁰⁴ Srov. Sousedík, S. Einiege Züge der Philosophie des J. A. Comenius und deren bisher unberücksichtigten Quellen. *Acta Comeniana*. XXVIII, 4/1, Praha, 1979. S. 93-97.

¹⁰⁵ PRÁZNÝ, A; PALOUŠ, R. – komeniolog ve světověku. In: Schifferová, V. et al. *Idea harmonie v díle Jana Amose Komenského*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. S. 172.

Clamores Eliae,¹⁰⁶ který taktéž nedokončil. Na sklonku života se stále více vzdaloval jakémukoli církevnímu učení, uznával pouze autoritu Bible a hlásal náboženskou snášlivost, svornost, vnitřní zbožnost a mravnost. Za Komenského testament vydaný dva roky před jeho smrtí je považován spis *Unum necessarium* (1668), ve kterém píše: „*Gratia sitaque ago Deo meo, qui me per totam vitam virum desideriorum esse voluit: actametsi per id variis labyrinthis implicari permisit, plerosque tamen aut eluctari jam dedit, aut me ad beatam quietis prospectum ipse manu sua jam ducit. Desiderium enim bonis semper trivulus à fonte boni Deo scaturiens; semperque in se bonus et finem habens bonum, sciamus uti. Sed in nobis culpa est, quod nescimus aut relegendo rivum invenire fontem, aut corrivando flumen venire ad mare: ubi bonorum plenitudo et satietas est. Divinae tamen bonitatis debetur gratia, quae nos per quascunque labyrinthorum nostrorum ambages occulta quae sapientiae suae fila tandem deducit ad se, ipsum fontem et Oceanum omnium boni.*“¹⁰⁷ Jak je patrné z citace, Komenský bilancoval svůj život jako hledání v labyrintech, z nichž jediným možným východiskem bylo následovat Boha a spočinutí v jeho milosti.

Jan Amos Komenský zemřel 15. listopadu 1670 v Amsterdamu a o týden později byl pohřben v kostele nedalekém městečku Naardenu. V roce 1935-37 byl

¹⁰⁶ Blíže MIŠKOVSKÁ-KOZÁKOVÁ, V., T. Autobiografické prvky v kodexu *Clamores Eliae*. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1976, VI, č. 14. S. 5.

¹⁰⁷ KOMENSKÝ, Jan Amos a SVOBODA, Ludvík, ed. *Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii Opera omnia*. Sv. 18. Praha: Academia, 1974. S. 123.

„A díky bohu, že chci být příjemný člověk, který po celý svůj život, a ačkoli to prostřednictvím různých labyrintů zapojených mi dovoleno si také, že on nebo eluctarijam adresu, nebo se můžete těšit na požehnaného klidu ruku, už vede. Touha je vždy dobrý Bůh tryskající proudy z dobrého zdroje; , Které mají dobrý člověk, a konec je vždy dobrý sám o sobě, pokud si dejte nám vědět, že ji používat. Nicméně, v naší vinou, protože nevíme, nebo najít zdroj výzkumných potoků či řek corrivando přijít k moři, kde je dobrá plnost a sytosti. Je však vzhledem k dobrotě milosti Božského, všem, co děláme konečně: Uvodí na závitky všech druhů bludišť naší lsti a skryté deprese sapientiae suae sobě, samotného zdroje a oceánu všechno dobré “

kostel upraven a následně v něm bylo zřízeno muzeum, připomínající význam jihomoravského rodáka.

3. Komenský ve světle doby

Každá doba v sobě nese nějaká specifika, charakteristické znaky, které ji odlišují o dob či epoch jiných. Vymezit a popsat tyto znaky znamená upřednostnit některé z nich na úkor těch ostatních. Příčiny volby jsou různé, velmi záleží na diskursu. Foucaultovými slovy lze říci, že výpověď není kanonická forma následnosti a permutace, ale je něčím, co dovoluje takovýmto skupinám znaku existovat, a umožňuje těmto pravidlům či formám, aby se realizovaly.¹⁰⁸ Interpretace tedy není ani jen „subjektivní“, ani jen „objektivní“ proces, je to subjektivně podmíněný proces, jehož cílem je dosáhnout objektivního porozumění významu interpretovaného objektu.¹⁰⁹ Za zmíněné objekty v tomto případě označme historické dokumenty, které se nám o Komenského době dochovaly a které byly následně mnohočetně interpretovány. Myšlenky Jana Amose Komenského se rodí a dozrávají na přelomu dvou velkých kulturních epoch – renesance a baroka, což je z jeho tvorby patrné.¹¹⁰ Jeho odkaz v sobě nese stopy obou epoch, ale ne v rovnocenné míře. Dobové klima silně ovlivnila reformace církve i společnosti. Na poli teologie to znamenalo odvrát od výkladu a opakování starých autorit, jak bylo zvykem ve scholastice, a příklon důrazu na osobní zkušenost, osobní praxi, vlastní hledání v souladu s Písmem. Scholastický důraz na řád „ordos“ pronikal celou společností, přičemž za centrální princip jeho udržitelnosti by se dalo označit pravidlo „sola lex“.¹¹¹ Reformace slovně shrnuta do hesel „sola skriptura“, „sola fides“, „sola gratia“, striktnost pravidla „sola lex“ uvolnila, zvláště v hesle „sola fides“. Pro

¹⁰⁸ Srov. FOUCAULT, M. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002. S. 134.

¹⁰⁹ HROCH, J., KONEČNÁ, M., HLOUCH, L. *Proměny hermeneutického myšlení*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010. S. 27.

¹¹⁰ PATOČKA, J., *O nový pohled na Komenského*. In: Kritický měsíčník 4 (1941), č. 5–6, S. 222–231. *Jan Patočka - repository*. Dostupné z <https://archiv.janpatocka.cz/items/show/407>.

¹¹¹ Srov. ŘÍČAN, R., FLEGL, M., MOLNÁR, A. *Bratrský sborník: Soubor prací přednesených při sympoziu konaném 26. a 27. září 1967 k 500. výročí ustavení Jednoty bratrské*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1967. S. 124.

reformaci 16. století v jejich nástupních letech byla teologie chápána jako přivádění k Písmu svatému a jak uvádí církevní historik Amádeo Molnár, na základě rozpoznání, že právě Písmo jedinečně dosvědčuje v díle Ježíše Krista přímo stvořitelkou Boží iniciativu pro osvobození člověka z jeho odcizení Bohu i bližnímu z jeho hříchu. Reformace žádala, aby svůj „modus loquendi“ orientovala na intenci biblického podání, i kdyby se proto měla rozejít s metafyzikou, etikou nebo psychologií, jak to žádali Luther i Kalvín.¹¹²Ve středověku se teologická hermeneutika prolínala s přesvědčením o několikanásobném významu písma, tuto skutečnost dobře vystihuje mnemotechnická pomůcka uváděná německým protestantským teologem Manfrédem Oemingem: Litera gesta docet, quicquid agas, quid speres analogia. (Doslovný význam učí, co se stalo, alegorický, čemu věřit, morální, co činit, analogický, v co doufat.)¹¹³Smysl biblického textu by však nebyl pochopen, kdyby se stal pouze východiskem nauky, a nikoli praxe života, kdyby nenalezl výraz v zápase jednotlivců i církevního společenství jako celku. Tento cíl sleduje duchovní interpretace biblického textu, která jako první smysl (ať doslovný nebo obrazný) přenáší na úroveň lidské spirituality, ať už je jejím konečným smyslem dosažení dokonalosti logu jako u alexandrijského učence, nebo Augustinova podvojná láska.¹¹⁴ Bůh nepotřebuje neustále vytvářet, aby uskupoval a završil, nepotřebuje stvoření, aby si uvědomil sebe sama, ale stvoření je nezištným naprosto svobodným projev boží lásky.

Prostřednictvím protikladného střetávání základních pravd biblické metafyziky s některými tvrzeními z pohanské či helenistické tradice a kultury se v průběhu několika století zformuloval systém myšlení, který přijal prvky platonismu, novoplatonismu i aristotelismu i stoicismu. Křesťanské myšlení formulovalo své

¹¹² In: MOLNÁR, A. O Komenského výměru teologie. *Křesťanská revue*, 1984, LI, č. 10. S. 222.

¹¹³ Srov. OEMING, M. *Úvod do biblické hermeneutiky: cesty k pochopení textu*. Praha: Vyšehrad, 2001. S. 28.

¹¹⁴ POKORNÝ, P. et al. *Hermeneutika jako teorie porozumění: od základních otázek jazyka k výkladu bible*. Praha: Vyšehrad, 2006. S. 257.

vlastní filozofické teze v jazyce vycházejícím z předchozích tradic skloubeným s požadavky tradice vlastní. Metafyzická struktura biblického myšlení a metafyzika křesťanské dogmatiky systematicky uchopila pojmy absolutno, stvoření, příroda a rozum ve shodě s vlastním obsahem přijatým od Písma. Absolutno a svět netvoří podle křesťanství substanciální jednotu (svět není Bohu soupodstatný) ani není vázán nutností věčného pocházení, či emanace.¹¹⁵ V křesťanském pojetí je vztah Absolutna a světa svobodný, což hebrejská a křesťanská teologie vyjadřuje pojmem stvoření. Stvoření se uskutečňuje „ex nihilo“, nevyplývá z Boží podstaty a ani preexistence hmoty, neexistují dva světy stvořený a nestvořený jak již kanonizovaly koncily v prvním tisíciletí občanského letopočtu. Zatímco oficiální proudy pokračovaly v tradici přijaté předchozími koncily, trvaly na tradičních naukách, ideologiích a názorech, vytvářely se proudy odchylovající se od oficiální doktríny. Diferenciace uvnitř křesťanství byla zapříčiněna nejen vnějšími vlivy, ale také různým pojmovým a systémovým chápáním konkrétního vykladače konkrétní dogmatiky. Jelikož myšlení není statický, ale dynamický proces, nad nímž se kontrola provádí jen stěží, začaly se i u oficiálních proudů objevovat odnože, které byly postupně klasifikovány jako kacířské, heretické, mezi nimiž panuje silná animozita postavena na vzájemném obviňování se z nevěrnosti Písmu. Jak uvádí Malcolm Lambert: „*Reforma a hereze byla dvojčata*“¹¹⁶.“ Reformátoři požadovali vysoce morální způsob života, ale v dobové situaci tyto ideály nevyhnutelně nemohly být jako celek realizovány.¹¹⁷ Bible, zvláště její evangelijní učení, je nutně předmětem interpretací a křesťanská hermeneutika žije z tradice, jež má dlouhou a komplikovanou historii.¹¹⁸

Ve shodě s křesťanskou kosmologií byla koncipována i křesťanská antropologie. Zkušenost vázaná na čas a prostor a jistá nespokojenost se současným

¹¹⁵ Srov. TRESMONTANT, C. *Základní pojmy křesťanské metafyziky*. Mlejnek. Praha: Aula, 1994. S. 7 – 48.

¹¹⁶ LAMBERT, M. *Středověká hereze*. Praha: Argo, 2000. S. 558.

¹¹⁷ LAMBERT, M. *Středověká hereze*. Praha: Argo, 2000. S. 558.

¹¹⁸ LE GOFF, J. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. S. 193 – 194.

světem vedla k vytváření eschatologických nadějí. Prostorově ve shodě s křesťanskou tradicí byly tyto naděje lokalizovány do „království božího“, časovost uskutečnění těchto eschatologií se naopak lišila. Křesťanské pojetí nezvratného a určitým směrem orientovaného času úzce souvisí s myšlenkou počátku existence jednotlivých jsoucn i existence celku. Pro biblickou tradici v kontrastu s myšlením a tradicí jiných mentalit, je představa stěhování duší nepřijatelná. Bůh tvoří „ex nihilo“ a tímto způsobem povolává duši k existenci, které v žádném případě neexistovala před tímto Božím tvůrčím aktem. Duše je stvořená Bohem, neexistuje před tělem v nebeské sféře, nestěhuje se z těla do těla ani v rámci stejného druhu, neupadla do hmoty, nespojila se s touto materií. Tělo, není vnímáno negativně, jak tomu bylo u gnostických, orfických nebo novoplatonských nauk, tělo není synonymem zla, ale je také výsledkem božího tvůrčího aktu. Slovy Tresmontanta může říci, že křesťanská antropologie je vymezena výrokiem analogickým s křesťanskou kosmologií – člověk je stejně jako svět stvořen.¹¹⁹ Tyto dualistické koncepce přetrvávající i ve středověku anathematizoval čtvrtý lateránský koncil (12. ekumenický) z roku 1215, který byl právě proti těmto znovuobjevujícím se dualistickým koncepcím namířený: Vyznání, které z něj vzešlo, mělo v originále následující vyznění:

Vyznání: ES 428. „Firmiter credimus et simpliciter confitemur, quod unus solus est verus Deus, aeternus, immensus et incomutabilis, incomprehensibilis omnino potens et ineffabilis, Pater et Filius et Spiritus Sanctus (...): unum universorum principium: creator omnium visibilium et invisibilium, spiritualium et corporalium: qui sua omnipotenti virtute simul ab initio temporis utramque de nihil condidit creaturam, spiritualem et corporalem, Angelice videlicet et mundant: ac deinde humanam, quasi communem ex spiritu et corpore constitutam.“¹²⁰ Věřoučné prohlášení zdůrazňuje proti

¹¹⁹ Srov. TRESMONTANT, C. *Základní pojmy křesťanské metafyziky*. Mlejnek. Praha: Aula, 1994. S. 54.

¹²⁰ Pevně věříme a jednoduše vyznáváme, že jeden, jediný a pravý Bůh, věčný, nezměrný a neproměnlivý, nevystihlý, všemohoucí a nevýslovný, Otec, Syn a Duch svatý /.../, jediný původce všeho, stvořitel všeho viditelného i neviditelného, duchovního i tělesného, který stvořil na počátku času

katarskému dualismu, pro nějž materiální svět náleží zlu, Boha jako tvůrce viditelných i neviditelných věcí, Ježíše Krista jako viditelně zjevného i vzkříšeného v těle a nakonec viditelný řád spásy v církvi. Soubor reforem se v 68 člancích dotýká téměř všech oblastí církevního života, podněty z oblastí hnutí chudoby však koncil ignoroval.¹²¹

Gnostický vykupitelský mýtus měl mnoho variant, základní osnovou je však představa, že božský logos, zplozenec nús a aletheia, sestupuje k člověku, aby mu vyjevil mysterium, poznání, že člověk má v sobě zasutou božskou jiskru. Spása pak spočívá v tom, že tato božská jiskra se oprostí od vší hmotné tělesnosti.¹²² Křesťanství sice gnostický vykupitelský mýtus zásadně odmítlo, ale odkaz helénského náboženského světa recipovalo do světa filozofického, jehož pojmosloví se úzce zasahovalo do teologie.

Středověká transformace myšlenek antiky zasazených do prostředí čelícímu náboženskému boji s centrálně neinstitucionalizovanými projevy lidské zbožnosti byla živnou půdou pro vize eschatologického charakteru, které neodmyslitelně doprovázely spíše první reformaci než reformaci druhou. Zatímco chiliasté v první reformaci pokládali Bibli za méně důležitou než Boží zákon, který je vepsán do srdce každého věřícího, v druhé vlně reformace byla touha reformátorů držet se toho, co je v písmu zaznamenané, nezbytnou podmínkou. Na základě této charakteristiky nepovažuje Delumeau valdénské a potažmo obyvatelé jižních Čech 14. století, kde se později projevila nejradikálnější vlna husitské vzpoury a chiliasmus.¹²³ Chiliasmus byl často

zároveň jedno i druhé stvoření, duchovní i tělesné, Tj. anděly, svět a posléze i člověka, jenž je ustaven spojením duchovního i tělesného.“ TRESMONTANT, C. *Základní pojmy křesťanské metafyziky*. Praha: Aula, 1994. S. 37.

¹²¹ SCHATZ, K. *Všeobecné koncily: ohniska církevních dějin*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2014. S. 103.

¹²² FUNDA, O, A. Nedělitelnost Komenského jako pedagoga a teologa. In: *Filosofický časopis*, 1992, XL, č. 1. S. 29.

¹²³ DELUMEAU, J. *Tisíc let štěstí*. Praha: Argo, 2010. S. 98.

podmínku. Prostorem, jak jsme již uvedli je „království Boží“, čas uskutečnění je nekonkrétní, i když existují indicie, kdy se tak stane. Protože odpověď na otázku přesného časového vymezení příchodu Mesiáše je odpovědí postavenou na spekulativních základech, je třeba otázce času dát konkrétní obrys. Vymezení času není tedy určitelné jeho koncem, ale způsobem jeho trvání. Pojetí času se u obou tradic Písma liší. U Hebrejců je vnímání času spirálovité.

Křesťanství vnímá čas lineárně a přisuzuje jeho plynutí pozitivní hodnotu. Vše má svůj počátek v Bohu a zase pod Božím vedením k Bohu směřuje, Bůh je počátkem i cílem, proto však přesahuje lidskou časovou zkušenost. Toto lineární plynutí dějin ke svému šťastnému konci. Od okamžiku, zaznamenaném v Písmu v knize Genesis v perikopě 3,15 „Nad toto nepřátelství položím mezi tebou a mezi ženou, i mezi semenem a semenem jejím; ono potře tobě hlavu, a ty potřeš jemu patu.“ (BKR Gen 3,15. Významově se liší překlad kralický od ekumenického).¹²⁶ Je patrný zásah boží do dějin... a nepřímé vyřčení ortele konce lidského pokolení. Dějinný vývoj popsany ve Starém zákoně skrze vyvolení Abraháma, Noe, Mojžíše, přes založení královských dynastií až k působení proroků, poukazuje na kladný vztah mezi Bohem a jeho stvořením. Jedním z nejpozitivnějších prvků v celém historicko-spásném narativu je příslib seslání Mesiáše, který ukončí pozemské utrpení a navrátí boží lid opět k otci.

Výše uvedený text možná vzbuzuje dojem, že odlišné koncepce očekávání příchodu Vykupitele vedle sebe existovaly paralelně jako rovnocenné varianty, vždyť prakticky šlo všem kulturám vycházejícím z Písma o totéž – návrat k Bohu, reálně však mezi nimi existovala silná animozita ústící v boj o přežití. Během 13. století se také v jasnějších konturách ustálila konspirační teorie, podle které Židé očekávají s nadějí,

¹²⁶ Srov: kralický a ekumenický překlad, kralický je uveden v textu výše, ekumenický vyznívá následovně: „Mezi tebe a ženu položím nepřátelství, i mezi símě tvé a símě její. Ono ti rozdrtil hlavu a ty jemu rozdrtil patu.“ (CEP Gen 3,15)

že uvězněné kmeny před koncem světa přijdou s Antikristem jako svým Mesiášem do Jeruzaléma a spolu s ním zničí celou církev.¹²⁷

S příchodem Mesiáše a mesiášským věkem je velmi úzce spjatý tzv. chiliasmus, jehož fundamentálním prvkem je eschatologická nabídka a naléhavé upozornění neblížící se „konec věků“, v němž Bůh zúčtuje se světem a rozdělí jej do dvou skupin na odsouzené k smrti a vyvolené k věčnému životu, k novému světu. Chiliasmus (z řec. – čes. tisíc, z lat. millenium – čes. tisíc) v křesťanské tradici znamená očekávání ukončení světových pozemských dějin.¹²⁸ V encyklopedii světových náboženství nalezneme vyjmenovaných několik klíčových principů, jimiž je chiliasmus charakterizován. Patří mezi ně například hrozba Božího hněvu před nastolením nebeského království, vytvoření a pěstování rituálů připravujících na blízký konec, vroucí spiritualita a radikální restrukturalizace vazeb společenství, prominence ženských vizionářek, posun od zklamání mesianistických nadějí, v důsledku ukřižování, směrem k radostnému očekávání druhého příchodu Krista.¹²⁹ V kontextu křesťanské víry se chiliasmus odvolává zvláště na Novozákonní knihu Zjevení Janovo, známou pod názvem Apokalypsa (z řeckého apokalypsis), která je mezi knihami Bible řazena příznačně až na samotný konec. Podobné vyznění knihy, upozorňující na příchod božího království nalezneme již v knihách starozákonních proroků, například u Izajáše (52,11; 19,18) Ezechiela, Daniela, Jeremiáše (51,6) V Novozákonních knihách nalezneme zmínku o příchodu nového věku ve dvou kanonických listech připisovaných apoštolu Pavlovi: zatímco První list Tesaloničtým (napsaný okolo r. 50

¹²⁷ Blíže CERMANOVÁ, P. *Čechy na konci věků: apokalyptické myšlení a vize husitské doby*. Argo, 2013. S. 67 -70.

¹²⁸ Oby dva výrazy označují číslovku tisíc a v tomto ohledu jsou synonyma, vnímám subjektivně mezi nimi určitý rozdíl, který je vázaný na literaturu vážící se k tomuto tématu. O chiliasmu hovoří spíše moderní anglosaská literatura religionistického, antropologického či sociologického zaměření. Užívání označení „chiliasmus“ má v kontextu české odborné literatury větší tradici, často jej nalezneme v historických pracích, filosofických statích a teologických dílech.

¹²⁹ In: YOUNG, Serinity, ed. *Encyclopedia of women and world religion*. New York: Macmillan, 1999. 2 Sv.

n.l.) předpokládá, že k druhému příchodu Krista dojde během života jedné generace: „Toto zajisté vám pravíme slovem Páně, že my, kteříž živi pozůstaneme do příchodu Páně, nepředejdeme těch, kteříž zesnuli“ (1Te 4,15), pozdější Druhý list Tesalonickým spíše tlumí mileniální očekávání, a dokonce varuje před těmi, kdo mluví tak, „jako by den Páně měl už nastat“. Jako argument uvádí řadu událostí, k nimž musí dojít ještě před druhým Kristovým příchodem: Aby oslaveno bylo jméno Pána našeho Jezukrista v vás a vy v něm, podle milosti Boha našeho a Pána Jezukrista (2Te 1,12).¹³⁰ Jako určitý protiklad apokalypticismu je možné chápat *utopismus*. Tímto pojmem se označují koncepce, které počítají s vytvořením místa, které bude mít optimální podmínky pro život, bude domovem ideální lidské společnosti, zbavené veškerého zla a především společenské nerovnosti. Podobně jako v případě apokalypticismu tyto koncepce mohou, ale nemusejí předpokládat výslovně transcendentního činitele, jehož pomocí by takováto ideální společnost mohla vzniknout. Tento pojem se tedy s pojmem chiliasmu překrývá pouze částečně. Základní koncepcí, z níž vychází je utopismus, ten se však v křesťanském a politickém pojetí liší. Klasické utopie bývají zcela obecně rozdělovány na vertikální a horizontální. Vertikální utopie líčí se společensko-kritickým záměrem dokonalou společnost, kterou však nelze prostorově ani časově lokalizovat. Horizontální utopie přesahují utopický model z vertikální, ideální polohy do času, a to do budoucnosti. Patří mezi ně chiliastické utopie, případně jejich historicky pozdější sekularizované varianty. V případě Komenského *Obecné porady* je zřejmé, že jde o horizontální utopii na chiliastickém základě.¹³¹ U Komenského se ztrácí rozdíl mezi světskými dějinami a dějinami spásy. Pro Komenského jsou veškeré dějiny ve všech svých oblastech něčím posvátným, neboť celé dějiny směřují ve vzestupné linii k tisíciletému království Kristovu. Z toho důvodu se podle Sousedíka

¹³⁰ BIERNOT, D. et al. *Konec tohoto světa: milenialismus a jeho místo v judaismu, křesťanství a islámu*. Praha: Dingir, 2012. S. 14.

¹³¹ SOUSEDÍK, S. Místo Komenského „Obecné porady“ v dějinách novověkých utopií. In: *Filosofický časopis*, 1992, XL, č. 1. S. 52.

nemusíme obávat označit teologii za teologii politickou.¹³² Z lidské touhy po pravdě pochází filozofie, z touhy po dobru se rodí zbožnost a z vůle „uspořádat věci“ podle své volby pochází v konečném důsledku politika, což jest vedení lidí, kteří stále něco podnikají, podle takových pravidel, aby si v tom, co dělají navzájem nepřekáželi, nýbrž pomáhali.¹³³ Ve své pansofii se snaží nastítnit cestu k novému věku, která je dlážděna poznáním a směřuje k nastolení světového míru mezi lidmi a národy.

Úzká provázanost mezi chiliasmem a utopismem má nejen společné směřování k budoucímu zlatému věku, ale představy o tomto zlatém věku se neobejdou bez obrazu minulosti, který je dokresluje a odkazuje tak na zkušenost, kterou lidstvo již má, k níž se chce navrátit a pozvednout jí k ještě větší dokonalosti. V tomto ohledu hraje důležitou roli kolektivní zkušenost po vyhnání z ráje, proto zlatý věk minulosti je situován právě do dění v edenu a mnohdy doplněn idealizovaným obrazem prvotní církve, která se formovala bezprostředně po zhacení radosti a z příchodu Mesiáše v osobě Ježíše, který jí předal poselství o své stálé přítomnosti mezi milujícími lidem v podobě přijímání eucharistie a příslibu svého druhého návratu. To, co chiliastům vadí, není minulost, neboť s ní nemají bezprostřední zkušenost a můžou si ji idealizovat. Tím, co podněcuje chiliasty v očekávání brzké Parousie (druhého příchodu Krista) je nespokojenost s přítomností, se soudobým stavem společnosti. Recepce tohoto stavu nevedla k pasivitě a pouhému očekávání, ale podněcovala k aktivitě, proto chiliasmus nemůžeme označit za pouhou utopii. V základu myšlenkové struktury chiliastů neleží Boží výrok k těžkému životu odsuzující lidstvo, ale důraz na tvůrčí aktivitu člověka coby božího stvoření.

Podstata chiliasmu přímo nelpí v čísle tisíc, když tato mileniální číslice vždy budí respekt a očekávání i u jedinců běžně se novým věkem nezabývajících. Těžko zpětně domyslet, jak moc byla neintelektualizovaná obyčejným životem žijící

¹³² Srov. SOUSEDÍK, S. Místo Komenského „Obecné porady“ v dějinách novověkých utopií. In: *Filosofický časopis*. 1992, XL, č. 1. S. 55.

¹³³ SCHIFFEROVÁ, V. Idea harmonie. In: SCHIFFEROVÁ, V. et al. *Idea harmonie v díle Jana Amose Komenského*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. S. 54.

společnost průměrného obyvatele evropského prostoru žijící okolo toku tisíc občanského letopočtu, o kalendářním letopočtu informovaná. Vzhledem k tomu, že židovský kalendář počítá... a křesťanský tzv. juliánský kalendář původně vycházel z luno-solárních výpočtů, než byl pro svou nepřesnost nahrazen novým tzv. gregoriánským kalendářem pracujícím se solárním cyklem 365 ročních dní a jedním dnem navíc, který se přidává v přestupném roce. Ne všemi byl poslední ze jmenovaných kalendářů přijat, někteří nadále pracují s časovou orientací v původním letopočetném schématu. U většiny chiliastů byly v oblibě složité matematické spekulace týkající se eschatologických událostí. Například italský filozof a astrolog Tommaso Campanella, jak uvádí Delumeau, se domníval, že „šesté tisíciletí nastalo se svatým Bernardem a skončí za čtyři sta let, na jiném místě téže knihy má prohlásit, že církve se teď nachází na konci pátého věku a na počátku šestého věku a do třetice pak v témže spise vypočítává, že 33 let Kristova života představuje 33 padesátiletých období života církve, která zaklikne v roce 1632, Řím bude ztrestán, bude znova postaven Jeruzalém, Židé přestoupí na evangelium a lidé ze všech konců světa budou směřovat do Jeruzaléma. V tomto kataklyzmatickém scénáři, který má předcházet nástupu nového „zlatého věku“ pamatoval Campanella i na nově objevenou Ameriku. Kde církve na perutích orla nalezne v zámoří útěchu.¹³⁴ Komenský takovéto poetické vize neměl, jeho cítění blížícího se nového věku a příprava k nápravě světa ukazují, že nečinil rozdíl mezi dějinami světskými a dějinami spásy, jsou mu totožné. Dějiny ve všech svých oblastech něčí posvátným, neboť celé dějiny směřují ve vzestupné linii k tisíciletému království Kristovu. Sousedík se neobává označit takto pojakou Komenského teologii za politickou.¹³⁵ Splývání dějin spásy se světskými dějinami v jeho vnímání jej vedlo k aktivitě a snažení o nové uspořádání společnosti promítající se do přání o uspořádání světového sboru tzv. *Colegium lucis*, který si toto vezme na starost. Komenského politické snažení bylo mírumilovné, postupné a nikoli revoluční.

¹³⁴ DELUMEAU, J. *Tisíc let štěstí*. Argo: Praha, 2010. S. 168. .

¹³⁵ Srov. SOUSEDÍK, S. Místo Komenského „Obecné porady“ v dějinách novověkých utopií. In: *Filosofický časopis*. 1992, XL, č. 1. S. 55.

Transformace idejí do systematického pansofického programu měla své jádro v nastolení harmonie mezi lidmi a národy na zemi. Projekt postupné transformace společnosti Vřak Komenský nechtěl učinit převratnou formou, čímž se liřil od svých předchůdců. Jeho teologie není v plném slova smyslu reformační, ve svém systému počítá se „zarajícím“ časem.¹³⁶ Jeho pojetí chiliasmu bylo evoluční nikoli revoluční jak tomu bylo například u husitského hnutí.

Důraz na revoluční změnu a převrat dosavadních hodnot nalézal odezvu u radikálních skupin, mezi které můžeme zařadit husitské hnutí. Chiliastické ideje tak v rámci husitského hnutí pomáhaly naplňovat naplnit funkci učení, legitimizujícího společenskou změnu a popisujícího změnu mocenských pozic, neboť nový věk neměli ovládati ti, kdo v dosavadním mocenském diskurzu platili za vůdčí představitele společnosti, nýbrž nově definováni „vyvolení“, jejichž pozice byly alespoň v teoretické rovině ukotveny ve spirituálních hodnotách, daly chiliastickému konstruktu takovou dynamiku, že se zároveň stal nejradikálnějším pojetím probíhající společenské transformace.¹³⁷ Program husitského chiliasmu byl v povědomí i mimo území českých zemí, jak dokládá francouzská historik specializující se na křesťanské dějiny raného novověku Jean Delumeau, když zmiňuje knihu alsaského autora *Sto kapitol* z konce patnáctého století coby poslední lidovou eschatologii, v níž se eschatologické proudy prolínají s rovnostářskými ideologiemi. Důkazem může být tvrzení alsaského autora, které se týká Čech: „Viděl jsem knihu, kterou vlastnoručně napsal Henoch. Byla napsána německým písmem na březové kůře a bylo v ní zapsáno sedm Zákonnů božích. Tato kniha se dostala do Čech zásluhou rodiny Weinmühlovy. Proto v této zemi ještě existují mnohá místa, kde jsou tato přikázání dodržována, a to zejména to nejdůležitější, které potvrzuje i přirozené právo: vše musí být společné.“¹³⁸

¹³⁶ Srov. MOLNÁR, A. Poznámky o Komenského teologii. In: *Křesťanská revue*, 1994, LX, č. 2. S. 37.

¹³⁷ CERMANOVÁ, P. *Čechy na konci věků*. Argo: Praha, 2013. S. 169.

¹³⁸ Jen připomenutí: Henoch (heb. חנוך), o němž je v citaci zmínka, je starozákonní postava žijící před potopou v rodové vazbě k Noemu, k níž se váže neobvyklá výpověď: „I chodil Henoch s Bohem. A nebylo ho, neboť ho Bůh vzal“. (Gn 5,24). Krom postavy největšího proroka Mojžíše a proroka Eliáše,

Z uvedeného francouzský historik dochází k závěru, že autor zcela jednoznačně znal program husitských chiliastů i jeho výsledky a věřil, že v Čechách z nich v té době lecos přežilo.¹³⁹ Komenský, v duchu husitství a evropské eschatologické tradice chápe lidské dějiny jako trvale vzestupný proces, v němž uzrává „plod dějin“, tj. vznik dokonalé lidské společnosti, v níž se člověk bude realizovat v celé šíři své přirozenosti, v níž nebude bídy hmotné ani duchovní, v níž lidé budou žít v míru. Komenský chce začít společenskou reformu zevšeobecněním vzdělání.¹⁴⁰ Eschatologie v Komenského systému hraje první housle. Neklade ji na konec soustavy jako nauku o posledních věcech člověka, ale na samý počátek, coby východisko.¹⁴¹ Chiliasmus se stává v koncepci Komenského otázkou zdokonalitelnosti a zdokonalením člověka ve stadiu vlastní nedokonalosti, tj. ve stadiu předchiliastickém.¹⁴² Chiliasmus je součástí jeho teologie, skrze vzdělání a didaktickou soustavu, kterou sám koncipoval, má nasměrovat člověka k univerzální harmonii, ke štěstí a k důstojnosti. Chiliasmus je v Komenského pojetí, jak dokládá *Obecná porada*, a vyzdvihuje bochumský komeniolog Klaus Schaller: „tief durch gedachte und philosophisch kultivierte System einer „hohen Mataphysik“ eingegliert worden.“¹⁴³ Komenského učení je v skutku reformní a nikoli reformační, teologie je součástí metafyziky.

kterí také nezemřeli, ale byli „vzati Bohem“ „chodil s Bohem“, je tento způsob odchodu ze světa velmi raritní. Pokud chybí informace o smrti a odchod ze světa je v důsledku přímého zásahu Boha, nabízí se interpretace, že osoba takto odejitá může kdykoli do jeviště světa opět nastoupit.

¹³⁹ DELUMEAU, J. *Tisíc let štěstí*. Argo: Praha, 2010. S. 117.

¹⁴⁰ FLOSS, P. Idea míru ve struktuře Komenského. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1979, VIII, č. 19. S. 19.

¹⁴¹ Srov. MOLNÁR, A. Poznámka o Komenského teologii. In: *Křesťanská revue*, 1994, LXI, č. 2. S. 37.

¹⁴² KALIVODA, R. K povaze praxeologického myšlení J. A. Komenského. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1985, XV, č. 29. S. 57.

¹⁴³ „Chiliasmus je hluboce promyšlený a filosoficky kultivovaný System „vysoké Metafyziky“. Cit. SCHALLER, K. Robert Kalivodas Beitrag zur Comeniusforschung. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1992, XX, č. 48. S. 19.

Reformní učení Komenského má své významné a nepřehlednutelné místo v dějinách české i světové reformace. Dlouhodobě zavedené termíny „před reformace a reformace“ si v moderní teologii a obecně v evangelické církvi vyžádalo nové a intenzivní hodnocení průběhu tohoto významného dějinného procesu. Historikem, který se do nového objasnění celého několik století trvajícího procesu pustil, byl český teolog, badatel v oboru mediavelistiky, profesor církevních dějin na Komenského evangelické fakultě, Amadeo Molnár.

Molnár revolučním způsobem boří pojetí zlomových reformačních snah projevujících se v dějinách, které byly historiky označovány jako období „předreformace“ a „reformace“. Proti tomuto členění se Molnár vyhrazuje a přichází s návrhem nového označení pro zmíněné reformační projevy a zavádí pojmy „první reformace“ a „druhá reformace“. Důvodem označení podle číselného pořadí, jak po sobě následovaly a odmítnutí původního zaběhaného označení bylo uznání obou reformačních vln coby plnohodnotných procesů, mezi nimiž sice jistě anticipační projevy můžeme vypočítávat, ale jejich reformní úsilí se v mnoha bodech liší.

Neexistuje lineární souvislost mezi časovým a věcným pólem pojmů „první reformace“ a „druhá reformace“, namítá proti Molnárovu členění a jemu ozřejmění historik Robert Kalivoda: „prostě první reformace“ přesahuje zcela evidentně do období „reformace druhé“ a hraje v ní mnohem větší úlohu, než dosavadní bádání bylo s to či ochotno vidět.“¹⁴⁴Totéž platí o velkém západním schizmatu reformační teologie, jež nevychází ze stejných metafyzických principů jako katolická. Zatímco katolická teologie homogenně rozvíjí „phylum“ (kmen) biblického myšlení, ať už máme na mysli pojetí stvoření nebo pojetí lidské přirozenosti, svobody a rozumu.¹⁴⁵Chiliastické naděje se nadále rozvíjely i uvnitř katolické církve, nejčastěji

¹⁴⁴ Kalivoda, R. K otázkám myšlenkového modelu tzv. první a druhé reformace. In: ŘÍČAN, R., FLEGL, M., MOLNÁR, A. *Bratrský sborník: Soubor prací přednesených při symposiu konaném 26. a 27. září 1967 k 500. výročí ustavení Jednoty bratrské*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1967. S. 123.

¹⁴⁵ Srov. TRESMONTANT, C. *Základní pojmy křesťanské metafyziky*. Praha: Aula, 1994. S. 122.

však mezi představiteli, kteří stáli mimo hlavní proud. Nejznámější postavou katolického vyznání hlásící se k chiliasmu byl Jáchym z Fiore.¹⁴⁶ V návaznosti na středověké koncepcí uspořádání společností, se chiliamus častěji než u katolíků projevoval u reformně zaměřených jedinců, kterým vadilo počínání církve stále více se vzdalující od původních ideálů a směřující k ideologizaci a prosazování mocenských zájmů. Proti církevnímu monopolu na jedinou správnou cestu spásy podpořenou ideologicky seformovala opozice, která své myšlenky boje formulovala velmi systematicky v teoretické rovině souboje sytému a přímému odkazu ne na tradici, ale přímo na Písmo. Myšlenka společná první, druhé i české reformaci si je velmi podobná, liší se však ve výchozím axiomu, na který upozornil Stanislav Sousedík, tím že zdůraznil, že husitská revoluce bojovala proti určité historické formě duchovní moci, zatímco Lutherovo úsilí cílilo k osvobození od náboženské autority. Což je zásadní rozdíl. Myslitelé české reformace se v žádném případě nesnažili o emancipaci od duchovních náboženských autorit, ba naopak, jejich záměrem bylo co nejvíce podřídít svět Božímu zákonu.¹⁴⁷

¹⁴⁶ Gioacchino da Fiora (čes. Jáchym z Fiore) byl zbožný, přísně asketicky zaměřený a učený opat cisterciáckého kláštera v Kalábrii, jež sám v roce 1188 založil. Jeho hlavní myšlenkou byla představa o trojí po sobě následující říši či epoše, v němž se mu rozpadl věk lidstva. Je to věk Otcův, čili doba Zákona, věk Synův, v němž vládne nová smlouva, v němž nastává jako třetí v řadě věk Ducha. Jindy označoval Jáchym věky jmény tří apoštolů Petra, Pavla i Jana. Proroctví a příběhy Starého i Nového zákona mu sloužily k tomu, aby z nich vyvozoval paralely pro vystižení budoucího skvělého stavu církve. Jáchym sám pronesl několik proroctví. Jeho proroctví působila silně zejména po jeho smrti, kdy se jim dostalo nového výkladu. Opatovi ctitelé ztotožňovali předpovídaného Antikrista s papežem, zatímco dříve byl viděn spíše v císaři. Jáchym sám upadl v církevních a scholastických kruzích v nedůvěru, takže od roku 1254 byly jeho apokalyptické spisy kaceřovány a jeho přívrženci pronásledováni. Blíže ŘÍČAN, R., a MOLNÁR, A. *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: Kalich, 2008. S. 336 – 337.

¹⁴⁷ Srov: „Damit hängt die Tatsache engzusammen, dass die hussitische Revolution de facto einen Kampf gegen eine bestimmteh istorische Form der geistigen Macht (d.h.dass die geistliche Autorität im wesentlichen Bereich kompetent ist) als souher. Der Unterschied von der Reformation der 16. Jh sisthier setr markant. Luthers Bestrebenzielte (ohne Berücksichtigung seiner objektiven Absichten) konsequen zur Befreiung des weltlichen Bereichsaus der Kompetenz der religiösen Autorität. Dagegen waren die Denker der böhmischen Reformation um die Emanzipation auf diesem Gebiet keines weg

Směřování ke „království božimu“ nebylo jen ideálem, ale vizí s konkrétním praxeologickým programem, která jej vyčleňovala v případě Komenského z utopické sféry. Všechna sociální hnutí středověku, i 16. a 17. století prosazovala své postuláty skrze chiliastické a vizionářské teologické ideje. Komenského víra v plné zjevení, nesouvisí s transformací obsahu víry na vědecká fakta, ale je spojena s interpretací víry jako eschatologie a orientuje pohled Komenského od minulosti k budoucnosti.¹⁴⁸Rozpor mezi svobodnou vůlí a predestinací zaměstnával nohé myslitele po staletí. Předurčil Bůh světu konec, nebo může lidstvo pomocí svobodně jednající vůle či prostřednictvím vykoupení ze strany Spasitele uniknout svému strašlivému osudu. Představa o predestinaci, osudovém předurčení, byla podstatnou složkou středověké astrologie a náboženství. Nezdá se ale, by hrála velkou roli v původních proroctvích. Za proroctví bychom měli pokládat situace, kdy je vědomí transformováno a inspirováno tak, že prorok či vizionář se cítí být vyvolen k vyhlášení zjevné pravdy.¹⁴⁹

Analyzovat vizionářova slova je velmi obtížné, projevy spasitelství jsou mimořádně rozmanité. Zatím co matematickofyzikální jevy mají vypracovanou přesnou klasifikaci, pracují s unifikovanou terminologií a metodikou, prověřenou generacemi, je vizionářství doposud neprobádané, přestože se existují práce významných psychologů jako například C. G. Junga a Wilhelma Wundta nebo antropologů Mircey Eliadeho, nebo historika Christophera Dawsona. Vizionářova slova však shodují ve smyslu i významu, přestože projev a obsah může být rozdílný, jádro výpovědi zůstává vždy shodné – vyvést svět z temnoty na „boží světlo“.

sbemüht; ihre Absicht war im Gegenteil, die Welt dem Gesetz Gottes möglichst vollkommen unter zuordnen, und der zeitgenössischen verweltlichen Kirche warfen sie efor, dass sie dies vernachlässige.“
In: SOUSEDÍK, S. Einige Züge der Philosophie des J.A. Comenius und deren bisherun berücksichtigten Quellen. In: *Acta Comeniana*, 4/1 XXVIII/1. Academia: Praha, 1979.

¹⁴⁸ FLOSS, P. Zamyšlení nad knihou Gertrud Britschgi. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1971, I, č. 2. S. 58.

¹⁴⁹ STEWART, R. J. *Proroctví: základní kniha o proroctví, věštění a předvídání*. Olomouc: Votobia, 1997. S. 83.

Důležitou roli také hraje čas, přesvědčení, že okamžik velké transformace je za dveřmi, a tak vstupují do dramaticky odlišného univerza, v němž konečně kosmické zjevení přichází do veřejné sféry sdělitelnosti skrze vyvoleného vizionáře. Z aktualizace proroctví vyplývá, že chiliasténisté prožívají jedinečný čas, zvláštní čas ve smyslu řeckého kairos, tj. příhodného času pro zjevení či vykonání božského záměru. Poselství přinášena prorokem mohou obsahovat například mravní apely, výklady světa, vysvětlení událostí, apod. všechna tato poselství mohou být označena jako proroctví, je-li splněna podmínka lineárně pojatého času.

Průvodním jevem kairistických očekávání bývá nárůst počtu lidí se zvýšenou senzitivitou vůči revelacím, ať již ve formě aktivní, či pasivní. Z blízkého okolí Komenského máme povědomí o výskytu tří takovýchto vizionářů. Nejznámějším byl Kryštof Kotter, dalším ze zmiňované trojice byl Milkuláš Drábík, Komenského přítel z dětství, a konečně Komenského zájem přilákala i Kristina Poniatowská. Víra v proroctví a příhod brzkého „božího království“ hrály důležitou roli v Komenského exulantském životě. Proroctví zapadají do jeho koncepce uspořádání světa, dynamizují pojetí světa i úděl člověka v něm. Komenského základní teze reformačního učení nefascinovaly, dával se unášet pozdní protestantskou scholastikou a rehabilitoval funkci filozofie na vidění věta.¹⁵⁰

V pokusu o archeologii vědění v dobovém klimatu, je třeba souhlasit s Michaelem Foucaultem, že v 17. století došlo k epistemické změně, došlo k novému pojetí vědy a experimentu byl přiznán významný status v pokusech o porozumění fungování světa.¹⁵¹ Ve zmiňované době se v intelektuálním světě objevují celkem tři myšlenkové proudy. Chiliastická či mileniální očekávání mají svou širokou základnu u

¹⁵⁰ MOLNÁR, A. Poznámky o Komenského teologii. In: *Křesťanská revue*, 1994, LX, č. 2. S. 36.

¹⁵¹ Tzn. světový názor, úsek dějin společný všemu poznání, že každému vnucuje své vlastní normy a postuláty, toto všeobecné stádium rozumu, určitá struktura myšlení, již nemohl uniknout žádný člověk dané epochy, se proměnila a soubor vztahů sjednocující v daném období diskursivní praktiky, jež dávají vzniknout vědám, případně formalizovaným systémům, otevřel cesty k nové dosud neznámé formalizaci. Srov. FOUCAULT, M. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002. S. 285.

nižších ekonomicky zdatných a studiem příliš nedotčených vrstev, opositum, tj. ryze intelektuálně metafyzické chápání světa je doménou vzdělců, v jejichž řadách se rodí zájem nikoli o konečnost a blížící se konec současného stavu, veliké zaujetí naopak vzbuzuje to, co je nekonečné, neohrazené, věčně trvajícím, permanentní a individuální. Zatímco chiliasté nahlíželi na svět zevnitř a z tohoto vnitřního stavu usuzovali na blížící se konec a nový věk, intelektuálové navazující na nominalisticky orientovanou metafyziku, tzv. pařížské školy ze 14. století, pohlížejí na svět z vnější, jako na mechanismus a pokoušejí se jej vysvětlit formálním popisem. Tento postoj vede ke kvantitativnímu nikoli kvalitativnímu vysvětlování procesů ve stvořeném světě a k matematicko-mechanistickému výkladu přírody.

Od antiky až do 17. stavěli učenci své filozofické konstrukce na jednoduchém pozorování, od kterého přecházeli v poznání rozumové. Konkrétním příkladem dobových třenic mezi zastánci starého tradičního pohledu na svět a novátory byl například argument Koperníkových odpůrců, kteří vycházeli z toho, že smysly pozorovaný fakt, jak se planety pohybují je jasným důkazem toho, že Země stojí.¹⁵² Až důkladnější propracování a výroba nástrojů optiky, rozvrátila tisíciletý názor odvozený z prostých smyslů. Pouhým pohledem dalekohledu či mikroskopu se dospívalo k převratným zjištěním, které rozbíjely vžitá vědní, filozofická, ale i morální systémy. Renesance nechtěla poznávat svět skrze knihy, ale přímým osobním kontaktem, oproštěným od středověkého dovolávání se autorit. V předkoperníkánské geocentrické interpretaci světa byl pozemský svět chápán jako poslední a nejnižší stupeň emanace božského Jedna, z něhož postupně vyzařoval svět andělů, a nejnižším stupněm emanace byla Země, která byla zároveň i místem obratu, návratu k Bohu. Vědecká bádání tak měla často esoterickou povahu, byla zakládána různá tajná společenství a bratrstva, v nichž se do vědění zasvěcovala pouze hrstka vyvolených, procházející nejrůznějšími iniciačními obřady. Experimentální bádání bylo často spojováno s magickými a mystickými prvky. Bipolarita mezi nedokonalou zemí a dokonalým nebem, se postupně

¹⁵² Blíže FLOSS, Pavel. *Proměny vědění*. Praha: Mladá fronta, 1987. S. 166-8.

odkláněla od křesťansko-novoplatónského pojetí, kdy byl světový řád pojímán jako útrpné putování duše zpět k Jednomu; stále více se prosazovalo chápání duality nikoliv jako nutného zla, ale jako projevu takto uspořádaného dokonalého řádu. Pro popis nově pojatého vztahu mezi „nižším – vyšším“, „hmotným – duchovním“, „pasivním – aktivním“ se mezi badateli ujala metoda analogie, spočívající ve strukturaci světa do řady vrstev, v nichž se na různých úrovních opakuje totéž. Člověk je pak tím, že shledává podobnosti mezi věcmi přiváděn k hlubšímu poznání. Například lidské tělo bylo dáváno do souvislosti s uspořádáním kosmu: srdce bylo připodobňováno k Slunci, krevní oběh k řecišti. Principem analogie nebylo podat vysvětlení, co je čím způsobeno, ale ukázat jak se dané věci k sobě navzájem mají, jak jedno reprezentuje druhé, se záměrem zpřehlednění a zjednodušení rozmanitosti vztahů popsaných jako harmonicky související jevy. V tomto smyslu využíval metody analogie i Komenský. Podle Patočky byla pro Komenského paralelizmus mezi věděním, konáním a dovednostmi inspirací příroda a veškeré inovace Komenského didaktického umění vyplývají rovněž z analogií v přírodě, jak je pozorovatelné z jeho didaktických i pansofických děl.¹⁵³

Komenského zájem a příprava systematicky zpracovaného projektu k přípravě lidstva na příchod „božího království“, podpořený důvěrou v revelace, sledoval evoluční linii vývoje společnosti, která se nejmarkantněji projevovala v novověké vědě. Na prvních stránkách Bible (Gn 2, 5-9) se dočteme, jak člověk jako jediný z celého stvoření byl oddělen od ostatní přírody, jak byl vyproštěn ze své sounáležitosti se vším přírodním a přirozeným a jak byl postaven nad ně, ale také do jeho prostředku. Toto postavení člověka uprostřed přírody není však samo přirozenou, přírodní vlastností člověka, neboť tak by se nemohl vymknout přírodnosti, nýbrž je ustanoveno zákonem, řádem posláním. Když se zrodila moderní přírodověda, byly do ní vkládány veliké naděje v mnoha směrech. Komenský si meze vědy dobře uvědomoval, ale byl ji

¹⁵³ Podrobněji PATOČKA, J. Komenský a hlavní filozofické myšlenky 17. století. In: *Vesmír*, 1956, XXXV, č. 10. S. 346 – 350.

fascinován. Postupně se ukázalo, že není v možnostech poskytnout člověku ucelený obraz a jednotný výklad světa a skutečnosti, ve kterém by měl člověk jakoustakous oporu svého života. Věda je vždycky něčím životně periferním, něčím, co nemá samo v sobě sjednocující cíly a na čem není možno zbudovat životní jednotu, která byla tak hluboce porušena a které je tolik zapotřebí.¹⁵⁴

Od konce 16. století se ve spojitosti s protestantskou teologií objevuje hlubší zájem o problém dialektického charakteru odstupů mezi člověkem a Bohem na jedné straně a jejich vzájemné sounáležitosti a souvislosti na straně druhé. Zároveň se však objevují pokusy o založení interpretace Bible na vědecké metodě. Jako důsledek krize dosavadního, byť ještě přesněji nedefinovaného pojetí rozumění, která byla způsobena novým povědomím o nepřekonatelném rozporu mezi člověkem a přírodou, nebo – adekvátněji řečeno – povědomím o podstatné protikladnosti mezi výsledky vědeckého poznání na jedné straně a dosavadními metafyzicko – teologickými koncepcemi světa a přírody na straně druhé. Poněvadž člověk přestává sám sebe pojímat jako součást božského stvoření a nábožensko-teologický přístup k interpretaci univerza mu již neumožňuje rozumět světovému dění, začíná zkoumat přírodu jako množinu empiricky postižitelných procesů.¹⁵⁵ Komenský se setkal s metafyzikou poprvé na herbornské akademii při výuce svého oblíbeného profesora Johanna Heinricha Alsteda. Metafyzika, která se v Herbornu přednášela, byla metafyzika kalvínského typu, která vypouštěla ze svého rámce přirozenou teologii a omezovala se pouze na tzv. první filozofii, kterou tradičně dělila na část transcendentální, tj. nauku o jsoucnu jako takovém (*ens quatenus ens*) a jeho obecných attributech, a na část praedikamentální, tj. nauku o substanci a akcidencích, přičemž zůstávala věrna přísnému dodržování

¹⁵⁴ HEJDÁNEK, L. Člověk a věda. In: *Křesťanská revue*, 1950, XVII, č. 1. S. 48.

¹⁵⁵ HROCH, J. *Filosofická hermeneutika v dějinách a současnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1997. S. 22 – 23.

principu kontradikce striktního diadismu látky a formy, mezi nimiž není žádného spojujícího členu.¹⁵⁶

V obecné rovině můžeme souhlasit se změnou epistémy, tak, jak ji definuje Foucault, nicméně v případě Komenského, je třeba dát za pravdu českému komeniologovi profesorovi Pavlovi Flossovi, že tento vliv patrný není. Komenskému byl dyadismus a z toho plynoucí antagonické vztahy cizí, pokračoval v linii myšlenek „coincidentia oppositorum“ středověkého kardinála. Kusanského spisy jej zaujaly triadickým chápáním jsoucná, kde privace působí jako třetí překlenující princip vedle látky a formy.¹⁵⁷ Právě coincidence byla spojujícím principem, který spojoval v jeden organický celek člověka coby mikrokosmos a svět neboli makrokosmos. Člověk a svět byli ve vzájemném propojeném vztahu. Vztah a skloubenost byly tím, co odlišovalo scholastické konstrukce s akcentem na zkoumání věcné skutečnosti od racionality nového typu. V Kusánského konceptu byl člověk postaven do světa, byl jeho součástí, vzájemně tvořili organický celek, který bylo možno nahlížet zevnitř a nikoli pozorováním zvenčí, jak vyžadovalo mechanistické pojetí celku. V tomto se Komenský velmi lišil od Descarta, s nímž měl možnost se osobně setkat v holandském Endegeestu u Leidenu v roce 1642, jak bylo uvedeno v předchozí kapitole. Názorové východisko muže, který bývá označován za prvního novověkého myslitele – Reného Descarta, díky

¹⁵⁶ Blíže ČERVENKA, J. K otázce evropských zdrojů Komenského První filozofie. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1982, XII, č. 24. S. 47.

¹⁵⁷ Metafyziku Komenský definuje jako obecnou vědu o jsoucnu (ens), které dělí na prvotní, nestvořené – Boha, a stvořený svět. Toto dělení, které převzal od Kusánského, je v soudobých metafyzikách rovněž ojedinělé. Poskytuje paralelu pro výklad podle kubánského emanačního a návratového rámce od Boha ke stvoření a zpět k prvotnímu jsoucnu. Do tohoto rámce pak vynalézavě zařazuje principy aristotelské metafyziky, její tzv. transcendentální části. Ze tří bytostných přívlastků jsoucná prvotního i druhotného, jednoty – pravdy, dobra, vyplývající u každého jsoucná třikrát tři prvotní přídatky, a to z jednoty místo, čas, kvalita, kvantita, činnost, trpnost, užití, láska. Důležité je, že kategorie se nevyvozují ze substance, ale přímo ze jsoucná jako potence jsoucná, nikoli jako aktuality substance. Tím Komenský omezuje metafyziku na část transcendentální a vypouští část praedikamentní, o níž prohlašuje, že do metafyziky jako vědy abstraktní vůbec nepatří. Srov. DOLEŽEL, A. Přesažnost nezbytností pansofie. In. *Studia Comeniana et Historica*, 2002, XXXII, č. 67-8. S. 109.

slavné větě „Cogito ergo sum“ (kterou však nalezneme v jisté době u středověkých myslitelů Augustina či Tomáše Akvinského¹⁵⁸, avšak až ve výkladu Descarta změnila dosud platné paradigma, bylo pro Komenského nepřijatelné. V Descartově pojetí zaujímá myslící subjekt postoj pozorovatele stojícího mimo svět, vidí univerzum jako mechanický stroj, jehož fungování je postižitelné formálním matematicko-logickým popisem. Naproti tomu Komenský, kterého současná věda a názory současníků velice zajímaly, sice taktéž vychází z pozice myslícího subjektu, ale jeho pojetí se od Descartova liší v tom, že pozorovatel nenahlíží dané dění z venku, nýbrž pohlíží na svou tematiku zevnitř jako organická část celku a chce proniknout jeho strukturou a pochopit ji. Nevidí univerzum jako mechanicky uspořádaný shluk atomů, nýbrž jako organický spojitý celek, v němž všechno souvisí se vším a v němž dění neprobíhá matematicky, ale dialekticky, jak bylo naznačeno výše.¹⁵⁹ Přestože Komenského přírodní jevy a mechanika velmi zajímaly (ostatně sám se v rámci dobových trendů pokusil o sestavení některých přístrojů). Proti chaosu, nepořádku, proti slepým silám mu mechanika symbolizovala znalost vztahů, sám však ke znalosti vztahů dospíval jinou metodou než mechanickou. „Sám řešil vztahy celku a částí, obecného a zvláštního metodou pansofickou, jako kombinací přístupů, hlavně analýzy, syntézy a synkreze,

¹⁵⁸ Je jistě pozoruhodné, že vrcholní představitelé významných epoch rozvoje evropské filozofie vyslovili již před Descartem v určité podobě „cogito ergo sum“. Pro Augustina je zjištění nespornosti existence toho, kdo myslí, zásadním argumentem proti skepsi: v pochybujícím myšlení se utvrzuje existence pochybujícího. (důvody, které k tomuto tvrzení Augustina vedly, necháme stranou). Pro Tomáše Akvinského je myšlení prvním aktem otevírání se bytí a po tomto prvním intuitivním setkáním se s bytím si myšlení uvědomuje existenci svého nositele, protože myšlení je vždy myšlením někoho. Jistota vlastní existence skrze akt vlastního myšlení je u Tomáše objektivizací metafyzické intelektuální vize jsoouca. „Myšlím, tedy jsem“ zajišťuje intelektuálnímu nahlédnutí jsooucího jeho reálnou platnost. Augustin ani Tomáš Akvinský nemluvili o myslícím „já“ jako o subjektu konstituujícím realitu v protikladu k souboru objektů jak tomu činil René Descartes. Srov. FLOSS, Pavel. *Úvod do dějin středověkého myšlení*. Olomouc: Univerzita Palackého, 1994. S. 78 – 79.

¹⁵⁹ Srovnej ČERVENKA, J. Ontologické základy Komenského filosofických a pedagogických názorů. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1976, VI, č. 14. S. 25 – 31.

jako metodou, kterou bychom mohli nazvat komplexní – omnio.¹⁶⁰ Základní rozdíl mezi mechaniky a Komenským je oddělování separátní zkoumání světa bez ohledu na Boží působení v něm. Takto odbožštěný svět byl Komenskému nepřijatelný, proto se proti němu potřeboval vymezit spisem *Cartesius, cum sua naturali philosophia á mechanicis eversus*. Nebezpečí Descartova mechanicismu tkvělo z teologického hlediska také v obrácení teze „crede ut intelligas“ (věříš, abys rozuměl) v „intellige ut credas“ (rozumíš, abys věřil). Kdyby tomu totiž tak bylo, zneplatnily by se některé pasáže z Písma, například, jak uvádí Sousedík: „*Der Psalmist nenne doch das Wort Gottes Licht seiner Füsse und Leuchte seiner Wege – wie sollte jedoch die Schrift Licht sein, wenn über seine Gültigkeit die Philosophie von Descartes entscheiden werde? Dann Arden allerdings die Schulen keine Propheten und Apostel mehr brauchen, es Arden ihnen die Philosophen genügen gegen die Macht der Finsternisse. Worde man nicht mehr mit dem Schild des Glaubens, sondern mit dem Schild des menschlichen Wissens kämpfen.*“¹⁶¹ Byl-li by filosofii a racionalismu připsán vyšší status než teologii, hrozilo by zneplatnění slov a činů patriarchů i martyků, kteří nemohli být ke své víře vedeni rozumem. Písmo není zdrojem racionálního návodu, je pramenem vyššího poznání, které rozumové poznání převyšuje. Rozum, coby nižší entita nemůže být vozatajem víry. Takto by se dala shrnout ústřední myšlenka Komenského antidescartovských připomínek.

Otázka správného výkladu biblických textů stála v době rozmachu protestantských učeních v centru zájmu teologů, kteří se bránili si připustit závěry vyplývající z Koperníkových astronomických objevů a následně odmítali i Descartem anticipovanou změnu paradigmatu ve filozofii i přírodovědě. Za jednu z výjimek, která se nového myšlenkového proudu neobávala, zakomponovala nové poznatky do jádra

¹⁶⁰ ČAPKOVÁ, D. Některé antropologické aspekty Komenského pojetí vědy. In. *Filosofický časopis*, 1992, XL, č. 1. S. 21.

¹⁶¹ Srov (Ž 119,105) „Nun svíce nohám mým jest slovo tvé, a světlo stezce mé.“ Bliže SOUSEDÍK, S. Einige Züge der Philosophie des J. A. Comenius und deren bisher und berücksichtigten Quellen. In: *Acta Comeniana*. Academia, Praha 1979, XXVIII, č. 1. S. 96.

svého učení lze označit Fausta Sociniho a jeho stoupence. Sociniáni, jak se skupina po svém zakladateli nazývá, se zaměřili na osamostatnění rozumu od autority Písma a chtěli svým učením dokázat neprokazatelnost tradičních dogmatických východisek církve za pomoci biblických textů. Podstata jejich učení spočívala v odmítání válek a hlásání rovnosti všech lidí, v racionalistickém výkladu Bible a popírání trinitas¹⁶². Přestože Komenský v mnoha názorech se sociniány sympatizoval,¹⁶³ zejména pokud jde o reformu církve, irénizmus a v jistém slova smyslu i racionalistický výklad Bible, odmítal jejich učení právě kvůli přehnaně striktnímu racionalistickému přístupu k Písmu a antitrinitářství. Systematickou kritiku radikálního protestantského učení,

¹⁶² „Nejedná se o biblické učení v tom smyslu, že bychom takovou formulaci našli v Písmu. Tento termín použil poprvé Tertulián ve 2. století. Termín „trinitas“ obsahuje specifickou ucelenou křesťanskou nauku o 1/ existenci pouze jediného Boha, 2/ Otec, Syn i Duch svatý jsou Bohem, 3/Otec, Syn i Duch svatý jsou tři rozdílné osoby. V této podobě se „trinitas“ neboli „Trojice“ stala vyznáním od chvíle, kdy ji plně formulovali Tertulián, Athanasios a Augustin.“ In: Kol. DOUGLAS, J. D., ed. *Nový biblický slovník*. Praha: Návrat domů, 1996. S. 1053 – 1055.

¹⁶³ K pozitivnímu hodnocení sociniánů Komenským uvádí Neval poznámku: „Dass Comenius Fausto Sozzini (1539–1604) zu den Verbesserern der Kirche zählt, erstaunt, zu maler über Jahrzehnte in theologische Dispute mit Sozinianern verwickelt war (vgl. II.2.4.D). Auf Menno Simons (1496–1561), den Begründer einer Vereinigung gemässiger Täufer, nimmt Comenius in seinem Werkaum Bezug. In seinen *Clamores* erwähnt die Mennoniten zusammen mit den Sozinianern und Quäkern als verfolgte Christen (DJAK 23, 178). Insgesamt zeugt die Nennung Sozzinis, Menno Simons wie auch des Papstes unter den Verbesserern der Kirche von Comenius' stetigem Bemühen, selbstbeiseinen bittertstentheologischen Gegnerneinen Kern guten Willens und guter Absichten anzuerkennen.“ NEVAL, D. *Die Macht Gottes zum Heil: das Bibelverständnis von Johann Amos Comenius in einer Zeit der Krise und des Umbruchs*. Zürich: TVZ, Theologischer Verlag, ©2006. v Zürcher Beiträge zur Reformationgeschichte; Bd. 23. S. 15.

s nímž sociniáni přišli, podal Komenský ve spise *Socinismi speculum* (1661)¹⁶⁴. Komenskému nešlo opět jen o to, aby byl svět vyložen, nýbrž aby byl změněn.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Spisů s antisociniánskou tematikou je celkem pět, řadí se mezi ně *De uno Christianorum Deo, patre, filio et spiritu sancto ad Jonam Schlichtingium*, *De resurrectione Christ*, *Adversus Danielem Zwickorum Pseudo Irenicum* (hoc est: de conditionibus pacis a Socini sectareli quo Christiano orbi oblatis) *ad omnes Christianos facta admonitio*, *De iterato Sociniano Irenicoi terata ad Christiano sadmonitio*, sive Pseudo-Irenici, veri autem Christomastigis, Zwickeri, superbus de Christo aeternitatis thronodejecto Triumphus, virtute Dei dissipatus, a poslední ze spisů, který bývá nejčastěji v odborné literatuře jmenován jako zástupce celého souboru spisů, je spis *Socinismispeculum, uno intuituquicquidibicreditur aut non crediturexhibens*, který byl podle J. Kumpéry sepsán jako reakce na časté odvolávání se sociniánů žijících v Polsku a v Nizozemí na Komenského jako autoritu svého přívržence. Srov. KUMPERA, Jan. *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992. S. 78.

¹⁶⁵ Čapková, D. Některé antropologické aspekty Komenského pojetí vědy. In: *Filosofický časopis*, 1992, XL, č. 1. S. 23.

4. Ve světle Komenského recepce života a doby

Poté, co na český trůn usedl habsburský rod a počal v našich zemích uskutečňovat plán evropské politiky svého rodu, začal se měnit i ráz Komenského tvorby. Změnu však nelze přičítat pouze společenskému klimatu, ale také duchovnímu zrání Jana Amose. Vyústěním organizačních snah v pobělohorském období byla snaha reflektovat i evropské nepolitické dění a hledat útěchu ze zklamání.¹⁶⁶ Pasivní percepce a trdomyslnost nikdy nebyly Komenskému vlastní. Coby pedagog – teolog měl neustále před očima dynamický proces vztahu mezi stvořitelem a stvořením, směřování ke „království božímu“ nebylo jen ideálem v nedějinném prostoru. Komenskému nejde ani o teologii samotnou, jako abstraktní soustav. Komenského teologie není popsatelná a spoutatelná konfesijním rámcem do obvyklého systému. Mnohvrstevnost jeho tvorby je podložena chiliastickým očekáváním druhé parousie a ontologickým obzorem platonské a aristotelské tradice, jak je patrné z jeho Pansofie, potažmo z všenápravného programu. Můj bývalý profesor z Husitské teologické fakulty, systematický teolog Zdeněk Kučera¹⁶⁷, kterého si osobně velmi cením pro jeho otevřenost k dialogu, schopnost uvažovat-vážít, cenit a hodnotit, což je v době paušálních odsudků vzácné, poukázal na to, že Komenskému v první řadě nešlo o ontologii, k čemuž v první rovině svádí slovo Pan-sofie svým řeckým původem slova „sofia“ (moudrost), ale o soteriologii. Kučera poznamenává, že Komenského koncept je důsledně spásně

¹⁶⁶ HRABÁK, J., ed. a MUKAŘOVSKÝ, J., ed. *Dějiny české literatury. [Díl] 1, Starší česká literatura*. Praha: ČSAV, 1959. S. 344.

¹⁶⁷ Zdeněk Kučera (1930 – 2019) patřil k těm teologům, jejichž intelektuální postoje nejsou poplatné době, přesahují nejen teritorium času, ale také prostoru. Svými názory si získal respekt nejen u nás, ale také v zahraničí, kde často přednášel. V letech 1982 – 1986 byl vicepresidentem Deutsche Paul Tillich Gesellschaft a od roku 1988 členem Vědecké společnosti pro teologii. Odvaha otevírat palčivé otázky společnosti a hledat odpovědi v bytostných strukturách člověka, s důrazem na dynamiku vztahu mezi Stvořitelem a stvořením, který mu byl směrovkou k novému světovému univerzalizmu a ekumeně, ke kterým se hlásil. Z děl, která během svého života publikoval, jmenujme alespoň *Hoře a milost, ke kořenům církve radikálního modernismu* (2001), *Trojiční teologii* (2002).

dějinný, Bůh svými dějinnými skutky mění situaci světa a dává člověku možnost, aby svým jednáním s božími činy koincidoval, a tím došel spásy.¹⁶⁸ „Komenského nezajímalo pouze, jak se svět mění, nýbrž celý proces, v němž se svět změní“¹⁶⁹ sledoval proto nejen politické dění, ale také dění na poli nově rodící se vědy. Klima doby v intelektuálním světě lze přiblížit na vztahu dvou dominantních disciplín – teologie a filozofie. Pokud bychom měli nastínit spektrum směrů vztahů, které mezi těmito disciplínami panovaly, pak nám v době Komenského vysvítají tři základní přístupy: scholastické pozice, mosaická filozofie a racionalistická pozice. Zatím co scholastická pozice vnímá oblast Písma jako svrchovanou záležitost teologie, takže k otázkám víry filozofii v podstatě nepřipouští, pracuje sice s jejím pojmovým aparátem, nicméně svrchovanost teologie je v tomto ohledu zcela jasná, proto také vchází do dějin poměr mezi oběma disciplínami v podobě hesla „filosafia ancila theologie“. Racionalistický přístup navazující na René Descarta, který za výchozí nezpochybnitelný bod označil myslící subjekt „res cogitans“, prakticky suspenduje víru v Boha do podoby subjektivního rozhodnutí, kde víra je věcí soudu rozumu, nikoli nutností a předpokladem poznání. Jinými slovy, karteziáni obrátili scholastické „crede ut intelligas“ (věř, abys rozuměl) v „intellige ut credas“ (rozuměj, abys věřil). S tímto přístupem, jak bylo popsáno v předešlé kapitole, Komenský nikdy nemohl souhlasit. Z uvedených tří přístupů vztahu teologie a filozofie měl Komenský nejbliže k mozaické filozofii¹⁷⁰, jejíž gró tkví ve smazávání rozdílů mezi myšlením (filozofií) a vírou

¹⁶⁸ KUČERA, Z. Komenský teolog. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1992, XXII, č. 46/47. S. 46.

¹⁶⁹ KUČERA, Z. Komenský teolog. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1992, XXII, č. 46/47. S. 51.

¹⁷⁰ Marie Molnárová (1994) upozorňuje, že v rámci mosaice filozofie můžeme rozlišit tři základní směry synkretický, tradicionalistický a paracelsiánský. Principy zmiňovaných směrů jsou následující: Synkretisté přizpůsobovali svoji přírodní filozofii, budovanou na aristotelsko-scholastickém základě, 1. knize Mojžíšově a tvrdili, že filozofická spekulace vede ke stejným závěrům, jaké prezentuje Bible. Tradicionalisté užívali pojmový aparát peripatetickoscholastické filozofie, tedy aparát tradiční. Paracelsisté se vyznačovali tím, že do biblického textu promítali prvky mystické, dále představy převzaté z díla renesančního myslitele Paracelsa (aťuž přímo či zprostředkovaně) a představy alchymistické. K poslednímu z uvedených směrů pak Molnárová řadí i J. A. Komenského. Blíže in

(Bibli). Mozaická filozofie mísí přístup vědecký s přístupem věroučným: vědecká tvrzení opírá o text Bible jako instanci poslední pravdy, aniž by nutně musely být zdůvodněné a ověřitelné rozumem, a naopak do textu Bible promítá filozofické koncepty, jinými slovy – činí z Bible text, který v sobě zahrnuje odpovědi na filozofické otázky, ačkoli to v povaze Bible není. Na základě sepsání spisu *Přehled fyziky*¹⁷¹ je Komenský považován za jednoho z čelních představitelů tohoto filozofického směru, a to převážně díky deklarované metodě, ke které se hlásí už v samém úvodu k tomuto spisu: „*Et primòquidem in tria philosophandi principia statuimus sensum, rationem, scripturam; sed itaconjungenda, uthorum nullicitra reliqua soli acquiescat, quicunque non in ignorantia vel dubitatione relinquit: aliàs in errores praecipitium eritpraesentissimum.*“¹⁷² Pozornému čtenáři neunikne, že tato metoda v sobě nese zárodky metody pansofického programu, který bude explicitně formulovaný o řadu let později na stránkách *Obecné porady*¹⁷³. V dalších pasážích předmluvy ke zmiňovanému spisu *Fyziky* Komenský jasně mluví o tom, že fyzika, metafyzika a dialektika jsou plody pocházejícího z téhož kořene.¹⁷⁴ Tato „prepansofická metoda“ vnímá svět jako živý, organický celek, kde se každá skutečnost projevuje po způsobu svého bytostného určení. Svět byl Bohem stvořen, a člověk do něj zasazen,

Molnářová, M. Problém teologie, filozofie a pedagogiky u Komenského (2). *Theologická revue*. 1994, III, 5. S. ...

¹⁷¹ Lat. v originále: *Physicae ad lumen divinum reformatae Synopsis Philodidacticorum et Theodidacticorum censurae exposita* (1633).

¹⁷² KOMENSKÝ, J. A. *Physicae ad lumen divinum reformatae Synopsis Philodidacticorum et Theodidacticorum censurae exposita*, [praefatio] In: *Dílo J. A. K.*, sv. 12, Praha: Academia, 1978, S. 77. Text je dostupný v českém překladu jako výbor *Přehled fyziky*, In: *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*, sv. V. Přel. J. Červenka. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1968, S. 86-87. Cit.: „*Nejprve stanovím tři principy filozofické práce: smyslové vnímání, rozum a písmo, které však nutno tak spojit, aby nikdo, kdo nechce zůstat nevědomým nebo v pochybnostech, nespokojoval se pouze jediným z nich a neponechával ostatní stranou, nebo jinak upadne ihned do propasti omylů.*“

¹⁷³ Lat. v originále: *De rerum De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* (1644 – 1670).

¹⁷⁴ Srov. PATOČKA, J. a SCHIFFEROVÁ, V. ed. *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském*. 3. Sv. Praha: Oikoymenh, 2003. S. 26.

aby jej pomohl utvářet ruku v ruce s Božím záměrem. Svět a příroda nejsou Komenskému předměty poznání ve smyslu novověkého dualismu jen subjekt – objekt, ale člověku stojí k ruce v poznání tři zdroje, tři Boží knihy: příroda, Písmo svaté a lidské nitro, takže čerpá, jak uvádí Palouš „*e natura rerum veritatis fundamentum, e Scriptura fundamentum, ex animi nostri complementum.*“¹⁷⁵

Myslitelé jako Galilei, Bacon, Descartes emancipovali rozum v oblasti věcné skutečnosti a separovali jej od ostatních lidských projevů, přestože byli nábožensky věřící, vírou se nezabývali. „Tím docházeli k racionalismu nového typu, který se lišil od jednostranně formálních konstrukcí scholastických a byl zaměřen ke zkoumání věcné skutečnosti. Tu viděli jako mechanický celek, který lze popsat a vyložit pozorováním zvnějška.“¹⁷⁶ Toto nové pojetí bylo v naprostém rozporu s Komenského pohledem na svět, jak je patrné z citace z jeho *Fyziky*. Komenského vědecká metoda stavěla převážně na vysvětleních majících svou oporu v analogiích. Pojetí vzájemné souvislosti všech věcí bránilo Komenskému ve sklouznutí do argumentační dialektiky protikladů, ve svých výkladech se držel triadického členění a analogizování, v nichž viděl nejlepší formu popisu světa jako harmonického celku.

V rozporu s principy mosaické fyziky byl stále více se prosazující kartezianismus, proti nimž Komenský důsledně bojoval. René Descartes na základě metodického pochybování dospěl k pevnému bodu – myslícímu já. V Descartově pojetí zaujímá myslící subjekt postoj pozorovatele stojícího mimo svět, který nahlíží fungování univerza jako mechanického stroje. Oproti tomuto Descartovu pojetí vznáší Komenský námitky, přestože sice taktéž vychází z pozice myslícího subjektu, ale nevidí univerzum jako mechanicky uspořádaný shluk atomů, nýbrž jako organický celek, v němž všechno souvisí se vším. Descartes ve svém učení vychází z toho, že rozum (*res cogitans*) má přijímat za pravdivé pouze ty věci, které se mu jeví jasně a

¹⁷⁵ PALOUSH, R. *Komenského Boží svět*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. S. 21.

¹⁷⁶ ČAPKOVÁ, D. Některé antropologické aspekty Komenského pojetí vědy. *Filosofický časopis*, 1992, XL, č. 1. S. 18.

zřetelně (clare et distincte). Z okolního světa se nám jasně jeví pouze hmota (extenze), která je nositelkou pohybu. Extenze je tedy zároveň esencí každé věci, tedy tím, co ji určuje. Takovéto tvrzení nenechalo Komenského chladným a podnítilo jej k sepsání spisku z roku 1659 *Jak mechanikové vyvrátili Descarta a jeho přírodní filosofii*¹⁷⁷ Komenský ve spisku uvádí, že přístroj jakýsi „Luftgeschoss“¹⁷⁸, který vyvrací Descartovu teorii o zhušťování a zředování těles. Tato vzduchová puška fungovala na principu zhušťování (nebo zředování) vzduchu v nádobě, aniž by (tím, že nádoba je nepropustná) docházelo k průniku s okolím (zhušťovaný vzduch totiž „nevylučuje atomy okolí“, vylučování brání stěny nádoby). Komenský toto zařízení popisuje takto: „1. Zředování látky neděje se jiným způsobem, než že se do ní vkládají jiná tělíska. 2. Zhušťování naopak děje se zase tím, že jiná tělíska, která vězela v látce, se vypudí. 3. Prostor, čili místo uvnitř se neliší od vlastní podstaty tělesa. ...V trubici neděje se žádné roztahování nebo stahování prostoru, nýbrž vnitřní prostor trubice zůstává stejný, ať obsahuje více, nebo méně vzduchu. Jak to tedy vadí Descartově filosofii? Odpovídám: vyvrací ji to z kořene, natolik to postihuje všechny tři ony hypotézy, a svědčí o tom, že příroda provádí své tance jinak, než v kruzích, jaké ji Descartes předešal.“¹⁷⁹ Komenskému se zdálo, že poukazem na tento vynález a využití stlačeného vzduchu lze vyvrátit základní pilíře Descartova mechanismu a to, že je extenze skutečně substancí těles, můžeme-li prokázat její proměnlivost. Zmiňovanému Komenského spisu se po vydání dostalo značného ohlasu mezi odpůrci Descartovy filosofie, neboť zpochybňoval v podstatě jeden ze základních pilířů jeho filozofie.

Komenského zájem o aktuální vědecké poznatky nespadá do kategorie zájmových volnočasových činností sloužících k odreagování se od všednodenních povinností, ale

¹⁷⁷ Lat. v originále: *Cartesius, cum sua naturali Philosophia a mechanicis eversus*. (1659).

¹⁷⁸ Stroj zkonstruoval amsterdamský hodinář Stephan Coea a svým mechanismem fungování připomínal hustilku, jak uvádí Sousedík (1976).

¹⁷⁹ KOMENSKÝ, J. A.. *Vybrané spisy Jana Amose Komenského. Svazek 5, Výbor ze spisů o filosofii a přírodě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968. S. 213-216.

spatřuje v něm manifestaci Boha. Studium a zájem o nové objevy nejsou atomického charakteru, ale pomáhají dotvářet a pochopit mozaiku univerza, neboť k pochopení každé věci a veškerenstva je nutné nejprve se obrátit ad fontem, k prameni, tj. k Bohu a jeho působnosti.¹⁸⁰ Bez této metafyziky se nelze orientovat ve fyzice.

Pokusy o sestrojení machynky hrály v Komenského životě specifickou úlohu. Případný úspěch v tomto snažení sám hodlal totiž interpretovat jako boží požehnání k započetí všenápravy, která byla součástí filozofické koncepce pansofie. „*Tobě dá-li Bůh tvůj hůl tvou MP, měj za to znamení, privilej, pečeť boží.*“¹⁸¹ Či v obměně „*Že Pán Bůh zde požehnal najíti MP a dodělati Pansofii na světlo vynést irevelatorum lucem.*“¹⁸²

Čilý vědecký ruch okolo nových poznatků přitahoval Komenského pozornost. Významnou roli v jeho reflexi fyzikálních, mechanických, matematických i optických objevů sehrály jeho styky s Holandskem a Anglií i navázání kontaktu s kapucínem Valeriánem Magni. Komenského zájem o mechaniku a fyziku se neustále zvyšoval, krom studia spisů svých současníků se aktivně pokoušel o sestrojení některých přístrojů. Zvláště usilovný zápal vyvíjel v pokusech o sestrojení perpetua mobile (machynky, či zkráceně MP, jak jej ve svých spisech nazval)¹⁸³, což v dobovém kontextu nebyly snahy nikterak výjimečné. Od roku 1632 máme doloženy Komenského fyzikální experimenty a pokusy o sestrojení takového stroje, o kterých informuje v anonymních spiscích, celistvě se pak o principech a konstrukci perpetua mobile

¹⁸⁰ PALOUŠ, R. *Komenského Boží svět*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. S. 27.

¹⁸¹ KOMENSKÝ, J. A. a NOVÁKOVÁ, J., ed. *Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii Opera omnia*. Sv. 23. *Clamores Eliae*. Praha: Academia, 1992. S. 70.

¹⁸² KOMENSKÝ, J. A. O umění samovolného pohybu. *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 16. S. 84.

¹⁸³ Pojmové označení vynálezu – perpetuum mobile – užívá Komenský jen zřídka, strojek dokazující samopohyb označuje zpravidla šifrou „MP“ (z latinského *motusperpetuus, perennis; mobile perenne*), nebo pro něj zavádí malebný český pojem „machynka“.

věnuje ve spisku *O umění samovolného pohybu*¹⁸⁴ (1639), který je nám zpřístupněn díky překladu Julie Novákové.¹⁸⁵

Pohnutky vedoucí ke Komenského konstruktérskému úsilí můžeme spatřovat nejen v osobní ambici, ale také v zakázce Komenského mecenáše jazykových učebnic Lodowijka de Geera, který pro své podnikání v oblasti zbroje toužil po stroji, který by trvale dodával energii výrově a sám odnikud žádnou nečerpal.¹⁸⁶ Ustavičný pohyb perpetua není ožívován žádnou živočišnou silou, proto jej Komenský považuje za obraz fungování veškerého světa: „*Vždyť právě jako nebesa uchovávají svým vlastním pohybem v pohybu a při životě všechno zde dole, tak bylo nepochybné, že i onen umělý neustálý pohyb, bude-li objeven, bude moci sloužiti k uskutečňování mnoha jiných pohybů dílčích – což by napotom nemálo prospíválo téměř každému lidskému konání, protože všechno, co se děje, děje se pohybem.*“¹⁸⁷ Očekávání ze zdařilého sestrojení takového přístroje mělo i praktický podtext, Komenský očekával: „*vždyť jako nebesa uchovávají svým vlastním pohybem v pohybu a při životě všechno zde dole, tak bylo nepochybné, že i onen umělý neustálý pohyb, bude-li objeven, bude moci sloužiti k uskutečňování mnoha jiných pohybů dílčích – což by napotom nemálo prospíválo téměř každému lidskému konání, protože všechno, co se děje, děje se pohybem.*“¹⁸⁸ Aktivní přístup v sestrojování drobných přístrojů souvisel u Komenského nejen

¹⁸⁴ Lat. v originále: *De arte spontanei motus, quem perpetuum vocant, septennio vestigti jamaque tandem (quod fix faustumque sit generi humano: Deo autem spientiae lumen nobis multiplicanti gloriosum) feliciter inventi historica, ad amicum interim, relatio.* (1639)

¹⁸⁵ KOMENSKÝ, J. A. O umění samovolného pohybu. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 16. S. 183 – 205.

¹⁸⁶ NOVÁKOVÁ, J. *Čtvrt století nad Komenským*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1990. S.

¹⁸⁷ KOMENSKÝ, J. A. O umění samovolného pohybu. *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 16. S. 183.

¹⁸⁸ KOMENSKÝ, J. A. O umění samovolného pohybu. *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č.16. S. 183.

s dobovým nadšením, ale byl podložen jeho antropologickým názorem o aktivní kreativní účasti člověka na dění světa.¹⁸⁹

Zatímco se racionalismus 17. století snaží odpoutáním se od tradice a skrz racionalizaci dostat se k věcem samým, zůstává Komenský věrný původní představě vzájemné skloubenosti, která nedělí vidění světa na náboženské a vědecké. Toto přesvědčení se promítalo i do jeho badatelské činnosti, která interpretovala pozorované jevy skrz metodu analogie, což v mnohých ohledech svádí k tomu, že v Komenském spatřujeme spíše bystrého pozorovatele než moderního vědce. Jak říká Patočka „*Komenský jako filosof nemá tvořivé síly a je eklektikem, i když nadaným a upřímným.*“¹⁹⁰ S tímto názorem se nelze zcela ztotožnit Komenského vědecké úsilí zkrystalizované do podoby pansofického programu je dílem hluboce věřícího člověka, který vnímá lidskou existenci jako dynamickou a v její úzké vazbě s Bohem se na spoluutváření dění věcí na Zemi podílí. Komenského pojetí vědy lze označit za reverentní, svět od Boha pochází a jeho poznáním stvoření opět k Bohu vrací. Reverence ve vědě není dodnes přístupem zavrženým, jedná se o jeden z možných přístupů ke skutečnosti, rovnocenný s jinými. V odcizované masové společnosti však působí zastarale, neprogresivně, nepokrokově. Přesto však se k tomuto pojetí některé špičky současného vědeckého světa kvantové fyziky hlásí. Porozumět tomuto pojetí, znamená porozumět prožívání času věřícího člověka. Svět byl stvořen jako dokonalý, dokonalost byla selháním člověka porušena, po poškození zůstal svět otevřený pro nápravu. Chiliastický výhled, víra brzký druhý příchod Mesiáše v myšlení Jana Amose

¹⁸⁹Komenský na rozdíl od jiných badatelů nezůstal pouze u teorií a propočtů, ale aktivně jako konstruktér pokusy prováděl. Jeho „machynka“ skutečně na nějaký čas fungoval, jak dlouho ale přesně nevíme. Ve spisku *O umění samovolného pohybu* z roku 1639 se pouze dočítáme, že snažení o sestrojení trvalo sedm let.

¹⁹⁰ PATOČKA, J. a SCHIFFEROVÁ, V., ed. *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském*. Sv. 2. Praha: Oikoyemnh, 1998. S. 65.

vykrytalizují do podoby reformy vědy, náboženství a společnosti. Chiliasmus je významnou „pružinou“ Komenského reformních projektů a jeho teologie.¹⁹¹

V intencích chiliasmu vede cesta všenápravy k času obratu a znovunastolení blaženého stavu, kterého je možno dosáhnout „*kdyby se našla pravá filozofie, tj. dokonalé světlo moudrosti, v němž by bylo možno vidět všechny souvislost tak dokonale, aby v hlavních věcech nezbývalo místa pro blouznivé nápady. A pravé náboženství, které by mělo opravdovou sílu zajmout a podřídít mysl pod poslušenství Boží. A pravá politika, jejíž pomocí by stav všech říší světa byl po všech stránkách uveden v klid. To by pak bylo opravdu světlo na zemi. To by byl konečně ten zlatý věk, o jehož budoucím příchodu dávno bloudila pověst po všech národech, který předpověděli proroci.*“¹⁹² Zárukou úspěšné realizace cesty ke „šťastnému věku“ vidí Komenský v nově formulovaném vychovatelském systému, tzv. pansofii, jehož vypracování se sám ujímá.

Komenský celý život cítil potřebu bojovat s nedokonalostí lidského světa a přivést jej správnou cestou k nápravě. Nedokonalost, kterou ve světě spatřuje, nemá svůj ontický původ v protikladu Dobra a Zla, ani nevzniká hypostazemi jednotlivých emanačních vrstev při jejich sestupném uspořádávání, ale je produktem lidské společnosti, která byla Bohem obdařena tvůrčí silou a rozumem, aby se k původní dokonalosti dokázala nasměrovat sama. Protože však lidé, jak ukazují dějiny, těchto svých schopností dostatečně či vůbec nepoužívají, pokouší se Komenský o návrh univerzálně platného vzdělávacího programu Všenápravy, rozpracovaného v jeho posledním kompendiu *Obecné poradě*. V důsledné návaznosti se Komenský drží, důrazu reformovaných církví na Písmo, v oddílech zaměřených na cestu spásy pak následuje tradici Jednoty bratrské a hermeneutického pravidla „použití rozumu v souladu s Písmem“.¹⁹³ Všenáprava spoléhá pouze na lidský rozum jako na hlavní

¹⁹¹ HEŘMÁNEK, P. *Jan Amos Komenský a Kristina Poniatovská: učenec a vizionářka v době třicetileté války*. Praha: NLN, s.r.o., Nakladatelství Lidové noviny, 2015. S. 133.

¹⁹² KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Sv. 3. Praha: Svoboda, 1992. S. 261.

¹⁹³ Srov. KUČERA, Z. Komenský teolog. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1992, XXII, č. 46/47. S. 47.

pramen poznání záměrů Božího stvoření: „Svět je soustavě věcí, které umožňují vyšším duchům, lidským myslím, styk s Bohem (a anděly), a tím dosažení blažené účasti na věčnosti.“¹⁹⁴ Komenského filozoficky pojatá ideje myslí, v níž je apriorně umístěna schopnost nahlédnout „světového ducha“, rozvíjí v člověku skrze výchovu předem skryté vědění, uskutečňuje identifikaci člověka se svým základem tak, aby skrz poznanou Pravdu mohl pokračovat a zároveň se spolupodílet na jejím uskutečňování a přivádět svět k sjednocení a harmonii.

Myšlenkově souběžné se schématem *Obecné porady* již dříve napsané díla *Cesta světla*¹⁹⁵. Na porovnání centrálních myšlenek obou děl můžeme sice vypožorovat konstantnost Komenského názorů a představ, ale také změnu ve směru myšlení. Obě díla jsou schematicky ustavena do řetězce navzájem podmiňujících se částí, Pansofie však v daleko větší míře opouští teoretickou rovinu a vyzývají k praktickému uskutečnění. Naproti tomu *Cestou světla* ve větší míře prosvítají chiliastické myšlenky postupně se transformující v myšlenku společenského vývoje. Stylisticky časté uvozování vět souslovím „až budeme“ nebo jiným budoucím tvarem slovesa evokuje ve čtenáři naléhavost, která je záhy uklidněna citací biblického textu, konkretizující výsledek očekávání, jako například: „Až budeme mít univerzální školy (tj., až se zavede univerzální vzdělání lidí, aby se všichni učili dané knihy číst a chápat), nastane rozšíření světla je všem vůbec, aby všichni od největšího k nejmenšímu poznávali Hospodina (Jer. 31,34) a aby se země naplnila známostí Hospodina, tak jako je moře naplněné vodami (Iz. 65, 29), nýbrž dospějí všichni k jednotě víry a k poznání syna Božího, v muže dokonalé, v úroveň mužského věku Kristova, aniž budou více dětmi (Efez. 4, 13-14).“¹⁹⁶ Za povšimnutí také stojí informace z úvodu spisu, kdy adresátem je míněná Královská učená společnost v Londýně. Pokud je spis takto adresován, je

¹⁹⁴ Cit. KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. Sv. 2. Praha: Svoboda, 1992. S. 272.

¹⁹⁵ Lat. v originále *Via lucis* (1641).

¹⁹⁶ Cit. KOMENSKÝ, J. A. *Cesta světla: [výbor z díla Komenského s uvedením spisů Cesta světla, Anděl míru, Štěstí národa, Věječka moudrosti]*. Blansko: ALMI, 2014. S. 143.

patrné, že obsah jeho sdělení má dojít k posouzení a vážnosti. Popis společnosti a její směřování nejsou tedy utopiemi, ale reálným programem, který má začít být realizován.

Ze stejného myšlenkového ranku vzešlo i dílo vzniklé o čtvrt století později *Anděl míru*¹⁹⁷. Vývoj politických událostí, námořní a obchodní spory mezi Nizozemím a Anglií, vedl zástupce evropských mocností k mírovému jednání v nizozemské Bredě. V souvislosti s těmito jednáními rozvinul Komenský značnou aktivitu, zformuloval myšlenky, které roky nosil v hlavě do podoby spisu, který měl v úmyslu osobně předat diplomatům. O tom, zda k předání došlo, nemáme záznamy. Tento pamflet je mezníkem Komenského politického myšlení, nabízí cenné srovnání obecného modelu nápravy s konkrétní představou řešení aktuálně probíhajícího politického konfliktu.¹⁹⁸ Spis obsahuje 60 bodů, z nichž 49 odpovídá racionálně propracovanému programu odkazujícímu se na dějinné skutečnosti, vysvětluje postoj ke klíčovým hospodářským motivům střetu obou námořních gigantů. V těchto pasážích neopouští tradiční aristotelskou představu o trojím možném způsobu vlády v obci, kterou následoval středověk, na druhou stranu samotné státní zřízení bylo pro Komenského bezpříznakovou formou, analogickou s uspořádáním přírody, kterou svým působením dovršoval člověk.¹⁹⁹ Různé formy politické vlády jsou pro něj egalitní: „*Ani jeden způsob vlády není sám o sobě špatný, ukázal Bůh na příkladech v přírodě, když nařídil, aby včely žily v monarchii, mravenci v demokracii, obojí s velkým zdarem, jestliže se nenajde někdo, kdo působí zmatek.*“²⁰⁰ Politika není separovanou oblastí, její principy jsou paralelou univerzálních principů veškerenstva, je prostorem, v němž může člověk

¹⁹⁷ Lat. v originále *Angelus pacis* (1667).

¹⁹⁸ Srov. CHLEBOUN, P. *Angelus pacis* Jana Amose Komenského. *Historický obzor*. 2004, roč. 15, č. 3/4. S. 66.

¹⁹⁹ Srov. CHLEBOUN, Petr. *Angelus pacis* Jana Amose Komenského. In: *Historický obzor*. 2004, roč. 15, č. 3/4. S. 69.

²⁰⁰ Komenský, J. A. *Anděl míru*. In: KOMENSKÝ, Jan Amos. *Cesta světla: [výbor z díla Komenského s uvedením spisů Cesta světla, Anděl míru, Šťěstí národa, Věječka moudrosti]*. Blansko: ALMI, 2014. S. 184.

svou činnost směřovanou k nápravě veškerých věcí.²⁰¹ Program nápravy formulovaný v *Obecné poradě* Komenský ve spisku proklamuje a výslovně se na něj v bodě 48 odkazuje a zdůrazňuje, že v celém lidstvu bude konečně panovat jednota „na základě společné podstaty lidské přirozenosti, totiž světla myslí, všichni lidé naučení chápat pravdu, volit dobro“²⁰². V bodě 49 spis dostává na první pohled iracionálního rázu odkazem na svazek proroctví vydaný v roce 1657 pod názvem *Světlo v temnotách*²⁰³. Jedná se iracionální prvek pouze zdánlivě. V Komenského koncepci hrají revelace významnou úlohu politického hybatele jiné než racionální formy. Jejich přítomnost do svých ryze racionálních systémů zařadil z následujícího důvodu: „*Bůh dokončuje své dílo rychleji než lidé ... úvahy, třebaže od základu založené na božích knihách a knihách přírody – jsou dílo lidské, kdežto proroctví obsahují bezprostředně řeči Boží a řeči andělů ... žádají rychlé obrácení k Bohu, aby se předešel jeho hněv.*“²⁰⁴ Na tento svůj apel Komenský bezprostředně navazuje examplem Eliáše a citováním Královských knih (1Král 19,16-19; 2Král 8,9). Vyznění biblických citací upozorňuje na antikauzální postup, ruší kauzalitu ve prospěch vyvoleného proroka, který svým počínáním nenásledoval kontinuitu Božích rozkazů tj. 1. pomazat Hazaele, 2. Pomazat Jehú, 3. Pomazat Elizea, tím, že nejprve splnit třetí úkol a zbylé dva zůstali jeho nástupci. Tímto příkladem chce patrně Komenský poukázat, že Boží výrok je člověku předložen jako *res singularis*, vazba mezi ním a dalším výrokem není limitovaná kauzalitou času, ale je volným prostorem Boží kreativity. Je třeba si odmyslet

²⁰¹ Srov. VÁLKA, J. Komenského pojetí politiky a pokus o překonání machiavelismu. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 17. S. 108.

²⁰² Komenský, J. A. *Anděl míru*. In: KOMENSKÝ, Jan Amos. *Cesta světla: [výbor z díla Komenského s uvedením spisů Cesta světla, Anděl míru, Štěstí národa, Věječka moudrosti]*. Blansko: ALMI, 2014. S. 199.

²⁰³ Lat. v originále *Lux in tenebris* (1657).

²⁰⁴ Komenský, J. A. *Anděl míru*. In: KOMENSKÝ, Jan Amos. *Cesta světla: [výbor z díla Komenského s uvedením spisů Cesta světla, Anděl míru, Štěstí národa, Věječka moudrosti]*. Blansko: ALMI, 2014. S. 204.

evropskou logiku a pojetí kauzality, a to, že jednotící princip není věcem imanentní.²⁰⁵ Dějiny jsou dílem svobodného člověka a svobodného Boha.

Postava proroka Eliáše je u Komenského velmi oblíbená, dokonce se promítla do názvu jeho spisu *Clamores Eliae* (česky překládaný jako Křiky Eliášovy, Výkřiky Eliášovy, Nářky Eliášovy), který sepsal Komenský během posledních pěti let svého života v Amsterodamském exilu, ale objeven byl teprve roku 1885 v Lešně.²⁰⁶ Z etymologického hlediska se jedná o větu „Můj Bůh je Hospodin“.²⁰⁷ Z morfologicko-mythologického hlediska je jméno „Eliáš“ synonymickým označením pro svědka božího, reformátora, vykupitele, které plní spíše apelativní funkci než funkci nomina propria. Jak uvádí Propp: „V křesťanských i mytologických koncepcích některá nomina propria související s věštbou, vyžadují jednání a jsou základními funkčními částmi při tvorbě Nápravných koncepcí.“²⁰⁸ Taktéž v koncepci Komenského je „Eliáš“ zástupným označením reprezentující jednání, které má určit směr dějinného vývoje k nápravě.

²⁰⁵ Srov. HOBLÍK, J. Dějinná perspektiva a řeči hebrejských proroků a literatury s ní spřízněné. In: *Angelus Pacis, Sborník prací k poctě Noemi Rejrtové*. Historický ústav: Praha, 2008. S. 89.

²⁰⁶ Na rozluštění a zpracování tohoto spisu pracovala norská komenioložka českého původu Milada Blekastad a profesor Antonín Škarka. Kompletní překlad a analýzu provedla až v polovině sedmdesátých let minulého století s podporou německého komeniologa Klause Schallera (z Bochumského komeniologického pracoviště) významná česká komenioložka Julie Nováková, která se zasloužila i o překlady Komenského spisů o vlastních pokusech s perpetuum mobile – výsledky výzkumů byly průběžně publikovány ve sborníku *Acta Comeniana* a v časopise *Studia Comeniana et Historica*, který vydávalo uherskobrodské Muzeum Jana Amose Komenského. V současné době je tento spis v plné verzi zveřejněn jako 23. svazek Díla J. A. K., *Opera Omnia*. Pro jeho zpřístupnění širší čtenářské obci u nás bylo dílo dokonce vydáno ve dvou zkrácených jazykových verzích – jako *Křiky Eliášovy* v češtině a v reprezentativním bilingvním vydání jako *Mahnrufe des Elias* (německy).

²⁰⁷ Kralický překlad: Eliáš (vyskytuje se 69x), Eliah (vyskytuje se pouze 2x) ČEP: Eliáš. Fonetický prepis: Eljahu. V translaci „Můj Bůh je Hospodin“. Tr. God – Lord orstrenghoftthe Lord. Bůh – Hospodin nebo síla Hospodinova; Sim. *Robur Domini i.e. efectus roboris divini* Hospodinova síla, tj. způsobený božskou silou. Blíže HELLER, J. *Výkladový slovník biblických jmen*. Praha: Advent-Orion, 2003.

²⁰⁸ PROPP, V. J. *Morfologie pohádky*. Praha: Ústav pro českou literaturu ČSAV, 1970. S. 30.

Svět očekával příchod třetího Eliáše. Jak píše Komenský „*O třech Eliáších Písmo mluví: 1) Tesbitském 2) Baptistovi 3) třetího pak ještě slíbil Kristus po smrti Baptisty, Mat. 17,11.12 a tomu největší věci za povinnost dal, napravit všecko. První horlil pro Boha, proti Bálovi: druhý o božského Syna proti farizeum – třetí o Ducha svatého (jemuž lidé nedají trestati, Joh, 16,5) proti všechněm národům země, Zach. 13,2 a všickníobrátil se Bohu sloužili v duchu a pravdě. Ergo každý halavní věk měl svého Eliáše, Ergo se jmenuj, Elias primiseculi, secundiseculi – tertiiseculi. Baptista se býti pravil vox clamantis, h.e. deipopulum suumin clamantis et ad se reducentis – Já pak vox clamantium, totiž creatur arumirrationalium, 2 conscientiarumintustestantium, 3 Dei nos denuo (omnes orbis gentes) inclamantis et ad se revocentis – Omnium, inquam, horum ad omnes homines ego vox duntaxat, h.e. nuntius ac interpres. – Kdo pak ten třetí bude?²⁰⁹ Tázání se po třetím Eliášovi není marným zvoláním, ale více méně řečnickou otázkou, na kterou Jan Amos odpověď zná, jak doufá, ale přesto Boha žádá, aby z něj tohoto Eliáše učinil: „Aj já, vědom si své slabosti, jsem Bohu říkal, říkám a budu říkat s Mojžíšem Pošli koho chceš; a i Izaiášem uvažujícím o seslání Eliáše. Aj já, mne pošli!²¹⁰ Komenský ve svém nitru chápal tuto prosbu pravděpodobně za vyslyšenou, čemuž nasvědčuje celá koncepce díla. Toto poněkud sebevědomé seburčení působí značně neskromně, ale je třeba dodat, že Komenský typu Eliáše jako odpovídal. Život proroků byl plný strastí, stejně tak jako život Jana Amose, ale tyto strasti byly vykoupěny jejich eschatologickou úlohou zástupce Boha na zemi, jehož posláním bylo regenerovat celou přírodu.²¹¹ Aby však jeho doufání ve své vyvolení nebylo příliš vzpupné, toužil získat důkaz, kterým by mu Bůh dal najevo předurčenost k tomuto úkolu. Komenský se upíná ke dvěma způsobům svého utvrzení – jednou z nich byly revelace a víra v sílu vnitřního důkazu. Do*

²⁰⁹ KOMENSKÝ, J. A. Clamores Eliae. In: *Opera omnia*, sv. 23. Praha: Academia, 1992. S. 195.

²¹⁰ KOMENSKÝ, J. A. a BENEŠ, J., ed. *Clamores Eliae = Křiky Eliášovy: (Výbor)*. Praha: Primus, 1992. S. 38.

²¹¹ Blíže ELIADE, M. *Mýtus o věčném návratu: archetypy a opakování*. Praha: Oikoymenh, 2019. S. 90 – 91.

souvislostí s očekáváním druhého příchodu Mesiáše a vlastním vyvolením, patřila i myšlenka konstrukce samohybného stroje²¹², které se sám Jan Amos věnoval od roku 1632²¹³ a ke které se vrátil v posledních letech svého života, aby jeho sestrojením dokázal pochybovačům harmonického božského řádu, že jehož odhalením prospěje všemu lidstvu.²¹⁴ Tak jako Mojžíš dostal divotvornou hůl na potvrzení svého vyvolení k vedení izraelského lidu, měl být v Komenského představách třetí Eliáš legitimován moderním zázrakem – perpetuum mobile.²¹⁵ Po pětiletém snažení o konstrukci ustavičného hybadla a poznamenal si: „...*když jsem viděl, že ony všechny dosavad na tolik způsobů prováděné pokusy jsou marné, a znovu jsem se chystal s tím pachtěním skoncovat, stalo se roku 1637 dne 1. července. Je třeba spokojit se s Božím úradkem a tento vavříneček přenechat těm, kterým byl předurčen.*“²¹⁶ O rok později se nicméně o konstrukci pokusil opět, avšak i tento pokus skončil nezdarem.²¹⁷

²¹² Za přáním podání exaktně-technického důkazu začíná prosvítat Komenského antropologické přesvědčení, v němž člověk vystupuje jako aktivní bytost podílející se na utváření světa, které známe z Porady; usuzuje, že Bůh už nebude chtít Eliáše zápasícího fyzickými zbraněmi – Eliáš Tesbitský, ani rytíře slova – Jana Křtitele, ale pro závěrečnou etapu zvolí Eliáše konajícího a svými praktickými skutky prospěšného reformě společnosti. V tomto se shoduje můj názor s názorem Klause Schallera, který uvádí: „*Důvod Komenského upínání se k perpetu je v úzké návaznosti na pansofii, proto chce své teoretické úsilí doložit prakticky, aby se zpřístupnilo nejen učencům, ale i nejprostším lidem.*“ Cit. Schaller, K. Komenského Clamores Eliae jako poučný politicko-pedagogický text. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, 16, s. 64.

²¹³ Clamores Eliae (1665-1670). In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 16. S. 50.

²¹⁴ Srov. Jan KUMPERA v předmluvě ke spisu Anděl míru. In: KOMENSKÝ, J. A. *Cesta světla*: [výbor z díla Komenského s uvedením spisů Cesta světla, Anděl míru, Štěstí národa, Věječka moudrosti]. Blansko: ALMI, 2014. S. 171.

²¹⁵ NOVÁKOVÁ, J. Sociálně-politické názory a tužby Komenského v Clamores Eliae (1665-1670). In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 16. S. 50.

²¹⁶ KOMENSKÝ, J. A. *Cesta světla*: [výbor z díla Komenského s uvedením spisů Cesta světla, Anděl míru, Štěstí národa, Věječka moudrosti]. Blansko: ALMI, 2014. S. 189.

²¹⁷ KOMENSKÝ, J. A. *Cesta světla*: [výbor z díla Komenského s uvedením spisů Cesta světla, Anděl míru, Štěstí národa, Věječka moudrosti]. Blansko: ALMI, 2014. S. 190.

Fakt, že se Komenskému ani po dlouhém, celoživotním úsilí nepodařilo v konstrukci dosáhnout úspěchu, jej vedl k hledání jiného druhu utvrzení o svém předurčení k rozpoutání všenápravy. Svoji pozornost obrátil od empirických důkazů k mystickým vizím svého dlouholetého přítele Mikuláše Drábíka, ve kterých hledal legitimitu pro započetí svého všenápravného procesu.²¹⁸

Komeniologie se dlouho potýkala s tím, jak chápat a vysvětlit problematiku revelací ve struktuře Komenského díla. Josef Válka označil výklad Komenského víry v revelace za „bolavé“ místo moderní komeniologie, které se ještě více zaktualizovalo nálezem a publikováním spisu *Clamores Eliae*, který Komenského víru zvláště v revelace Drábíkovy potvrzoval.²¹⁹ Doposud byl o Komenském budovaný obraz systematika, racionálního vědce, badatele a experimentátora, který se nebál pustit do konstrukce technického stroje MP, jevil zájem o soudobou astronomii a fyzikální objevy, osobnost, jejíž spektrum zájmu bylo veskrze renesanční a která se právem řadila po bok géniů své doby. U takto nadané systematicky rozvažující osobnosti by stěží někdo čekal zájem o tak iracionální projev lidského ducha, jakým jsou revelace. Z dopisů, které v knižní podobě vydal Kvačala mezi lety 1898 – 1902 pod názvem *Korespondence Jana Amosa Komenského* lze vypožorovat, že častě opakovaným tématem korespondence jsou témata vztahená k revelacím a jménům vizionářů Drábíka, Kottera i Poniatowské. Korespondence však spadá do osobní privátní sféry, zatímco spisy jsou díla určena k obeznámení širší veřejnosti, proto přítomnost zmínek o revelacích v Komenského publikované tvorbě budila řadu otázek a nekorespondovala se zmíněným obrazem vědce. Protože revelace nebyly tématem jednorázovým, ale

²¹⁸ Podle K. Schallera se Komenského úsilí o nápravu věcí lidských projevuje ve dvou podobách. Na jedné straně jsou ortodoxní emendační snahy v rámci pansoficko-panortotické soustavy Všeobecné porady. Na druhé straně se náprava věcí lidských prosazuje neortodoxně (s výjimkou Všeobecné porady) v politických spisech, výzvách a revelacích. Blíže SCHALLER, K. Několik poznámek k problematice revelací u Komenského. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 17. S. 172 – 175.

²¹⁹ VÁLKA, J. Problém výkladu revelací v Komenského životě a díle. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 17. S. 114.

doprovázely Komenského tvorbu ruku v ruce s emendačními snahami a irenickými záměry pořadu let, nedaly se přehlížet. Komeniologové k nim zaujímali nejrůznější postoje a hledali metodu, jak k nim přistupovat. Z počátku byly revelace v jeho tvorbě vnímány jako projev úpadku duševních sil, projev beznaděje, blouznění ducha. Teprve komeniologické kolokvium konané v roce 1978 v Uherském Brodě věnované této problematice, pomohlo ukázat směr, jakým se je třeba při zkoumání tohoto jevu v případě Komenského ubírat. Předložený příspěvek Klause Schallera, ve svých deseti stručně formovaných tezích, legitimizuje revelace v rámci emendačních snah coby změnu těžiště od neortodoxního k ortodoxnímu vyzývání k akci, které je podníceno chiliastickým očekáváním i rostoucí netrpělivostí s přibývajícím věkem a stále více tíživějším podezřením, že jenom výchovou, knihami a osvětou se nedá svět zachránit.²²⁰ Podobného názoru na přítomnost revelací v Komenského díle se dočteme u historiků Kalivody i Války. Válka navrhuje, že by Komenský byl v úpadku svých sil a začleňuje revelace do diskurzu mentálních struktur velkých myslitelů, kterých Komenský využil coby nástroj pomáhající překonat pasivitu, skepsi, nečinnost v protihabsbursko-papežské politice.²²¹ Komenského relevační spisy byly v konferenčních příspěvcích vyloženy jako součást jeho všenápravného úsilí, jako jedna z forem sociálně kritického radikalismu, nikoli tedy jako zamlčením hodná epizoda Komenského náboženského blouznění či dokonce jeho duševní nenormálnosti.²²² Ze závěru konference vyplynulo, že zájem o revelace a mystické projevy nebyl dán chátráním racionálního uvažování a stařeckou demencí, ale že mají své pevné místo vedle racionálně předložené nápravné koncepce, neboť sleduje stejný záměr, ale využívá k tomu jiné prostředky. Důvěra v revelace, v Komenského případě, nebyla bezpochyby projevem zatemnělého uvažování, ale promyšleným krokem k ovlivňování

²²⁰ Srov. SCHALLER, K. Několik poznámek k problematice revelací u Komenského. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 17. S. 172.

²²¹ VÁLKA, J. Problém výkladu revelací v Komenského životě a díle. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 17. S. 118.

²²² Blíže FLOSS, P. *Meditace na rozhraní epoch*. CDK: Brno, 2012. S. 44.

okolí založeném na efektu optimistické projekce, zlepšující sociálně psychologickou situaci uvnitř Jednoty bratrské.²²³ Třeba dodat, že zmíněný efekt měl širší pole působnosti než pouze Jednotu bratrskou, optimismus dodával všem těm, kteří se současnou politickou i společenskou situací nebyli spokojeni.

Prorocké vize bývají obecně vnímány jako vyhlášení zjevné pravdy, která se dostává ke sluchu pouze vybraným jedincům. Jedinec prorockým zasažený obecně nezoufá, ale doufá, že čas ve smyslu řeckého kairós právě probíhá. *Omnis desperatio contumelia est in Deum* (každé zoufalství je urážkou Boha), nezoufal tedy ani Komenský, vytrvale odhaloval dobré i ve zdánlivě jen zlém, za každých okolností nadřoval dobru – někdy hluboce filozoficky, někdy na první pohled až dětinsky.²²⁴ Agilitě, s níž prosazoval své nápravné úsilí, neubíral na intenzitě ani sled zdrcujících osudových momentů, na které byl jeho život velmi bohatý.

Setkání s vizionáři Komenského doslova fascinovalo. Nazveme-li stav, v němž svá prorocká pronášeli u-vytržení, vystihneme tím podstatu děje, kdy duch vizionáře byl vytržen z kontextu racionální kauzality běžného života, dostal se do sféry mimo tělesné a produkoval obraz společnosti příštího věku, který byl kauzálně svázán se současností. Komenského systematický a rozumově analytické myšlení tento stav lidské mysli fascinoval. Pro duchovního člověka znalého teologie a biblických textů takovéto u-vytržení nebylo vnímáno negativně. Naopak, spatřoval v něm projev propojení lidského ducha s něčím vyšším, které nebylo volním aktem meditujícího, ale které přišlo zásahem shůry. Propojení s vyšší sférou korespondovalo s Komenského novoplatonskou představou o hierarchické stavbě světa. Navíc, prorocká jak jsou známá z Bible, předpokládají vždy kontakt s Bohem. Bůh povolává proroka, aby nastavil kárný obraz společnosti, ale proroka od poučnosti neseparuje, nechává jej působit uvnitř lidu. Projekty u-vytržení nejsou vázány na žádné ideologie, jsou

²²³ PÁNEK, J. Politické labyrinty Jana Amose Komenského. In: *Filosofický časopis*, 1992, XL, č. 1. S. 88.

²²⁴ Srov. NOVÁKOVÁ, J. *Čtvrt století nad Komenským*. Kalich: Praha, 1990. S. 222.

svobodným projevem ducha, což je provázeno i specifickou orací. Prorok je ten, koho si Bůh vyvolil k nějakému úkonu se záměrem nápravy společnosti. Kristina Poniatowská spolu s Kryštofem Kotterem ve svých projevech nesli znaky, které se jako proroctví dají interpretovat. Komenský procházel celý svůj život zvrátovými situacemi, život mu skutečně připravil nesnadnou cestu a vyrovnávat se s těžkými životními ranami, v sobě zákonitě neslo potřebu po zdůvodnění. Bylo proto pro něj nasnadě hledat paralelu mezi osobní nekontinuitou životního směřování způsobenou nenadálými katastrofami a nekontinuitou objevující se v životě proroků. To, co bylo zatím nepřiznaným doufáním Komenského, byla naděje, že i on má na své životní pozemské pouti prorocký úkol. Osobní setkání s Kotterem, Poniatowskou a přítelem z dětství Mikulášem Drábíkem, v něm toto doufání jen podnítilo.

Od roku 1628 došlo v civilním životě u Komenského k definitivnímu opuštění vlasti a přestěhování se do polského Lešna spolu s celou rodinou.²²⁵ Držitel města Lešna v Poznaňsku, hrabě Rafael Leščinský, vítal nové přistěhovalce s povděkem, pro jejich píli a pracovitost.²²⁶ Lešno se postupem času stalo centrem bratrské víry a kulturního života Českých bratří. Čeští bratři byli ve srovnání s malopolskými protestanty méně politicky, zato více věroučně zaměřeni.²²⁷

Z dochované korespondence je znatelné, že mu záleželo na tom, aby se proroctví o nichž byl spraven, dostala do širšího povědomí. Obesílal své přátele a známé, snažil se u nich zahnat pesimismus z soudobých politických událostí. Širší efekt této snahy lze doložit z dopisů jeho známých, kteří sami mezi sebou proroctví začali šířit a odvolávali se na Komenského. Za příklad buď již uveden výňatek z dopissu mezi

²²⁵ Blíže KUMPERA, J. *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*. Ostrava: Amosium servis, 1992. S. 57.

²²⁶ NOVÁK, J. V. *Jan Amos Komenský, pracovník o budoucí dobro člověčenstva*. Praha: Topič, 1920. S. 33.

²²⁷ Srov. BEČKOVÁ, M. Vliv působení Jednoty bratrské v Polsku na formování jejich společensko-politických názorů ve vztahu ke Komenskému. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 16. S. 34.

Bealem a Hartlibem z 2. března 1658: „*Mr. Com. Joy's et triumph by the King(s) of Sweden passing into Fuenen by a bridge of Ice, but true wonder at the high and just cause of it. ... They may be assured, that there is very much of future purposes of God in the Revelation of Drabicius, neither is it possible that they should bee ordinary dreames. Eventuum veritas tanquam nobis Divinitus data vaticiana probandi norma (Deut. 18.21. et Jer.28.9.) sicintelligenda est, nempe nisi Conditionem aliquam Deus ipse addiderit et reticuerit. Intra 40 dierum spacium Ninevitas exitio obruendos esse praedixit Jonas : evenit aliter, conditiolautuit; et Prophetae ipsi fuisse ignotum, querimonia ejus indicio est. ...*“²²⁸

Komenský nešíří proroctví pouze korespondenčně. Aby vešlo ve známost co největšímu počtu lidí, sepsal spis *Světlo v temnotách*²²⁹, který obsahuje proroctví tří vizionářů: slezana Kryštofa Kottera (obdařeného vizemi v letech 1616-24), Komenského české schovanky Kristiny Poniatowské (mající zjevení v letech 1627-29), a moravského rodáka Komenského přítele od dětských let Mikuláše Drábíka, který prorokoval téměř třicet let (1638 – 66).²³⁰ Spis nejprve vyšel anonymně a Komenský pak publikování litoval z obavy, že může uškodit řadě osob, které jmenoval, navíc se proroctví Drábíkova nevyplnila. I tato skutečnost však nezvklala Komenského v jeho plánu doplnit svá všenápravná úsilí o „přílohu“ proroctví, a spis *Světlo v temnotách* vydal v obměně znova. Drombná změna se promítla i do latinského titulu spisu, když název *Lux in tenebris* vystřídal název *Lux e tenebris*. Tato nepatrná změna měla svůj význam, na který poukázal Jaromír Červenka: „Titul prvního vydání znamenal, že toto světlo je dosud a má zatím ještě zůstat v temnotách tj. svítí jen několika málo vybraným

²²⁸ KOMENSKÝ, J. A. a KVAČALA, J., ed. *Korespondence Jana Amosa Komenského: listy Komenského a vrstevníků jeho: nová sbírka*. V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1898. S. 234.

²²⁹ Lat. v originále *Lux e tenebris* (1665) je obměnou spisu vyšlého anonymně *Lux in tenebris* (1655).

²³⁰ Časové údaje jsou převzaty z třetího bodu struktury *Světlo z temnot*, jak je zveřejnil Komenský ve spise určeném pro Bredská vyjednávání, nazvaném *Angelus pacis*. In. Komenský. KOMENSKÝ, J. A. *Cesta světla*: [výbor z díla Komenského s uvedením spisů *Cesta světla*, *Anděl míru*, *Štěstí národa*, *Věječka moudrosti*]. Blansko: ALMI, 2014.

jedincům, kdežto titul druhého vydání nasvědčuje, že Komenský uznal nyní již za vhodné, aby toto světlo vystoupilo z temnot a svítilo všem.²³¹ Nejširšího prostoru s ve spisu dostalo proroctvím Drábíkovým. Témata vizí i způsob prorokování se u Kottera, Poniatowské i Drábíka značně lišil. Kotterova proroctví měla vztah k panování Fridricha Falckého, který měl Čechům přinést pomoc od evangelických států. K naplnění tohoto očekávání nedošlo, proto byly naděje vkládány do švédského krále Gustava Adolfa.²³² U Kottera byl přechod z líčení reality do vize někdy naprosto nezřetelný, někdy se vzájemně prolínaly tak, že čtenář netuší, v jakém světě se právě nachází.²³³ Vize Kristiny Poniatowské byla více méně erotického rázu, ale Komenským byla vykládaná politicky.²³⁴ K prorokování u Poniatowské docházelo za tělesných obtíží (tíseň u srdce, strnulost očí, obtíže s dýcháním, epileptický záchvat), kdy se během extáze odtrhla od reality tohoto světa, znenadání se vztyčila na posteli, dívala se do dálky a začala mluvit. Přítomní zprvu nevěděli, co se děje, a potom, co si uvědomili, že jde o extázi, její slova zaznamenávali pečlivě na papír.²³⁵ Proroctví Kottera i Poniatowské se prokázala jako nicotná a bez validity, když švédský panovník v roce 1632 padl u Lützeniu. Tento výsledek byl i pro Komenského jistě znepokojivý. Tím, že se šíření revelací nevztahovalo přímo na jeho osobu, nevzešlo z direktivního apelu, necítil se být falešným prorokováním podveden. Revelace přítele z dětství Drábíka, který výslovně žádal Komenského o jejich šíření v něm budila pocit zodpovědnosti a v daleko větší míře jimi obepisoval své přátelé. Drábík ho v božském

²³¹ KOMENSKÝ, J. A., BRAMBORA, J., ed. a POLIŠENSKÝ, J., ed. *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*. Sv. 6. *Spisy historické a politické*. Praha: SPN, 1972. s. 422.

²³² NOVÁK, J. V. a HENDRICH, J. *Jan Amos Komenský: jeho život a spisy*. V Praze: Dědictví Komenského, 193. S. 536.

²³³ Srov. HEŘMÁNEK, P. *Jan Amos Komenský a Kristina Poniatowská: učenec a vizionářka v době třicetileté války*. Praha: NLN, s.r.o., Nakladatelství Lidové noviny, 2015. S. 34.

²³⁴ NOVÁK, J. V. a HENDRICH, J. *Jan Amos Komenský: jeho život a spisy*. V Praze: Dědictví Komenského, 193. S. 536.

²³⁵ Srov. HEŘMÁNEK, P. *Jan Amos Komenský a Kristina Poniatowská: učenec a vizionářka v době třicetileté války*. Praha: NLN, s.r.o., Nakladatelství Lidové noviny, 2015. S. 34.

díle „obnovení“ věcí vlasti pokládal za „příručího“, čímž ho degradoval na pouhý instrument šíření svých prorocství, než aby mu prokázal náležitou vážnost, kterou jako duchovní měl ke svému biskupovi chovat.²³⁶ Drábík byl jiné povahy a jiného intelektuálního záběru než Komenský a Komenského pro šíření svých vizí potřeboval. Zatímco Komenský ve svou vyvolenost k nápravě světa doufal, Drábík ve své vyvolení věřil. S tímto seběvedomím, vyvoleného a nadřazeného jedince vmanipuloval Komenského do svého plánu a často jej ve svých prorocstvích zmiňoval. Například v prorocství z 1. května 1667 se dovídáme: „*viděl jsem opět svého příručího, držícího v rukou knihu ve jménu božím napsanou. A Pán řekl: Sejdeš se s Komenským a půjdeš s ním tam, kam on tě povede, abys prováděl mé dílo. O kterém jsem já mluvil k tobě a on potom k národům. Kdo uvěří, bude spasen, kdo neuvěří bude zavržen.*“²³⁷

Drábíkovo pojetí společenské změny nebylo evoluční, ale revoluční. K prosazení změn považoval za relevantní všechny způsoby. Sám, coby pitkař i bitkař, viděl příchod novodobého Eliáše dost bojovně a tuto tematiku si vybíral i ke svému odkazu na Písmo. V prorocství ze 17. března 1667 zvěstuje „*Když jsem přišel k sobě, řekl mi Pán: tak se stane, jak jsi viděl, až já, vládce země, uvedu tě s kurfiřtem braniborským a tvým příručníkem do vaší vlasti. Takové je totiž má vůle, aby kněží z každého kraje byli shromážděni do krajských měst (do Olomouce, Brna, Znojma, Jihlavy a Hradiště) a abyste, kurfiřt a vy, jednali s nimi jako s provinivšími se těmito skutky: 1) modloslužbou, 2) svatokrádeží, 3) násilnictvím vůči ctitelům Boha, 4) simonii, 5) trápením duší zavražděných do očiště. Necht' se vynese tento rozsudek: vy prokletilživí proroci, budete nyní na rozkaz boží popraveni tak jako za časů Eliášových.*“²³⁸

²³⁶ PATOČKA, J. *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském*. Sv. 3. Praha: Oikoymenh, 1997-2003. S. 413.

²³⁷ KOMENSKÝ, Jan Amos, BRAMBORA, Josef, ed. a POLIŠENSKÝ, Josef, ed. *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*. Sv. 6, *Spisy historické a politické*. 1. vyd. Praha: SPN, 1972. S. 448.

²³⁸ KOMENSKÝ, Jan Amos, BRAMBORA, Josef, ed. a POLIŠENSKÝ, Josef, ed. *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*. Sv. 6, *Spisy historické a politické*. 1. vyd. Praha: SPN, 1972. S. 448.

Komenského mírumilovné pojetí se v některých momentech začalo blížit Drábíkovému. Znat to není však ze *Světla v temnotách*, ale ze spisu *Clamores Eliae*. Komenský známý pro své irenické snahy s přibývajícím věkem a netrpělivostí ze započetí všenápravy opouštěl své čistě irenické stanovisko a připouštěl, že cesta proroka nemusí jít vždy cestou osvěty. Posun v názorech je vidět například v úryvku ze spisu *Clamores Eliae*: „*STRAGEM ERRORUM, jenž bude convictio errantium omnium in philosophia, politica, religione – jugulatioque errorum, ne ex hoc nunc amplius mortali umquemquam devinculare queant. Ergone huc differenda ARS CONVINCENDI? Esto – Chronologia si texti torium. Pak (1) MP (2) Pansophia (3) Revelationes, grund obnovy světa, nic ať nevnučují – refutativé, tantum veritatis splendorem – Eliáš teprvá ať aplikuje – errata ukazuje, napravuje, nenapravitelné morduje.*²³⁹ Z citace je patrné, že cíl Eliášova, potažmo Komenského snažení se z gruntu neměnilo, ale v jistých momentech připouštěl nutnost odstoupení od výchovných prostředků. Vzhledem k tomu, že uvedený spis Komenský needitoval, zůstal pouze v rukopisné podobě, lze se domnívat, že se jednalo o osobní povzdech, který by do tisku nepustil. Komenského celoživotní snažení směřovala k přivedení světa k jednotě, v souvislosti s připravovaným koncilem v Bredě svou pozornost zaměřil na dokončení pamfletu *Angelus pacis*, ze kterého jsou irenická úsilí naprosto zřetelná. Naděje, která v něm svítla, že jeho doposud teoretické úsilí a emendační snahy budou reálně naplněny, dávají spisům ráz politického programu. Jak už bylo řečeno, součástí politického programu, jeho agitační složkou byly revelace, které plnily psychologickou funkci.

²³⁹ K tomuto výroku lze dodat, že Komenský byl sice irénikem, nikoli však pacifistou – jak dokládá jeho vztah k dění v českých zemích po Bílé Hoře.

5. Závěrečné slovo

Jan Amos Komenský se celým svým životem vymykal běžným lidským osudům, což nebylo dáno pouze historickou nahodilostí, ale převážně tvořivým duchem, kterým byl Komenský obdařen. Jeho všestranná osobnost se zajímala o široké spektrum témat. Komenský se dotýkal otázek teologických, filozofických, přírodovědných, politických, didaktických i mystických. Tvorba, kterou nám Komenský po sobě zanechal a kterou nám dějiny zpřístupnily, obsahuje náročné abstraktní systémy, rozsáhlá systematická kompendia stejně tak jako písničky a říkanky pro děti. Mezi všemi oblastmi jeho tvorby lze nalézt společnou spojující linii, a tou je snaha uchopit úlohu člověka v univerzu jako nejdokonalejšího pozemského tvora a nasměrovat jeho konání tak, aby bylo v souladu s Božím záměrem.

Komenského názory vychází ze dvou výrazných tradic: z křesťansko-novoplatonské a aristotelsko-scholastické. Komenský osciluje mezi chápáním světa jako něčeho nedokonalého a náhodného a pojetím světa jako skutečnosti, v němž se realizuje jeho dokonalý tvůrce. Podobných koncepcí zabývajících se vztahem stvořitele a stvoření najdeme v dějinách filozofie celou řadu, Komenskému však můžeme připsat originalitu za to, že ve svém propracovaném „pansofistickém“ systému skloubil didaktické prvky s přírodně naučnými, filozofickými a teologickými za účelem nápravy světa tak, aby došlo k obnovení praharmonie. Přírodověda, pedagogika, politologie, filozofie a teologie měly být, v jeho univerzalistickém pojetí, nástroji k pochopení světa a potažmo k eschatologii. Snaha zracionalizovat, proplánovat, zdokonalit fungování společnosti se u Komenského vztahovala na veškerou oblast lidské tvorby a na všechny pozemské instituce. Racionalistický ráz jeho koncepcí klade důraz na racionální poznání: člověk je především nadán svým rozumem, který jej směřuje k sebepoznání a následně k pokračování v Božím díle. Komenský popisuje univerzum v jeho jednotlivých stupních zpravidla skrze triády, v kterých viděl adekvátní

prostředek pro zachycení dynamiky světového procesu směřujícího skrze člověka cestou všenápravy opět k Bohu.

Komenský se narodil přesně o sto let později, co byla objevena Amerika. Záznamy o Komenského narození se shodují pouze v letopočetném údaji (28. března 1592), protože se nedochovaly matriky ani purkrechtní knihy té doby, odpověď na otázku místa narození není jednoznačná, lze určit pouze spekulací. V předešlých letech se na toto téma spekulovalo skutečně hodně, vznesených hypotéz ohledně Komenského rodiště se v odborné i populární literatuře objevuje přes tři sta, jak uvádí Kumpera. Toto je číslo opravdu vysoké vzhledem k pravděpodobně nulovému vlivu této skutečnosti na Komenského tvorbu. Komenský ve svém rodišti sice pobýval nějaký čas svého raného dětství, ale pro jeho tvorbu jsou důležitější jiná místa jeho životní pouti, kde došlo ke zlomovým událostem. Snad proto označil Kumpera spor o rodiště za tragikomický a s jistou dávkou ironie ve své monografii dodává, že když vezmeme v úvahu všechny místní pověsti a legendy, vyskytlo se celkem 15 uchazečů včetně různých místních lesů, skalek, luk a osamělých stromů, což je dvakrát tolik rodišť, než bylo přisuzováno Homérovi. Vžitě hojně užívané příjmení „Komenský“, je záležitostí spíše konsenzuální, odvozované z autogramu ze zápisků v Clamosres Eliae, kde se sám nazval Jan Segěš Nivnický, po otci zvaný Komenský. Za povšimnutí stojí také prostřední jméno „Amos“, kterého se mu dostalo během ordinace na kněze. Biskup Lánecký, od nějž jméno dostal, měl s Komenským velmi dobré vztahy. Historik Jan Novák usuzuje, že volba jména zrcadlila familiárnost vztahu, neboť jméno Amos v překladu z latiny znamená „láskyplný“. Na kolik lze Novákovi v tomto dát zapravdu, že jméno Ámos bylo Komenskému vybráno z ryze emocionálních srdečních pohnutek, neboť mladý talentovaný Jan byl pro staršího biskupa Láneckého příslibem uchování a rozvoje bratrských tradic, se dnes ze studia dochovaných materiálů těžko dozvíme. Za zvážení také stojí skutečnost, že za výběrem jména Amos nemusí nutně stát pouze osobní sympatie a otcovská, bratrská láska, ale také Komenského osobnostní projev, jenž v mnoha rysech mohl nést společné znaky s příběhem starozákonního proroka Amose. Etymologický původ jména Amos má totiž v hebrejském originálu jiné vyznění

než v překladu z latiny. Zatímco překlad z latiny inklinuje spíše k zdůraznění Novozákonních kvalit a stěžejního principu, jimž je láska, hebrejská interpretace Jména Amos poukazuje na jinou kvalitu, která byla v době starozákonní ceněna, a tou je síla, být silný. Komenský svým životem významu obou jmen skutečně dostal.

Během hernbornských a heidelberských studií, kde se dostal pod intelektuální vedení profesorů Johanna Fischera řečeného Piskator a Johanna Heinricha, Komenskému otevřely obzory o rozměr přírodních věd. Oba zmínění profesori byli také zastánci myšlenek o blízkém konci světa, které od nich Komenský přejal. Víra v brzký konec a brzký příchod proroka, který vyvede lidstvo ze zkaženého světa a uvede je do tisíciletého království Božího, doprovázena jednak vírou ve zjevení, tak i v tvůrčí aktivní poslání člověka na zemi, který neměl pasivně vyčkávat příchodu apokalypsy, ale měl se s optimistickou iniciativou podílet na přípravách obnovy světa studiem i vlastní tvořivostí, se vryly do Komenského vnímání světa natolik, že se táhly jeho tvorbou jako Ariadnina nit až do konce jeho života. Takto pojata nová úloha člověka byla projevem evolučně pojatého chiliasmu, který na rozdíl od revolučně pochopeného chiliasmu, ztrácel apokalyptický ráz, čímž pomáhal svým zastáncům s vypořádáním se se složitou životní situací. Tím, co podněcuje chiliasty v očekávání brzké Parousie (druhého příchodu Krista) je nespokojenost s přítomností, se soudobým stavem společnosti. V základu myšlenkové struktury chiliastů leží Boží výroky, kladoucí důraz na tvůrčí aktivitu člověka coby božího stvoření. Jak lze z analýzy Komenského děl vypořádat, v podloží jeho metafyziky i teologie jsou uloženy právě chiliastické myšlenky, které jej podněcují k vytvoření pansofického programu se záměrem nasměrovat člověka k univerzální harmonii, ke štěstí a k důstojnosti.

Chiliasmus, jehož fundamentálním prvkem je eschatologická nabídka a naléhavé upozornění na blížící se „konec“ souvisel s atmosférou doby, do níž se Komenský narodil, která byla prosycena vývojem vědy a techniky, zvláště v oborech fyziky a astronomie. Svět přestával být poznáván skrze sumy věhlasných autorit, ale začal být poznáván přímým osobním kontaktem, kde důležitou roli hrála vizualizace.

Čilý vědecký ruch okolo nových poznatků nešel ani pozornosti Komenského. Významnou roli v jeho reflexi fyzikálních, mechanických, matematických i optických objevů sehrály jeho styky s Holandskem a Anglií i navázání kontaktu s kapucínem Valeriánem Magni. Komenského zájem o mechaniku a fyziku se neustále zvyšoval, krom studia spisů svých současníků se aktivně pokoušel o sestrojení některých přístrojů. Zvláště usilovný zápal vyvíjel v pokusech o sestrojení perpetua mobile (machynky, či zkráceně MP, jak jej ve svých spisech nazval), což v dobovém kontextu nebyly snahy nikterak výjimečné. Ustavičný pohyb byl Komenskému analogický s obrazem fungování veškerého světa. Komenského vědecká metoda stavěla převážně na analogiích, po vzoru Kusánského chápal svět jako skloubeně nekonečný, jako vztah mikrokosmu a makrokosmu. Pojetí vzájemné souvislosti všech věcí bránilo Komenskému ve sklouznutí do argumentační dialektiky protikladů, ve svých výkladech se držel triadického členění a analogizování, v nichž viděl nejlepší formu popisu světa jako harmonického celku. Pokusy o sestrojení machynky hrály v Komenského životě specifickou úlohu, zdařilý pokus o sestrojení tohoto ústavičného hybadla měl být důkazem zmíněné mikro-makrokosmické analogie a sehrát roli argumentu pro širší společnost. Případný úspěch v tomto snažení měl mít krom společenského dopadu také dopad osobní, sám hodlal totiž interpretovat sestrojení machynky jako boží požehnání k předurčenosti či expresivněji vyvolení k započetí všenápravy, která byla součástí filozofické koncepce pansofie. Komenského vnitřní ambice a touha po utvrzení mu nedovolily, i přes vytrvalý neúspěch, v sestrojování až do smrti polevit.

Komenského intelektuálním opozičníkem, i když nevědomě, byl filozof, kterému se v dějinách dostalo daleko většího věhlasu než Komenskému a který stojí v počátku změny metodologického paradigmatu – René Descartes. Descartes se o Komenského tvorbu příliš nezajímal, zato Komenského Descartovy myšlenky nenechaly chladného a potřeboval se s nimi vypořádat. V Descartově pojetí totiž zaujímá myslící subjekt postoj pozorovatele stojícího mimo svět, který nahlíží fungování univerza jako mechanického stroje. V teorii přírody byl Descartes mechanistou a deistou, zastával názor, že hmota (ať živá nebo neživá příroda) byla

uvedena do pohybu mechanicky a její fungování je analogické k fungování strojů. Takovéto odbožštění světa, bylo panteisticky zaměřenému Komenskému trnem v oku. Těžiště Descartova systému položené do myslícího subjektu, který samostatně svoji spekulací byl schopen dospět k pravdě, by vedlo k postulování dvojí pravdy (rozumové a zjevené). Komenskému pojetí dvojí pravdy bylo cizí, rozum nemůže být vozatajem víry, poznání vyžaduje korekci Písmem. Byl-li by racionalismu připsán vyšší status než teologii, hrozilo by zneplatnění slov a činů patriarchů i martyřů, kteří nemohli být ke své víře vedeni rozumem. Písmo není zdrojem racionálního návodu, je pramenem vyššího poznání, které rozumové poznání převyšuje. Rozum, coby nižší entita nemůže být vozatajem víry. Takto by se dala shrnout ústřední myšlenka Komenského antidescartovských připomínek.

Třebaže se racionalismus 17. století snažil odpoutáním se od tradice a skrz racionalizaci dostat se k věcem samým, zůstal Komenský věrný původní představě vzájemné skloubenosti, která nedělí vidění světa na náboženské a vědecké. Toto přesvědčení se promítalo i do jeho badatelské činnosti, která interpretovala pozorované jevy skrz metodu analogie, jak již bylo řečeno, což jej zařazuje do škatulky spíše bystrého pozorovatele než moderního vědce, jak říká Patočka. S tímto názorem se nelze zcela ztotožnit. Komenského vědecké úsilí zkrystalizované do podoby pansofického programu je dílem hluboce věřícího člověka, který vnímá lidskou existenci jako dynamickou a v její úzké vazbě s Bohem se na spoluutváření dění věcí na Zemi podílí. Komenského pojetí vědy směřuje k praktickému cíli – rozkrýt smysl a cíl existence věcí. Uchopení smyslu věcí, správná edukace a potažmo správné pochopení významu entit i jevů, má v eschatologicky uchopeném čase Komenského emendačních koncepcí vést k příchodu třetího Eliáše.

O Komenského jméně „Amos“ (milující či silný – záleží na preferenci čtenáře, kterou y jazykových překladatelských tradic bude následovat), můžeme bez pochybností říci, že spadá do kategorie „nomen omen“ a charakterizuje Komenského „modus vivendi“. „Modus essendi“, který sám u sebe Komenský nahlížel

v eliášovském duchu, mu byl hnacím motorem v tvorbě. Život proroků byl plný strastí, stejně tak jako život Jana Amose, proto sebeprojikce do postavy Eliáše měla z našeho pohledu terapeutický účinek, navenek se projevující coby činný duch ve všenápravných snahách. Jak máme z Komenského tvorby či korespondence dochováno, pro naprostou jistotu, že správně pochopil svůj *modus essendi*, kladl sám sobě podmínky pro verifikaci. Jednou z podmínek bylo vlastnoručně zdárně zkonstruované perpetuum mobile, nebo naopak mělo přijít skrze revelaci některého z vizionářů. Obě dvě podmínky můžou vyznívat poněkud bizarně, jsou-li vytrženy z dobového kontextu, avšak pro danou dobu zvláštností nebyly. Vlastní pokusy o sestrojování nejrůznějších přístrojů patřily k dobovému trendu, a co se víry ve zjevení týče, projevy spasitelství a chuť jim uvěřit jsou záležitostí spíše psychologickou, která prochází všemi generacemi bez ohledu epochu.

Když Michel Foucault mluví o zlomu mezi epistémami, symbolickým, analogickým myšlením a moderním myšlením v 17. století, nabízí se paralela k myšlenkovým projevům u Jana Amose Komenského. Víru v revelace byla mnohými komeniologů brána za bod zlomu v jeho tvorbě, kdy se vlivem věku a životních osudů u Komenského začala projevovat oslabená racionalita, postupná senilita či parciální demence. Tuto domněnku nám ale podrobnější exkurs do jeho tvorby nepodpořil. Více než o zlomový projev, změnu mezi „dvěma epistémami“ v myšlení Jana Amose, se pravděpodobně jednalo o začlenění dalšího prvku do kontinuity jeho všenápravného systému. Patočková analýza strukturující Komenského tvorbu do tří period na periodu encyklopedickou, pansofickou a všenápravnou se nám jeví jako zavádějící z hlediska časové posloupnosti, jeho tvorbu vnímáme jako kontinuálně provázaný, vnitřně skloubený soubor myšlenek, které v odrazu vnějších společensko – politických vlivů získávají na různé intenzitě důrazu v důsledku chiliastického pojetí času, jehož byl Jan Amos Komenský zastáncem.

6. Seznam literatury

BARTEČEK, I. In: Asomura, Tomoko et al. *Ad honorem Josef Polišenský (1915-2001)*. Vyd. 1. V Olomouci: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta, 2007. 373 s. ISBN 978-80-244-1646-5.

BEČKOVÁ, M. Vliv působení Jednoty bratrské v Polsku na formování jejich společensko-politických názorů ve vztahu ke Komenskému. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 16. ISBN: není uvedeno.

BENEŠ, J. Pojem harmonie u Wolfganga Ratkeho a u Jana Ámose Komenského – blízké pojmy, vzdálená východiska. In: SCHIFFEROVÁ, Věra et al. *Idea harmonie v díle Jana Amose Komenského*. Vyd. 1. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. 253 s. ISBN 978-80-7465-093-2.

Bible (Kral, ČEP)

BIČ, M. a POKORNÝ, P. *Co nevíš o Bibli: úvod do studia Starého a Nového zákona*. 1. vyd. Praha: Česká biblická společnost, 1997. 173 s. ISBN 80-85810-15-8.

BIERNOT, D. et al. *Konec tohoto světa: milenialismus a jeho místo v judaismu, křesťanství a islámu*. Praha: Dingir, 2012. 169 s. ISBN 978-80-86779-24-9.

BLEKASTAD, M. Comenius und Europa. In: *Acta Comeniana*, 1993, XXXIV, č. 10. ISSN 0232-0878.

BLEKASTAD, M. *Comenius: Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komenský*. Oslo: Universitetsforlaget, 1969. 892 s. ISBN neuvedeno.

CERMANOVÁ, P. *Čechy na konci věků: apokalyptické myšlení a vize husitské doby*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2013. 412 s., [16] s. obr. příl. Každodenní život; sv. 59. ISBN 978-80-257-1003-6. 67 -70.

ČAPKOVÁ, D. Některé antropologické aspekty Komenského pojetí vědy. *Filosofický časopis*. Praha: Československá akademie věd, 1992, XL, č. 1. ISSN 0015-1831.

ČAPKOVÁ, D. *Jan Amos Komenský (1592-1670): přehled života a díla*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1991. 42 s. Monografie, studie, rozbor. ISBN 80-211-0070-2.

ČERVENKA, J. K otázce evropských zdrojů Komenského První filozofie. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1982, XII, č. 24. ISSN 0323-2220.

ČERVENKA, J. Ontologické základy Komenského filosofických a pedagogických názorů. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1976, VI, č. 14. ISSN 0323-2220.

DELUMEAU, J. *Tisíc let štěstí*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2010. 451 s. Každodenní život; sv. 44. ISBN 978-80-257-0237-6.

DILLARD, R. B. a LONGMAN, T. *Úvod do Starého zákona*. 2. vyd. Praha: Návrat domů, ©2011. 450 s. ISBN 978-80-7255-244-3.

DOLEŽEL, A. Přesažnost nezbytností pansofie. In: *Sudia Comeniana et Historica*, 2002, XXXII, č. 67-8. ISSN 0323-2220.

DOUGLAS, J. D., ed. *Nový biblický slovník*. Překlad Alena Koželuhová. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1996. XVII, 1243 s. ISBN 80-85495-65-1.

ELIADE, M. *Mýtus o věčném návratu: archetypy a opakování*. Překlad Eva Strebingerová. Třetí vydání. Praha: OIKOYMENH, 2019. 131 stran. Knihovna novověké tradice a současnosti; svazek 1. ISBN 978-80-7298-353-7.

FLOSS, P. Idea míru ve struktuře Komenského. In: *Studia Comemeniana et historica*, 1979, VIII, č. 19. ISSN 0323-2220.

FLOSS, P. Zamyšlení nad knihou Gertrud Britschgi. In: *Studia Comemeniana et Historica*, 1971, I, č. 2. ISSN 0323-2220.

FLOSS, P. a MILATOVÁ, M., ed. *Meditace na rozhraní epoch*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012. 437 s., viii s. obr. příl. ISBN 978-80-7325-286-1.

FLOSS, P. *Jan Amos Komenský: od divadla věcí k dramatu člověka*. 1. vyd. Ostrava: Profil, 1970. 168, [2] s., [32] s. fot. příl. ISBN nevedeno.

FLOSS, P. *Proměny vědění*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1987. 380 s. ABC marxismu-leninismu. Prameny; sv. 61. ISBN neuvedeno.

FLOSS, P. *Úvod do dějin středověkého myšlení*. Vyd. 1. Olomouc: Univerzita Palackého, 1994. 153 s. ISBN 80-7067-353-2.

FOUCAULT, M. *Archeologie vědění*. V Praze: Herrmann & synové, 2002. 318 s. ISBN 80-239-0124-9.

FOUCAULT, M. *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Překlad Věra Dvořáková. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1994. 209 s. Edice 21; sv. 3. ISBN 80-7106-085-2.

FOUILLOUX, D. et al. *Slovník biblické kultury*: [pomocná kniha pro výuku společenskovedních a estetickovýchovných předmětů ve SŠ a gymnáziích]. 1. vyd. Praha: EWA, 1992. 320 s., xii s. barev. fot. ISBN 80-900175-7-6.

FUNDA, O. A. Nedělitelnost Komenského jako pedagoga a teologa. In: *Filosofický časopis*. Praha: Československá akademie věd, 1992, XL, č. 1. ISSN 0015-1831.

HEJDÁNEK, L. Člověk a věda. In: *Křesťanská revue*, 1950, XVII, č. 1. ISSN neuvedeno.

HELLER, J. *Výkladový slovník biblických jmen*. Vyd. 1. Praha: Advent-Orion, 2003. 630 s. ISBN 80-7021-725-1.

HEŘMÁNEK, P. *Jan Amos Komenský a Kristina Poniatovská: učenec a vizionářka v době třicetileté války*. Vydání první. Praha: NLN, s.r.o., Nakladatelství Lidové noviny, 2015. 215 stran. Knižnice Dějin a současnosti; 58. svazek. ISBN 978-80-7422-287-0.

HOBLÍK, J. Dějinná perspektiva a řeči hebrejských proroků a literatury s ní spřízněné. In: *Angelus Pacis, Sborník prací k počtě Noemi Rejrtové*. Historický ústav: Praha, 2008. S. 89.

HOLZBACHOVÁ, I. *Filozofické a metodologické problémy vědy*. Vyd. 2. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2000, ©1996. 135 s. ISBN 80-210-2394-5.

HRABÁK, J., ed. a **MUKAŘOVSKÝ, J.**, ed. *Dějiny české literatury*. [Díl] 1, Starší česká literatura. 1. vyd. Praha: ČSAV, 1959. 531, [1] s. Práce ČSAV. ISBN neuvedeno.

HROCH, J., **KONEČNÁ, M.** a **HLOUCH, L.** *Proměny hermeneutického myšlení*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010. 419 s. ISBN 978-80-7325-231-1.

HROCH, J. *Filosofická hermeneutika v dějinách a současnosti*. Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, 1997. 204 s. Spisy Masarykovy univerzity v Brně. Filozofická fakulta = Opera Universitatis Masarykianae Brunensis. Facultas philosophica; č. 313. Rubikon; sv. 3. ISBN 80-210-

<http://komeniologie.flu.cas.cz/cz/o-nas/z-historie-oddeleni>,

<http://komeniologie.flu.cas.cz/cz/acta-comeniana/bibliografie-clanku>

<https://archiv.janpatocka.cz/items/show/407>

https://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/rannislovo/_zprava/383492 (**Jiří Beneš**: Oznámení příchodu dne soudu)

https://www.rozhlas.cz/nabozenstvi/rannislovo/_zprava/792868 (**Martin Prudký**: Do jaké situace hovoří prorok Amos)

HÝBL, F. Mikuláš Drábík a střední Morava. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, IIV, č. 17. ISSN 0323-2220.

CHLEBOUN, P. Angelus pacis Jana Amose Komenského. In: *Historický obzor*. 2004, roč. 15, čís. 3/4, s. 66–71.

JIROUŠEK, B. a kol. *Proměny diskursu české marxistické historiografie: (kapitoly z historiografie 20. století)*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Historický ústav ve spolupráci s NTP Pelhřimov, 2008. 457 s. *Historia culturae*; 15. *Studia*; 10. ISBN 978-80-7394-114.

KALIVODA, R. K otázkám myšlenkového modelu tzv. první a druhé reformace. In: Říčan, R. *Bratrský sborník*. Ústřední církevní nakladatelství, Praha 1967. ISBN neuvedeno.

KALIVODA, R. K povaze praxeologického myšlení J. A. Komenského. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1985, XV, č. 29. ISSN 0323-2220.

KOMENSKÝ, J. A. *Anděl míru*. In: KOMENSKÝ, Jan Amos. Cesta světla: [výbor z díla Komenského s uvedením spisů Cesta světla, Anděl míru, Štěstí národa, Věječka moudrosti]. Blansko: ALMI, 2014. 295 s. ISBN 978-80-87494-13-4.

KOMENSKÝ, J. A. O umění samovolného pohybu. *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 16. ISSN 0323-2220.

KOMENSKÝ, Jan Amos a BENEŠ, Jiří, ed. *Clamores Eliae = Křiky Eliášovy: (Výbor)*. Překlad Jiří Beneš. Praha: Primus, 1992. 53 s. ISBN 80-901091-6-0.

KOMENSKÝ, J. A. a KUMPERA, J., ed. *Komenského vlastní životopis: autobiografie Komenského pro období 1628-1658: zachycená ve spisu Pokračování v bratrském napomínání S. Maresia o mírnění horlivosti láskou*. Překlad Jan Kumpera a Josef Hendrich. Petrovice: ProfiSales, s.r.o., [2017], ©2017. 130 stran. ISBN 978-80-87494-26-4.

KOMENSKÝ, J. A. a KVAČALA, J., ed. *Korrespondence Jana Amosa Komenského: listy Komenského a vrstevníků jeho: nová sbírka*. V Praze: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1898. xlviii stran, strany 193-373. Spisy Jana Amosa Komenského; číslo 1.

KOMENSKÝ, J. A. *Clamores Eliae* In: Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii Opera omnia. 23. Vyd. 1. Praha: Academia, 1992. 529 s., [28] s. obr. příl. ISBN 80-200-0103-4.

KOMENSKÝ, J. A. a NOVÝ, L., ed. Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii opera omnia. Sv. 12. Vyd. 1. Praha: Academia, 1978. 409, [48] s. obr. příl.

KOMENSKÝ, J. A. a SVOBODA, L., ed. Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii Opera omnia. Sv. 18. 1. vyd. Praha: Academia, 1974. 383 s., [2] s. obr. příl.

KOMENSKÝ, J. A. In: *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*. Sv. 6, Spisy historické a politické. 1. vyd. Praha: SPN, 1972. 543, [2] s. Komenský, Jan Amos: Vybrané spisy.[1]

KOMENSKÝ, J. A. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1992. Sv 1, 2, 3. (563, 500, 594 s.). ISBN 80-205-0225-4.

KOMENSKÝ, J. A. *Vybrané spisy Jana Amose Komenského*. Svazek 5, Výbor ze spisů o filosofii a přírodě. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1968. 503 s., [4] s. obr. příl.

KOPECKÝ, J. KYRÁŠEK, J., SPĚVÁČEK, V. *Kapitoly z dějin pedagogiky*. Praha: SPN, 1969, s. 56-68. ISBN neuvedeno.

KUČERA, Z. Komenský teolog. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1992, XXII, č. 46/47. ISSN 0323-2220.

KUMPERA, J. *Komenkého vlastní životopis*. Helbich, Brno 2017. ISBN 978-80-87494-26-4.

KUMPERA, J. Worthy man Comenius. „Král anglického parlamentu“ John Pym a Komenského pozvání do Anglie. In KŮRKA, P. B., ed., PÁNEK, J., ed. a POLÍVKA, M., ed. *Angelus Pacis: sborník prací k poctě Noemi Rejchrtové* = collected essays in honour of Professor Noemi Rejchrtová written by her friends and disciples = Festschrift für Frau Professor Dr. Noemi Rejchrtová gewidmet vom Kreis ihrer Freunde und Schüller. Praha: Historický ústav, 2008. 457 s. Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti Historici Pragae. Řada C, Miscellanea; sv. 20. ISBN 978-80-7286-125-5.

KUMPERA, J. *Jan Amos Komenský: poutník na rozhraní věků*. Vyd. 1. Ostrava: Amosium servis, 1992. 372 s., [40] s. obr. příl. ISBN 80-85498-03-0.

KŮRKA, P. B., ed., PÁNEK, J., ed. a POLÍVKA, M., ed. *Angelus Pacis: sborník prací k poctě Noemi Rejchrtové* = collected essays in honour of Professor Noemi Rejchrtová written by her friends and disciples = Festschrift für Frau Professor Dr. Noemi Rejchrtová gewidmet vom Kreis ihrer Freunde und Schüller. Praha: Historický ústav, 2008. 457 s. Práce Historického ústavu AV ČR = Opera Instituti Historici Pragae. Řada C, Miscellanea; sv. 20. ISBN 978-80-7286-125-5.

KVAČALA, J. J. A. *Comenius*. Berlin: Reuther&Reichard, 1914. X, 192 s. Die grossen Erzieher. Ihre Persönlichkeit und ihre Systeme; Bd. VI.

KVAČALA, J. *Komenský: Jeho osobnosť a jeho sústavavedypedagogickej*. Druhé, opravené a doplnené vydanie. V Turčianskom Sv. Martine: Matica Slovenská, 1921.

LAMBERT, M. *Středověká hereze*. Překlad Tomáš Vítek. Vyd. 1. Praha: Argo, 2000. 598 s. Historické myšlení; sv. 12. ISBN 80-7203-291-7.

LE GOFF, J. a **SCHMITT, J.-C.** *Encyklopedie středověku*. Překlad Lada Bosáková. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002. 935 s. ISBN 80-7021-545-3.

LOHSE, B. a **ŠTEFAN, J.**, ed. *Epochy dějin dogmatu*. Druhé vydání. Jihlava: Mlým, 2010. 246 stran. ISBN 978-80-86498-37-9.

MIŠKOVSKÁ-KOZÁKOVÁ, V., T. Autobiografické prvky v kodexu *Clamores Eliae*. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1976, VI, č. 14. ISSN 0323-2220.

MOLNÁR, A. a **ŘÍČAN, R.** *Dvanáct století církevních dějin*. 3. vyd. Praha: Kalich, 2008. 415 s. Studijní texty; sv. 3. ISBN 978-80-7017-064-9.

MOLNÁR, A. *O Komenského výměru teologie*. Křesťanská revue, 1984, LI, č. 10. Praha: Oikumené - Akademická YMCA, 1927- . ISSN 0023-4613.

MOLNÁR, Amadeo. *Poznámky o Komenského teologii*. In: *Křesťanská revue*, 1994, LX, č. 2. Praha: Oikumené - Akademická YMCA, 1927- . ISSN 0023-4613.

MOLNÁR, A. *Českobratrská výchova před Komenským*. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1956. 309 stran. Edice pedagogických pramenů; svazek 1. ISBN neuvedeno.

MOLNÁR, A. *Na rozhraní věků: cesty reformace*. 2. vyd., V Kalichu 1. Praha: Kalich, 2007. 414 s. ISBN 978-80-7017-076-2.

MOLNÁROVÁ, M. *Problém teologie, filozofie a pedagogiky u Komenského (2)*. *Theologická revue*. 1994, III, č. 5. ISSN 1211-7617.

NEVAL, D. *Die Macht Gottes zum Heil: das Bibelverständnis von Johann Amos Comenius in einer Zeit der Krise und des Umbruchs*. Zürich: TVZ, Theologischer Verlag, ©2006. xxxii, 604 s. Zürcher Beiträge zur Reformationsgeschichte; Bd. 23. ISBN 3-290-17361-5.

NOVÁK, J. V. a **HENDRICH**, J. *Jan Amos Komenský: jeho život a spisy*. V Praze: Dědictví Komenského, 1932. 8, 722 s. Spisy Dědictví Komenského; Čís. 214. Časové otázky a rozpravy pedagogické; Sv. XXVII. ISBN neuvedeno.

NOVÁK, J.V. a **NOVÁK**, A. *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až do politického osvobození*. 3. přeprac. a rozš. vyd. Olomouc: R. Promberger, 1922. 832 s. Sborník příruček; Sv. 13. ISBN neuvedeno.

NOVÁK, J. V. *Jan Amos Komenský, pracovník o budoucí dobro člověčenstva*. Praha: Topič, 1920. 99 s. Duch a svět; Sv. 55. ISBN neuvedeno.

NOVÁKOVÁ, J. *Čtvrt století nad Komenským*. 1. vyd. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1990. 251 s. Studijní texty Komenského evangelické bohoslovecké fakulty v Praze. ISBN 80-7017-084-0.

NOVÁKOVÁ, J. Drábík a Komenského Clamores Eliae. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 17. ISSN 0323-2220.

NOVÁKOVÁ, J. Sociálně-politické názory a tužby Komenského v Clamores Eliae (1665-1670). In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 16. ISSN 0323-2220.

OEMING, M. *Úvod do biblické hermeneutiky: cesty k pochopení textu*. Překlad Filip Čapek. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2001. 261 s. Studium; sv. 7. ISBN 80-7021-518-6.

PALOUŠ, R. *Komenského Boží svět*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. 142 s. ISBN 80-04-25615-5.

PÁNEK, J. Politické labyrinty Jana Amose Komenského. In: *Filosofický časopis*. Praha: Československá akademie věd, 1992, XL, č. 1. ISSN 0015-1831.

PATOČKA, Jan. Komenský a hlavní filozofické myšlenky 17. století. In: *Vesmír*. 1956, XXXV, č. 10. ISSN neuvedeno.

PATOČKA, J. a **SCHIFFEROVÁ**, V., ed. *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském*. 1. sv. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1997-2003. Sebrané spisy Jana Patočky; sv. 9-11. ISBN 80-86005-52-6.

PATOČKA, J. a **SCHIFFEROVÁ, V.**, ed. *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském*. 2. sv. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1997-2003. Sebrané spisy Jana Patočky; sv. 9-11. ISBN 80-86005-52-6. 414 – 450.

PATOČKA, J. a **SCHIFFEROVÁ, V.**, ed. *Komeniologické studie: soubor textů o J. A. Komenském*. 3. sv. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 1997-2003. Sebrané spisy Jana Patočky; sv. 9-11. ISBN 80-86005-52-6. 414 – 450.

PETRŮ, E. Filozofie a filozofové v Labyrintu J. A. Komenského. In: *Studia Comeniana et Historica*. 15, 1985, č. 29. ISSN 0323-2220.

POKORNÝ, P. et al. *Hermeneutika jako teorie porozumění: od základních otázek jazyka k výkladu bible*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2006. 508 s. Teologie. ISBN 80-7021-779-0.

POLIŠENSKÝ, J. Současný stav bádání o Komenském a společnosti jeho doby. In: *Studia Comeniana et Historica*. 1976, VI, č. 14. ISSN 0323-2220.

POLIŠENSKÝ, J. *Komenský, muž labyrintů a naděje*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1996. ISBN 80-200-0580-3.

PRÁZNÝ, A. Radim Palouš – komeniolog ve světověku. In: **SCHIFFEROVÁ, Věra** et al. *Idea harmonie v díle Jana Amose Komenského*. Vyd. 1. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. 253 s. ISBN 978-80-7465-093-2.

PROPP, V. J. *Morfologie pohádky*. Praha: Ústav pro českou literaturu ČSAV, 1970. 203 s. Literárněvědné práce; sv. 8. ISBN neuvedeno.

RYKEN, L., ed., **WILHOIT, J.**, ed. a **LONGMAN, T.**, ed. *Dictionary of biblical imagery*. Downers Grove, Ill.: InterVarsity Press, ©1998. XXI, 1058 s. ISBN 0-8308-1451-5.

ŘÍČAN, R. a **MOLNÁR, A.** *Dějiny Jednoty bratrské*. Vydání první. Praha: Kalich, 1957. ISBN neuvedeno.

ŘÍČAN, R. a **MOLNÁR, A.** *Dvanáct století církevních dějin*. 3. vyd. Praha: Kalich, 2008. 415 s. Studijní texty; sv. 3. ISBN 978-80-7017-064-9.

ŘÍČAN, R., ed., **FLEGL, M.**, ed. a **MOLNÁR, Amedeo**, ed. *Bratrský sborník: Soubor prací přednesených při symposiu konaném 26. a 27. září 1967 k 500. výročí ustavení Jednoty bratrské*. 1. vyd. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1967.

SCHALLER, K. Komenského Clamores Eliae jako poučný politicko-pedagogický text. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, 16, s. 64. ISSN 0323-2220.

SCHALLER, K. Několik poznámek k problematice revelací u Komenského. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 17. S. 172. ISSN 0323-2220.

SCHALLER, K. Robert Kalivodas Beitrag zur Comeniusforschung. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1992, XX, č. 48. ISSN 0323-2220.

SCHATZ, K. *Všeobecné koncily: ohniska církevních dějin*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2014. 338 s. ISBN 978-80-7325-345-5.

SCHIFFEROVÁ, V. Idea harmonie. In: Schifferová, V., Prázný, A., Šolcová, K., et al. *Idea harmonie v díle Jana Amose Komenského*. Mervart, Pardubice 2014. ISBN 978-80-7465-093-2.

SOUSEDÍK, S. Einiege Züge der Philosophie des J. A. Comenius und deren bisherunberücksichtigten Quellen. In: *Acta Comeniana*. XXVIII, 4/1, Praha 1979. ISSN 0232-0878.

SOUSEDÍK, S. Komenský und die Philosophie in den Böhmischen Ländern im 17. Jahrhundert. In: *Acta Comeniana* 6, Academia, Praha 1985. ISSN 0232-0878.

SOUSEDÍK, S. Místo Komenského „Obecné porady“ v dějinách novověkých utopií. In: *Filosofický časopis*. Praha: Československá akademie věd, 1992, XL, č. 1. ISSN 0015-1831.

SOUSEDÍK, S. Valerián Magni, jeho život a vztahy k J.A. Komenskému. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1979, IX, 21. ISSN 0323-2220.

SOUSEDÍK, S. *Valerián Magni: 1586-1661: kapitola z kulturních dějin Čech 17. století*. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 1983.

STEWART, R. J. *Proroctví: základní kniha o proroctví, věštění a předvídání*. Překlad Martin Konvička. Olomouc: Votobia, 1997. 149 s. ISBN 80-7198-189-3.

ŠKARKA, A. a SKALSKÝ, J. *Jan Amos Komenský v Bílé Třemešné*. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Východočes. nakl., 1963. ISBN neuvedeno.

TRESMONTANT, C. *Základní pojmy křesťanské metafyziky*. Překlad Josef Mlejnek. Praha: Aula, 1994. 161 s. ISBN 80-901626-2-2.

TVRDÝ, J. *Průvodce dějinami evropské filosofie*. Brno: Vydavatelský odbor Ústředního spolku jednot učitelských, 1932. 495 stran. ISBN neuvedeno.

URBÁNEK, V. K otázce zájmu o Komenského a jeho dílo v Čechách v 17. a 18. století. In: *Filosofický časopis*. Praha: Československá akademie věd, 1992, XL, č. 1. ISSN 0015-1831.

VÁLKA, J. Komenského pojetí politiky a pokus o překonání machiavelismu. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 17. S. 108. ISSN 0323-2220.

VÁLKA, J. Problém výkladu revelací v Komenského životě a díle. In: *Studia Comeniana et Historica*, 1977, VII, č. 17. ISSN 0323-2220.

VESELÝ, Z., ed. *Dějiny českého státu v dokumentech*. 3., aktualiz. vyd., V Professional Publishing 1. [Praha]: Professional Publishing, 2012. 882 s., xvi s. obr. příl. ISBN 978-80-7431-064-5.

VOJTÍŠEK, Z. *Encyklopedie náboženských směrů a hnutí v České republice: náboženství, církve, sekty, duchovní společenství*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004. 462 s. ISBN 80-7178-798-1.

YOUNG, S., ed. *Encyclopedia of women and world religion*. New York: Macmillan, 1999. 2 sv. ISBN 0-02-864859-5.

Zichron David Jisra'el: sidur: le-chol, le-šabat u-le-jamimtovimimtargumčechi: nosachaškenaz = sidur: modlitební kniha pro všední dny, šabat a svátky s paralelním českým překladem a komentářem: nosachaškenaz. Překlad Jiří Blažek. Praha: Jiří Blažek, 2016 (5776). 753 stran. ISBN 978-80-906510-0-5.

ZOUHAR, J. *Dějiny českého filozofického myšlení do roku 1968: stručný přehled*. Vyd. 1. [Brno]: Academicus, 2008. 155 s. ISBN 978-80-87192-02-3.

Abstrakt

Disonance v projevech Komenského geniality – tvorba Pansofického programu, víra v Písmo svaté, víra v revelace soudobých vizionářů – je pouze zdánlivá. Světlna Boží přítomnosti v každém okamžiku a eschatologické očekávání jej přivádí k nutnosti revize lidského poznání a započetí programu Všenápravy. Úzká vazba mezi Komenského životním údělem, racionálními systémy a iracionální propagací soudobých proroctví je objasnitelná jeho pojetím času, které se nese v duchu chiliasmu. Víra v Písmo svaté hrála kardinální roli v jeho gnoseologického přístupu ke světu. Zájem o didaktiku, filozofii, mechaniku, muziku i teologii se prolínal celým jeho životem, coby životem posledního biskupa Jednoty bratrské a horlivého agitátora Všenápravy, kterému nešlo pouze o to svět vyložit, ale změnit jej, jak mapuje práce *Komenský ve světle života, doby, chiliasmu a prorockých nadějí*.

Abstract

Dissonance in the manifestations of Comenius' geniality – the creation of the Pansophistic program, faith in the *Scriptura sacra*, the belief in the prophecy of contemporary visionaries – is only apparent. The light of God's presence at any moment and eschatological expectations brings him to the feeling of necessity to revise human knowledge and start the formation of „Emendative concept“. The close connection between Comenius's life deal, rational systems and irrational promotion of contemporary prophecy could be clarified by chiliasm. Faith in the *Scriptura sacra* played a cardinal role in his gnoseological approach to the World. Interest in didactics, philosophy, mechanics, music and theology intertwined throughout all his life, as the life of the last bishop of the Unity of the Brethren. Comenius as an agitator for „All-Emendative concept“, was interesting into interpretation and into improvement the World especially, as the these *Komensky in the Light of the Life, the Epoch, Chiliasm, and Prophetic Hopes* attempt to show.